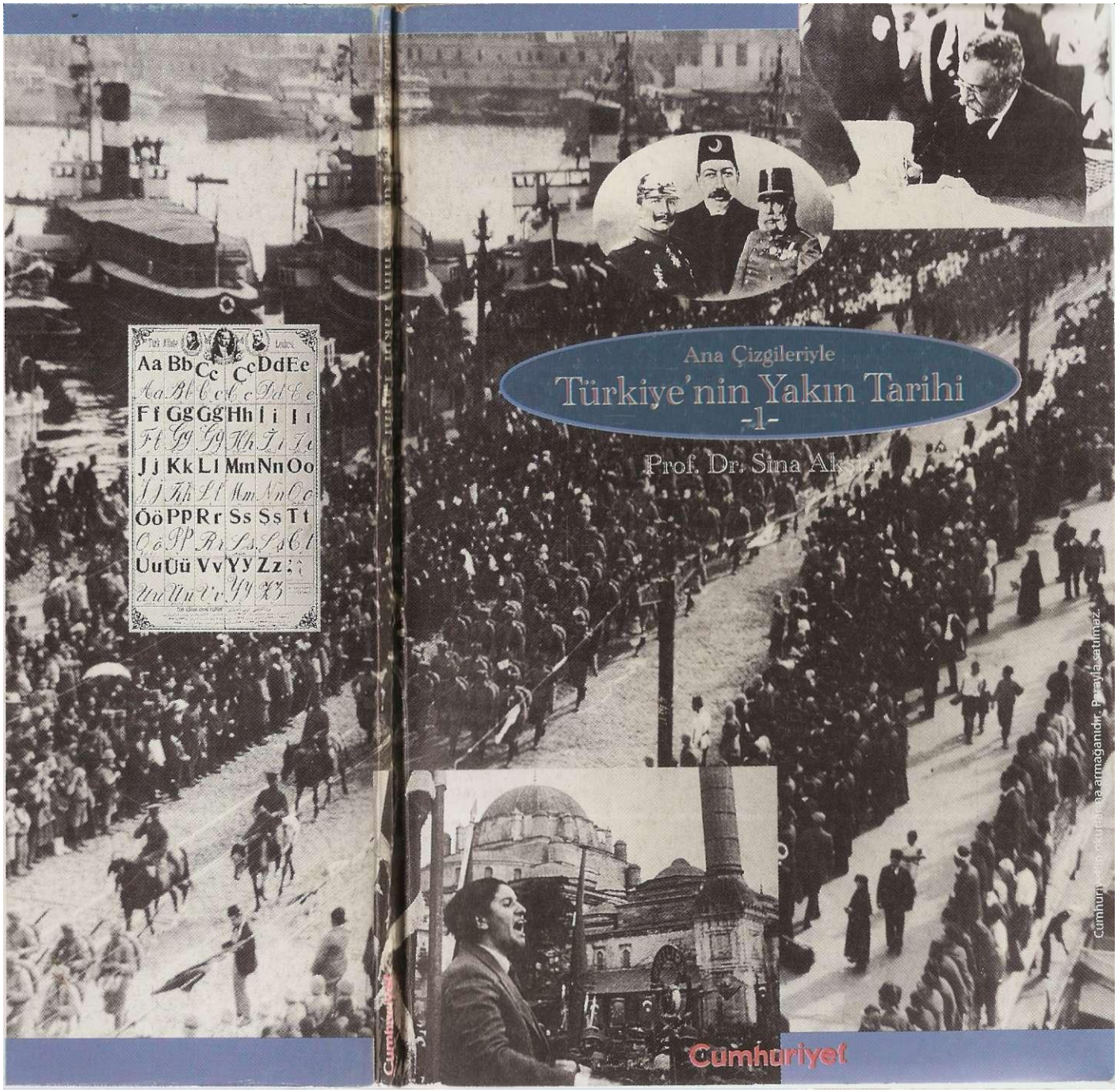

http://genclikcephesi.blogspot.com

ANA ÇİZGİLERİYLE
TÜRKİYE'NİN YAKIN TARİHİ
1789–1980

1. CİLT

http://genclikcephesi.blogspot.com

Dizgi □Baskı □Yayımlayan:
Yenigün Haber Ajansı
Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Temmuz 1997

http://genclikcephesi.blogspot.com

ANA ÇİZGİLERİYLE

TÜRKİYE'NİN YAKIN TARİHİ

1.CİLT

PROF. DR. SİNA AKSİN

Cumhuriyet GAZETESININ
OKURLARıNA ARMAĞANıDıR.

http://genclikcephesi.blogspot.com

İÇİNDEKİLER

I. Osmanlı Öncesi Türkler 7
II. Klasik Osmanlı Toplum Düzeni 13
III. Klasik Osmanlı Düzeninin Değişimi 18
IV Osmanlı Türk Kültür Hayatının Bazı Sorunları 24
V Tanzimata Gidiş ve Tanzimat 27
VI. Islahat Fermanı ve Yeni Osmanlılar 39
VII. I. Meşrutiyet ve Büyük Bunalım 45
VIII. Abdülhamit Dönemi 52
IX. İttihat ve Terakki'nin Yapı Özellikleri, 31 Mart Olayı 63
X. 31 Mart'tan 1913'e Değin İT'nin Denetleme İktidarı 79
XI. II. Meşrutiyet Döneminde Başlıca Düşünce Akımları 96
XII. İT'nin Tam İktidarı ve I. Dünya Savaşı'na Giriş 103
XIII. Tam Bağımsızlık Mücadelesi 113
XIV I. Dünya Savaşı'nda Olup Bitenler 118
XV Savaşın Sonu ve Bırakışma (19 Mayıs 1919'a değin) 129
XVI. Samsun'dan Damat Ferit Hükümetinin Düşmesine Değin 146
XVII. Üçüncü Meşrutiyet 163

http://genclikcephesi.blogspot.com

I. Osmanlı Öncesi Türkler

Türklerin Üç Yurdu: Türklerin ilk tarih sahnesine çıkmaları Hun Hükümdarlığı ile olmuştur. Bu kuruluş için verilen ortaya çıkış ve son buluş tarihleri M.Ö. 220 ile M.S. 216'dır. Bu tarihlerden ortaya çıkan bir şey var. O da Türklerin tarih sahnesine 'geç' çıkmış olduklarıdır. Yani Türkler bu bakımdan görece 'genç' bir halktır. Şu tarihlere bakarsak bunu daha iyi anlarız:

M.Ö. 9000 8000: Tarımın başlaması, hayvanın evcilleştirilmesi

M.Ö. 6250: Anadolu'da Çatalhöyük kenti kuruluyor

M.Ö. 3500: Mısır'da yelken ve tekerleğin icadı

M.Ö. 3000: Mezopotamya'da Sümer yazısının icadı

Hun Hükümdarlığı doğduğunda eski Yunan uygarlığı, İskender İmparatorluğu olmuş bitmiş, Roma İmparatorluğu 3. yüzyılını yaşıyordu.

Hun Hükümdarlığı'ran ortaya çıktığı bölgeye (1. anayurt) bizde "Orta Asya" denirse de aslında burası Çin'in kuzeyindeki bölgedir. Hun halkı göçebe hayvancılık yapıyordu. Yani, yurt denen çadırlarda yaşıyor, hayvanlarını mevsimine göre otun bol olduğu yerlere götürüyorlardı. Yazın yaylalar ve dağlara gidiliyor, kışın düzlere iniliyordu. Hun boylarının göçebe hayvancılık yapmalarının nedeni, bulundukları bölgede topraklarının tarıma elverişli olmaması, ve

rimsiz oluşuydu. Yani, göçebe hayvancılık bir zorunluluktu. Tarıma evlerişli topraklar güneyde, Çin'deydi. Ama göçebelerin oraya geçmesi kolay değildi, zira Çinliler verimli toprakların bittiği yerde Çin Şeddi adı verilen 6000 kilometrelik bir savunma hattı kurmuşlardı. Çin Şeddi basit bir sur değildi. Belirli aralıklarda burçları olan, üstünde araba yolu bulunan hayli karmaşık bir yapıydı. Uzunluğu konusunda bir fikir vermek için Edirne'den Ardahan'a Türkiye'nin uzunluğunun 1500 km. dolayında olduğunu hatırlatayım. Yani Çin Şeddi 4 Türkiye uzunluğundadır.

Hunlar göçebe hayvancı oldukları için kent hayatları yoktu. Yazılan da yoktu. Bu durumda kimi tarihçiler Hun Hükümdarlığı'nm devlet sayılamıyacağmı, buna ancak kabile (boy) konfederasyonu denilebileceğini söylemektedirler.

Hun Hükümdarlığı'nm dağılmasından sonra Türk boylan uzun bir süre üst örgütlenmeye gitmediler. M.S. 552'de Türklerin 1. anayurdu olan bölgede Göktürk Hükümdarlığı kuruldu ve 745'e değin sürdü. Göktürkleri Hunlardan ayıran önemli bir özellik, Göktürkler döneminde, ama sonuna çok yakın bir tarihte, yazının ortaya çıkmasıdır. (Ötüken, 730). Ama genelde, Hunlar için söylediklerimiz Göktürkler için de geçerlidir. Bundan sonra büyük çapta, uzun mesafeli göçleri görüyoruz. Göçebe hayvancılık yapanlann neden göçe zorlandıklan konusunda çeşitli tahminler söz konusudur. Örneğin kuraklık, hayvan hastalıklan, olağan dışı nüfus artışı...

Tik göçlerle Türklerin I. anayurtlannm biraz batısında ilk dört başı mamur devlet kuruldu: Uygurlar (745 940). Uygurlarda yazı da vardı, kentler de vardı, tanm da. Ama göçebe hayvancılık yine egemendi. Uygurlar Şaman dininden Budist dinine geçmişlerdi. Bir kısım Türk boylannm daha

da batıya göçüyle Türkler 2. anayurtlarına geldiler. Burası kabaca Hazar Denizi'nin doğusu, Aral Gölü'nün güneyi oluyordu. Maveraünnehir diye de bilinir. Buradaki Türkler 900 1150 tarihleri arasında yavaş yavaş Müslümanlığa geçmeğe başladılar. Üç önemli devlet kuruldu: Karahanlılar (940 1211), Gazneliler (963 1186), Büyük Selçuklular (1038 1157). Karahanlılar döneminde önemli bir edebiyat başlangıcı görüyoruz. 1070'deYusuf Has Hacip'in **Kutad gu Bilik** yapıtı, 1074'te Kaşgarlı Mahmut'un **Divan ü Lü gat it Türk**'ü ortaya çıkıyor.

Büyük Selçuklular ve Malazgirt zaferiyle birlikte Oğuz Türklerinin 3. anayurt olan Anadolu ve Rumeli'ye göçünün başladığım görüyoruz. Anadolu'daki ilk Türk devleti Anadolu Selçuklu Devleti'dir. (1077 1308). 3. anayurt ilk ikisinden çok farklıydı. 2. anayurt 1. anayurda göre tarıma elverişli alanlar bakımından daha verimli bir alandı. Ama yine de burada birçok alanların çorak olduğu, büyük çöllerin y er aldığı görülüyor. Üçüncü anayurtta ise hiç çöl yoktu. Bütün düzlüklerde yağmurla buğday tarımı yapılabiliyordu. Böylece buralara yerleşen Türk'Tİn geniş çapta yerleşmeye başladıktan, tanm yaparak köylüleştikleri görülüyor. Yalnız Anadolu'nun Rumeli'den önemli bir farkı vardır. Anadolu çok engebeli bir alandır, yani dağlan, yaylalan çoktur. Onun için göçebe hayvancılığı sürdürmek isteyen oymak ve boylar (aşiret ve kabileler) buna elverişli mekânlan bulabiliyorlardı. Üstelik zaman zaman Anadolu'da kanşıklık ve asayişsizlik yoğunlaştığı zamanlar, yağma edilmekten bıkan köylüler, köylerini terk edip dağlarda eşkıyalığa ya da göçebe hayvancılığa başlamışlardır. Demek ki kimi dönemlerde ve kimi yörelerde köylülüğün çoğaldığını, kimi dönem ve yörelerde göçebe hayvancılığın ağır bastığını görüyoruz.

Örneğin 1865'te Osmanlı hükümeti Fırka yı islahiye adında bir ordu göndermek zorunda kaldı Çukurova bölgesine. Amaç, daha önce de birkaç kez "oturtulmuş" olan Avşar ve diğer oymakları yeniden oturtmaktı. Söylendiğine göre göçebeler yüzünden Türkiye'nin en verimli oyalarından Çukurova'nın Adana doğusunda kalan bölümü bu sırada yaban bitkileriyle örtülüymüş.

Türklerin Anadolu'ya yerleşmesiyle ilgili bir konu şudur: Tarihçi Zeki Velidî Togan'a göre Türkler büyük ölçüde boş bir Anadolu'ya yeleştiler, zira Arap akınları sonucunda Anadolu'nun Hıristiyan halkı kıyılara kaçmıştı. Böyle bir görüşten çıkan sonuç, Türklerin Anadolu'nun Hıristiyan halkıyla karışmamış olduklarıdır. Başka bir deyişle, Türkler karışmadıkları için ırk saflıklarını büyük ölçüde korumuşlardır. Oysa Hıristiyanlardan ne kadarının kıyılara kaçtığını saptamak kolay değildir. Bana öyle geliyor ki, evlenme, İslamiyeti kabul, devşirme, kölelik gibi yollardan Türkler yerli halkla büyük ölçüde kaynaşmışlardır. Türklerin Orta Asyalı soydaşlanyla fazla benzeşmemeleri, Türkiye Türklerinin de kendi aralarında birörnek fiziksel özellikler taşımamaları, karışmanın kanıtı gibi gözüküyor. Böyle olmakla birlikte, ırk durumu ne olursa olsun Türkçenin, Hıristi yanları bile kısmen içine alarak Anadolu'nun ortak dili haline gelmesi, bu halkı Orta Asya'ya bağlayan önemli bir bağ sayılabilir.

Tarih Çağları Üzerine Bir Not: Özellikle Fransa'da yaygın olan ve bizi de etkilemiş olan anlayışa göre tarih çağları (yani yazının çıkmasından sonra insanlık tarihi) dörde ayrılır:

M.Ö. 3000 M.S. 476 (Batı Roma'nm yıkılışı) İlkçağ
476 1453 Ortaçağ

1453 1789 Yeniçağ

1789 sonrası Son ya da Yakınçağ.

Burada hemen belirtmek gerekir ki, bizde bu çağ ayırımını benimseyenler 1453'ü Fatih'in Rönesans prensi kimliğini ve/ya da fethin İslamiyet, Türklük bakımından önemini vurgularlar. Bu yaklaşım doğru ve Osmanlı Devleti'nin İstanbul'un fethiyle beylikten imparatorluğa diye özetlenebilecek çok kökten bir dönüşüm geçirmiş olduğu muhakkak olmakla birlikte, bunu Türkler bakımından bir çağ değişikliği olarak değerlendirebilir miyiz? Ben sanmıyorum. Baüllar 1453'ü çağ değişimi noktası olarak değerlendirirken Osmanlılara çok da olumlu sayılamayacak bir rol veriyorlar. Buna göre fetihle birlikte İstanbul'dan İtalya'ya kaçan Bizanslı bilim adamları orada Hümanizmi ve Rönesansı başlatmışlardır. Yani, bu görüşe göre, Osmanlılarınla bir tür "iteleme" işlevinden ibarettir.

Prof. İbrahim Kafesoğlu çağ ayırımının bizim bakımımızdan doğrudan bir açıklayıcılığı olmadığını ilk' söyleyenlerdendir. Gerçekten de, Batı Roma'nın son bulmasınını Türkler bakımından doğrudan (o sırada) bir önemi olmuş mudur? 1789 Fransız İhtilali Türkler için de çok önemlidir ama Türkleri, Osmanlı Devleti'nin etkilemesi için belli bir zaman aralığının geçmesi gerekmiştir. Oysa Batı ve Orta Avrupa bakımından 1789'un adeta anında bir etki yapması söz konusudur.

Bana göre Türkiye, yani Anadolu ve Rumeli Türkleri için daha anlamlı sayılabilecek bir çağ ayırımı şöyle olabilir:

M.Ö. 220 M.S. 1071 İlkçağ

1071 1839 Ortaçağ

1839 1908 Yeniçağ

1908 sonrası Son ya da Yakınçağ

Böyle bir ayırımın Türkiye Türklerinin toplumsal örgütlenme evrelerine işaret etmek bakımından anlamlı olduğunu düşünüyorum. İlkçağ Türklerin göçebe hayvancılık dönemidir. Ortaçağ Türklerin yerleşikliğe, tarıma, köylülüğe geçişi dönemidir. Yeniçağ ciddi biçimde Batılılaşmaya, hukuk devletine adım atıldığını bize gösteriyor. Sonçağ, Türkiye Türklerinin yaygm kentleşmeye, kapitalizme yönelme noktasını belirtmektedir.

II. Klasik Osmanlı Toplum Düzeni

"Klasik" dediğimiz Osmanlı toplum düzeni, Osmanlı Devleti'nin en güçlü olduğu yaklaşık 1450 1550 yıllan arasındaki düzendir.

Hemen baştan okullarda Osmanlı Devleti'nin dönem lendirilmesiyle ilgili bir uyanda bulunmak yerinde olacaktır. Bilindiği gibi bu şöyledir:

1300 1453 Kuruluş dönemi
1453 1579 (Sokullu'nun ölümü) Yükselme dönemi
1579 1699 Duraklama dönemi
1699 1922 Gerileme dönemi

Aslında bu dönemlendirme yalnızca arazi miktan bakımından, aynca belki Osmanlı devlet aygıtının gücü, etkinliği bakımından anlamlıdır. Örneğin halkın, özellikle Türk halkının refah ya da uygarlık ve kültür düzeyi bakımından pek de anlamlı olmayabilir. Zira genellikle bütün insan topluluktan ilerledikleri gibi, kural olarak Türklerin de ilerledikleri kabul edilmelidir. Araştmlsa, belki de Türk insanını 19. yüzyılda Kanunî dönemine göre ortalama ömrünün daha uzun, ya da okur yazarlık bakımından daha ilerde olduğu ortaya çıkacaktır. Aynca mimarlıkta yükselme dönemine rastlayan Mimar Sinan gibi bir dâhi varsa da, edebiyatta 18. ve 19. yüzyıllarda pek büyük isimler vardır. Klasik Türk müziğinin asıl 17. yüzyılda ve ondan sonra geliştiği söylenebilir. Büyük düşünür yazarlar Kâtip Çelebi ve Evliya Çe

lebi 17. yüzyıldadır. İlk kütüphane binaları 18. yüzyılda yapılmıştır. Arazi miktarı bakımından işi ele alırsak, en "yoksulu" Türkiye Cumhuriyeti'dir. Ama biliyoruz ki bu dönemde iktisat, kültür, uygarlık ve hemen her alanda Osmanlı Devleti zamanındaki Türk toplumundan çok daha ileriyiz. Bugün çok hızlı bir gelişme süreci içindeyiz.

Klasik Osmanlı toplum düzeni şöyle özetlenebilir:

I. Yönetenler (askerîler) sınıfı
   A. İcraî Askeriler
      1. Maaşlılar
      2. Zaimler ve tımarlı sipahiler
   B. Ulema
II. Yönetilenler (reaya) sınıfı
   A. Kentliler
      1. Lonca esnafı
      2. Tüccar ve sarraflar
   B. Köylüler
   C. Göçebeler

Bu dönemde kimlerin bu sınıflara dahil oldukları, ne zaman ve şartlarda öbür sınıfa geçecekleri devlet tarafından belirlenen iki ana sınıf vardı: Yönetenler, yönetilenler.

Yönetenler, askerlikle doğrudan ya da dolaylı bir ilgileri olmasa da, (örneğin, ulema) askerî sayılırdı, zira devlet bir fetih ve savaş makinesi olarak örgütlenmişti. Bunlara yönetilenlere oranla yüksek bir yaşama düzeyi sağlanırdı.

Kural olarak ülkenin en zengini padişah, ikinci en zengini sadrazam olurdu, Tüccardan çok zenginleşen biri olursa, müsadere yoluyla durumun 'icabına' bakılır, hizaya getirilirdi. Yönetenlerin ikinci bir ayrıcalıkları, vergi ödemekle yükümlü olmamalarıydı. Başı padişah olan askerî sınıfa ulema ile icraî (yürütme ile ilgili) işler gören ve kul statü

sündeki askerîler dahildi. Sözü edilen icraî işlerin başlıca lan yönetim ve askerliktir. Yeniçerisinden, sipahisinden sadrazamına kadar bu işleri görürlerdi. Bunların kul statüsünde olmaları boyunlarının kıldan ince olması anlamına geliyordu. Bu, muhakeme edilmeden padişahın buyruğu ile "siyasetten katledilebilmeleri" demekti *(siyaseten katil)*. Kul olmanın ikinci bir sonucu, kulların ölümünde miraslarına el konmasıydı ki buna, *müsadere* denirdi. Herhalde müsadere daha çok müsadereye değer serveti olan yüksek görevlilere uygulanıyor olmalıydı. Fakat bunların, ölümlerinden sonra varislerini gözetmek için kullanabilecekleri bir imkân vardı. Cami, medrese vb. gibi hayır işleri yapıp, bunların sürdürülmesi için vakıf kurduklarında, varislerini vakıf mütevellisi atayıp onları bu yoldan gelir sahibi kılabilirlerdi. Zira vakıflar müsadere edilemezdi.

Yönetenler sınıfının ikinci kolu *ulema* idi. Âlimler devletin din, yargı, eğitim işlerini görürler, icraî işlere fazla karışamazlardı. Askerî sınıfın ayrıcalıklarından yararlanırlardı, yani yüksek gelir sahibiydiler ve vergi ödemezlerdi. Bununla birlikte, icraî askerî sınıf üyeleri gibi kul statüsünde olmadıkları için, muhakeme edilmeden pek cezalandınl mazlardı, yani örneğin siyaseten katledilmezlerdi ve malları müsadere edilemezdi. Âlimler, mahalle mektebinden sonra medreselerde okuyarak yetişen Müslüman çocuklarıydı. Oysa kullar, çok kez devşirme idiler, yani çocukken Hıristiyan olan kişilerdi. Yüksek ulema büyük servet sahibi olabildiği gibi, bu serveti çocuklarına intikal ettirebiliyorlardı. Yüksek ulemanın da çocukları ulema oldukları takdirde ki genellikle böyle olmuştur, ortaya bir ulema aristokrasisi ya da soyluluğu (zadegânlık) ortaya çıkıyordu. Yüksek ulemanın çocuklarını kayırmak için daha çocukluğunda rütbe verilmeye başlanır, böylece kolayca yükselmeleri sağlanırdı.

Niyazi Berkes, Ziya Gökalp'in bir sözü üzerinde duruyor. Gökalp devşirme çocukların yüksek yönetici olmak için devam ettikleri Topkapı Sarayı'ndaki Enderun Mektebiyle medreseleri karşılaştırırken, birincisinin Türk olmayanı alıp Türk yaptığını, ikincisinin Türk'ü alıp Türk olmayan (Arap) haline getirdiğine işaret ediyor. Gerçekten de yönetim ve Enderun Mektebinde dil Türkçe iken, ilim ve medrese dili Arapçaydı. Bizim bakımızdan gariplikler bununla bitmiyor. Dine dayalı olduğunu ilan eden bir ülkede cedbeced Müslüman olanlar askerlik ve yönetim işlerine karıştırılmıyorlar, fakat cedbeced Hıristiyan olan bir ailenin çocuğu o ülkenin yazgısını yönetiyordu.

İcraî askerî yöneticiler kapıkulları ve diğer maaşlılar ile tımarlı sipahiler ve zaimler (zeamet sahipleri) diye ayrılabilir. Bu, anlamlı bir ayırımdı, zira maaşlılar, paranın çok kıt olduğu, onun için köylünün vergisini ürün olarak (öşür, aşar) ödediği bir iktisadiyatta ayrıcalıklı idiler. Fakat maaşların zamanında verilmediği, ya da züyuf (ayan düşük) akçe ile verildiği dönemlerde bunlar, isyana hazır bir hoşnutsuzlar kitlesiydi. Tımarlı sipali ve zaimlere gelince, gelirlerini büyük ölçüde dirliklerindeki köylülerden aynı olarak topladıklan, toprağın hukuken maliki olmasalar da, başında oturduklan için, fiilen ona egemen olan, tâbir caizse fiilî feodallerdi. Sipahi ve zaimlerin dirliklerindeki köylülerden ürün olarak topladıklan başlıca vergi aşardı.

Yönetilenler sınıfına gelince, bunun özgün adı *reaya* i di. Üretim reayaya ait bir işti. Aynı zamanda savaş işine de yardımcı olurlardı. Vergi, reayaya ait bir yükümlülüktü. Osmanlı Devleti "platonik" bir devlet olduğu için yönetenlerin, yönetilenlere göre daha müreffeh (gönençli) bir hayat yaşamalan asıldı. Devlet yönetilenler için değil, yönetenler içindi.

Kentli reaya deyince akla önce *lonca esnafı* gelir. Bunlar hem imalatçı, hem satıcı, ya da yalnızca satıcı olan, loncalarının sert ve kısıtlayıcı çerçevesi içinde çalışan küçük iktisadî birimlerdi. Usta kalfa çırak ilişkileri içinde çalışan bu birimlerin büyümemesi, gelişmemesi hem loncaların, hem devletin özen gösterdiği bir konuydu. Başka bir deyişle loncalardan kapitalizme bir kapı yoktu. Loncaların dışında, büyük iş yapan *sarraflar* ve şehirlerarası ya da uluslararası ölçekte çalışan *tüccarlar* vardı. Bu servet sahiplerine izin verilmesi, yaptıkları işin lonca ölçeğinde yapılmasının olanaksız olmasından kaynaklanıyordu.

Osmanlı Devleti *köylüleri göçebelere* tercih eden bir devletti. Nedeni açık: Köylüler, yeri yurdu belli, vergi ödeyen, gerektiğinde asker veren bir kesimdi. Göçebeler ise adresi belli olmayan, vergi ve asker vermek konusunda isteksiz, üstelik silahlı ve seyyar, üstüne fazla varılamayan bir kesimdi. Osmanlılar göçebeleri oturtmak, köylüye dönüştürmek için hep çabalamışlardır.

III. Klasik Osmanlı Düzeninin Değişimi

"Klasik" dediğimiz Osmanlı düzeni 16. yüzyılın ortalarından itibaren değişime uğradı. (Zaten karıncalar ve anların düzeni nasıl değişmezse, insanını kurduğu düzenlerin ve insanın kendisinin önemli bir özelliği değişmedir). Değişime yol açan etkenler şöyle sıralanabilir:

1 Avrupa 'dan Gelen Enflasyon Süreci ve Tüfeğin Gelişip Yayılması: Sözünü ettiğimiz yüzyıllarda kullanılan para, altın ve gümüşten basılan paralardı ve bunun dünyadaki miktan görece sınırlıydı. Bu miktann artması gümüş^ ve altın madenlerinin çalıştınlmasma bağlı idi. Yeni dünyanın keşfinden sonra İspanyollar Aztek, Maya, İnka imparator luklanna son verip ellerindeki altın ve gümüşü yağmaladılar. Bu ülkelerde bulduklan altın ve gümüş madenlerini işlettiler. Böylece İspanya vasıtasıyla Avrupa'ya ve ardından bütün kıtalara, eskisine oranla daha çok altın ve gümüş paranın girdiğini görüyoruz. Para miktannm büyük ölçüde artması genellikle her yerde ülke iktisadiyatlannda eskiye göre parasallaşmanın artışına ve fiyatlann yükselmesine yol açtı. Bu süreç tabii Osmanlı Devleti'nde de yaşandı. Osmanlı iktisadiyatının bir miktar daha parasallaşması, köylüyü para (pazar) iktisadiyatına sokmuş olmuyordu. Ama şöyle bir olanak tanıyordu: *İltizam* denilen usul sayesinde köylünün ürün olarak ödediği aynı vergiler paraya çevrilebiliyordu.

İltizam usulü şöyle açıklanabilir: Boş kalan bir dirliğin aşan yeniden bir sipahi ya da zaime tahsis edilmiyor, artırmaya çıkanlıyordu. En çok ödemeyi vaat eden mültezim o dirliğin iltizamını (genellikle 3 yıl için) almış oluyordu. Mültezim devlete para veriyor, fakat köylüden aşan ürün olarak alıyordu. Aşan pazarda satarak paraya dönüştürmek mültezime ait bir iş oluyordu. Dikkat edilirse bir dirliğin iltizama verilmesi, orada sipahi ya da zaim bulunmaması demektir. Oysa sipahi ve zaimler yalnızca vergileri toplayıp karşılığında savaş hizmeti sunan kimseler değillerdi. Sürekli dirliklerinde oturan, asayişi koruyan, hükümetin o yöredeki gözü, kulağı, eli olan kimselerdi. Oysa mültezimler dirlikte oturmayan, ancak hasat zamanı aşar toplamak için oraya gelen, çok kez bu ilişkileri 3 yılla sınırlı olan kimselerdi.

Bu durumun önemli bir sonucu sipahi ya da zaimin ortadan kalkmasıyla dirlikte bir yetke (otorite) boşluğunun doğmasıydı. Boşluğu mutlaka birilerinin doldurması gerekiyordu ve mültezimler (oraya yerleşmiş olmadıklan için) bunu yapacak durumda değilerdi. Yetke boşluğunu dolduranlar ayan denilen oranın yerlisi bir kesim oldu. Ayanlar paralanyla, nüfuzlanyla, askeri güçleriyle yörelerine egemen olan bir zümre oldular. Artık devlet vergi ve asker toplama konulannda onlann yardımlanndan yararlanmak durumunda kaldı. Güçleri artan ayanlar Avrupa'daki feodal sınıfa benzediler. Ayanlık, merkezin taşra üzerindeki denetimini yitirmesi, tımar sisteminin sağladığı merkeziyetçilikten adem i merkeziyete (merkezsizliğe) bir kayış anlamına geliyordu. Hemen belirteyim ki, tımar sisteminin tasfiyesi, yerini iltizama bırakması, yüzyıllar alan yavaş bir süreç oldu. II. Mahmut zamanında (19. yüzyıl başlannda) hâlâ tımarlar vardı.

İltizam sistemi devlet hazinesine daha çok paranın girmesini olanaklı kılıyordu. Bunun hükümete sağladığı en önemli yararlardan biri Yeniçeri ya da benzeri, kentlerde bulunan piyade askerini çoğaltmaktı. Bu, ateşli silahların, Özellikle tüfeğin gelişmesi ve yayılmasının bir sonucuydu. Atlı askerler, ki tımarlı eyalet ordusu atlıydı, tüfek kullanamıyordu. Tüfek piyadenin silahıydı. Demek ki savaş teknolojisindeki gelişme, tımar sisteminin tasfiyesini, piyadenin arttırılmasını zorunlu kılıyordu. Hazineye iltizam sayesinde daha çok para girmesi, piyade askerinin çoğaltılabilme si demekti.

2. Avrupa 'da ve Özellikle Akdeniz Bölgesi 'nde Nüfus Artışı: Kapitalist öncesi iktisadiyatlarda nüfus artışı çok olumsuz sonuçlar doğurabiliyordu. Zira öyle bir sistemde nüfus artışına koşut olarak üretimi arttırmak bugünkünden çok daha zor oluyordu. Nüfus artışı demek, sefalet ve açlık ile bunun yol açtığı kanunsuzluklar, eşkıyalık demekti. İşte 16. yüzyılda Akdeniz Bölgesi'nde, ihtimal büyük salgın hastalıkların uzun süre görülmemesi yüzünden, önemli bir nüfus artışı oldu ve sözü edilen sonuçlan doğurdu. Osmanlı'da, Anadolu'da ortaya çıkan kanşıklıklara "Celali İsyan lan" denir. En yoğun olarak, 1590 1650 yıllannda yaşandı, 17. yüzyılın sonlanna doğru, muhtemelen nüfus baskısının azalması sonucunda, nihayet buldu. Kanunî döneminde ülkenin nüfusu 12 milyondan 22 milyona yükselmişti.

3. Uluslararası Kervan Yollarının Önemsizleşmesi: Denizden Hindistan yolunun keşfedilmesinden sonra ticaret, İpek Yolu gibi uluslararası kervan yollannı gitgide terk ederek denize kaydı. Kervancılığm zayıflaması, geçimini buna bağlayan birçok kent ya da kasabanın canlılığını yitirmesi

ne yol açtı. Kapitalizm öncesi toplumlarda bu tür gerilemeler çok kez başka yollardan, başka etkinliklerle giderilemiyor, çöküş sürekli bir hale dönüşüyordu.

4. Fetihlerin Azalması ve Durması: İnsan ve hayvan enerjisiyle (organik enerjiye) dönen geleneksel imparatorlukların genişlemesi, imparatorluklar büyüdükçe zorlaşı yordu. Önceleri Osmanlı Devleti çok başarılı bir savaş makinesiydi. Bütün ülkeye egemen bir devlet aygıtı her zaman on binlerce kişilik orduları sefere gönderme yeteneğine sahipti. Nitekim başlarda Osmanlı ordusu sefere çıktığı zaman yalnızca kent, kasaba, kaleleri değil, büyükçe bölgeleri kolayca fethediyordu. Fetih her bakımdan kârlı bir işti. Avrupa'ya feodal yapı egemen olduğundan ve feodallar de genellikle başlarına buyruk olduklarından, Osmanlı ordularına karşı Avrupa'nın aynı büyüklükte ve güçte ordular toparlaması çok daha zordu.

Zaman geçtikçe durum değişti. Bu kez imparatorluk büyüdükçe Osmanlı ordusunun sınır boylarına gitmesi fazla zaman almaya başladı. Unutmamalı ki ordunun ilerleme hızını yaya giden piyadeler belirliyordu. Savaş yazın yapıldığından, zamanında sınır boylarına ulaşmak için bahar yağmurları altında yola çıkmak gerekiyordu. İmparatorluk büyüdükçe, zamanını yollarda geçiren Osmanlı ordusunun savaşabileceği süre kısalmış oluyordu. İkinci olarak, Osmanlı'nın karşısındaki Avrupa devletleri zaman içinde merkezileşmeye, güçlü ve büyük ordular kurmaya başladılar. Savaş başarıları eskisi kadar kolay ve büyük olmamaya başladı.

Fetihlerin azalması ve zorlaşmasının önemli bir sonucu savaşa olan ilginin azalması oldu. Zira fetih, manevi tatminler dışında, önemli maddi çıkarlar da sağlıyordu. Bu ma

nevi ve maddi tatminler olmayınca savaşa ve savaşı yapacak orduya ilgi azalmağa başladı. Ordunun "bozulması" büyük ölçüde bu yüzden oldu.

Savaşa koşullanmış bir devletin ve bir toplumun birdenbire barışa kendini uydurması çok da kolay değildir. İhtimal Celali İsyanları denen kanlı mücadelede, dışa yönetemeyen savaş alışkanlıklarının bu sefer iç savaşa yönelmesinin payı da bulunabilir:

5. İbn Haldun "Yasasının"Etkileri: 14. yüzyılda Mısır'da yaşamış olan ve kimilerince toplumbilimin babası sayılan Tunuslu İbn Haldun, **Mukaddime** adlı yapıtında İslam tarihini inceleyerek çok dikkate değer sonuçlara ulaşmıştır. Ona göre bu toplumlar iki düzenin çatışmasına sahne oluyordu: Medeniyet (medine, kent anlamındadır) ve be deviyet (oymak ve boy olarak örgütlenmiş göçebe kandaş topluluklar). Bedeviler asabiyet denen yüksek bir dayanışma duygusu içindedirler. Savaşkan, dürüst, kaba insanlardır. Medeniler yerleşik, tarıma dayalı, kentleri olan toplumlardır. Zayıf düştükleri zamanlar bu saldırılar yenik düşerler, Bedeviler devleti ele geçirirler. Böylece Bedevi reisinin hükümdar olduğu yeni bir devlet ortaya çıkmış olur. Bedeviler, yıktıkları devletin ülkesinde, kentlerinde yavaş yavaş medeniyeti öğrenirler. Medeniyetleri arttıkça, savaşkanlık lanm ve asabiyetlerini yitirirler. Dört kuşak sonra, 100 120 yıl sonra devlet, yeniden Bedeviler'e yenik düşecek derecede yumuşamış olur. Tarih böylece tekrarlanıp gider.

Niyazi Berkes'e göre Osmanlı Devleti "İbn Haldun tipi" bir devletti. Buna göre, 100 120 yılda yıkılması gerekirken, bölgede yeterince güçlü bir akm yapabilecek bir Bedevi topluluk kalmadığı için "doğal" bir sonu olamamıştır.

Osmanlı Devleti'nin karşısındaki Avrupa devletleri İstanbul ve Boğazlar'ı içlerinden birinin kapmasını istemedikleri için Osmanlı Devleti'ni yıkmamışlar, sömürmekle yetinmişlerdir. Böylece Osmanlı Devleti, bir türlü ölemeyen yatalak ihtiyarlar gibi varlığını sürüklenerek sürdürmüştür.

Hikmet Kıvılcımlı da Osmanlı Devleti'nin "İbn Haldun tipi" bir devlet olduğunu kabul etmektedir. Ona göre Osmanlı Devleti 1402 Ankara Muharebesi'yle İbn Haldun modeline uygun bir sona ulaşmıştır. Osmanlı Devleti'nin Mehmet Çelebi tarafından canlandırılması ise "yeni" ya da "ikinci" bir Osmanlı Devleti'nin kurulması anlamına gelmektedir.

Osmanlı aydınlan İbn Haldun kuramını biliyorlardı. Karlofça ve Pasarofça antlaşmalanndan sonra devletin savaşacak hali kalmadığını, yaşlandığını düşünerek, kültür hayatına daha fazla önem vermeğe başladılar. Lale Devri ile başlayarak Osmanlı padişahlan kültür hayatının gelişmesine öncülük ettiler.

IV. Osmanlı Türk Kültür Hayatının Bazı Sorunları

Osmanlıların çok başarılı sayılabilecekleri alanlar olmuştur. Mimarlık, şiir, minyatür, musiki bunlar arasındadır. Osmanlı Devleti'nin esas halkı Hıristiyan olan Balkanlar'da 400 yıldan fazla hüküm sürebilmesi bir örgütleme ve yönetim başarısıdır. Bugünkü ölçülerimizle belki Osmanlılar çok hoşgörülü sayılmazlar ama o çağda özellikle dinsel hoşgörüyü temsil ettikleri muhakaktır. Yalnızca hoşgörü de değil, Osmanlılar Ortodoks Kilisesi'nin koruyucusu da olmuşlar ve Katolik Avrupa karşısında Ortodoksluğun ezilmesini de önlemişlerdir. Muhtemelen tımar sistemi de yerini aldığı feodal düzenden daha az baskıcı, daha az sömürücüydü. Din ve dil bakımından halka bu derece uzak olan bir yönetimin yüzyıllarca Balkanlar'ı salt kılıç zoruyla tuttuğunu söylemek ne insafa, ne de mantığa sığar. Bunlar Osmanlıların lehinde sayılabilecek önemli noktalardır.

Bu başarılar yanında kültür hayatında bazı önemli yetersizlikler söz konusuydu. Bunlardan biri kitap anlayışıydı. Osmanlılara göre kitap, halı gibi, elle üretilmesi gereken "lüks" bir eşya sayılıyordu. Ancak varlıklı insanlar ona sahip olabilirlerdi. Matbaada basılıp herkesin ulaşabileceği harcıâlem bir şey olması arzu edilmiyordu, böyle bir talep yoktu. Eğitim, büyük ölçüde kitapsız yürütülüyordu. Bilin

diği üzere, matbaa 1450'lerde Gutenberg tarafından icat edildi. 1493'te Yahudiler istanbul'da, 1495'te Selanik'te, Ermeniler 1567'de, Rumlar 1627'de İstanbul'da birer matbaa kurdular? Osmanlıların matbaası ise Sait Çelebi ve İbrahim Müteferrika tarafından 1729'da kuruldu. Demek ki matbaanın icadından 279, İstanbul'da açılan ilk matbaadan 236 yıl sonra. Fakat herhalde matbaaya yine de büyük bir gereksinme yoktu ki 17 kitap bastıktan sonra 1742'de kapandı (orta • lama yılda bir kitap gibi). Duyulan gereksinme üzerine aynı matbaa 1784'de çalışmaya başladı. Dolayısıyla 17 basılmış kitap dışında, gecikmemiz 334 yıla çıkıyor. Matbaası olmayan bir toplumun bilim ve kültürde ileri adım atmakta ne denli zorlanacağı açıktır.

Osmanlı kültür hayatındaki önemli bir başka aksaklık mahalle (cami) mektebi medrese sisteminde göze çarpmaktadır. Müslüman Türk çocuklarının gittiği mahalle okullarında genellikle durum şuydu: Arapça bilmeyen çocuklara, Arapça bilmeyen bir hoca **Kuran** okumasını, duaları ve biraz aritmetik öğretiyor, dinbilgileri veriyordu. Bu okullarda Türkçe okuma ve yazma öğretilmiyordu. Öğretilecekse başka yerlerde (evde, devlet dairelerinde usta çırak ilişkisi içinde) öğretiliyordu. Mahalle mektepleri ile medrese arasında bir ortaöğretim basamağı yoktu. İlk dönemlerde kimi medreselerde matematik, tıp, astronomi gibi fen bilimleri okutuluyor idiyse de, sonradan bu da kalmadı, Medreseler artık hemen yalnız din bilimleri okutuyordu. Burada da öğretim dili Arapçaydı. Medreselerde de Türk olan öğrenci ve müderrisler arasında Arapça bilgisinin ileri düzeyde olmadığı ve en çok da ezber bilgilerle yetinildiği anlaşılıyor.

Medresenin bu durumuna karşılık Topkapı Sarayı'nda ki Enderun Mektebi'nde ve diğer bazı saraylarda verilen

eğitim çok daha verimliydi. Zira burada din bilimleri yanında Arapça, Farsça, edebiyat, tarih, coğrafya, müzik, resim, askerlik gibi çok çeşitli konular öğretiliyor ve öğretim dili olarak da Türkçe kullanılıyordu. 19. yüzyıl öncesinin Osmanlı düşüncesinin iki doruğu Kâtip Çelebi ve Evliya Çelebi'nin Enderun'da da öğrenim görmüş oldukları dikkati çekiyor.

V. Tanzimata Gidiş ve Tanzimat

Osmanlı Türk toplumunun Batılılaşmaya, çağdaşlaşmaya ya da modernleşmeye kesin adım atması Tanzimat iledir. Bu aynı zamanda insan haklarına, hukuk devletine, özgürlük ve demokrasiye doğru atılan bir adımdır. Bana göre Türk toplumunun ortaçağdan çıkıp yeniçağa geçişidir. Tanzimat'ı ele almadan önce o noktaya nasıl gelindiğini ana çizgileriyle anlatmaya çalışacağım.

Islahat denilen düzeltimler (reformlar) Lale Devri'yle başlayıp 18. yüzyıl boyunca sürmüştür. Ama bunlar zayıf hareketlerdi. Örneğin Mühendishane adıyla açılan kurumların (III. Selim döneminde açılan Mühendishane i Berri i Hümayun dahil) gerçekte okul değil, kurs gibi oldukları anlaşılıyor. Asıl ıslahatın başlaması 1789'daIII. Selim'le birliktedir. Bir yandan bu padişahın kişisel olarak düzeltimden yana olması,.bir yandan 1789 ihtilalinin Avrupa'da doğurduğu büyük sonuçlar ve altüstlüklerin önceleri zayıf da olsa yansımaları bunu sağlamıştır.

III. Selim tahta çıktığında Osmanlı Devletinin karşısında iki büyük sorun bulunuyordu. Birinci sorun âyanlaşma sürecinin doruk noktasına varması ve artık ülkenin birliğini tehdit eder duruma gelmesiydi. Ayanlar, irili ufalı her düzeyde belirginleşmişti. Büyük ayanlar, ki bunlara hanedan deniyordu, başlarına buyruk yöneticiler olabiliyorlardı. Hü

kümet asker ve vergi toplama işini ancak onların aracılığı ile yapabiliyordu. 19. yüzyıl başlarında bağımsızlığa yaklaşan iki büyük ayan göze çarpıyordu. Biri Yanya Ayanı Tepedelenli Ali Paşa, öbürü de Mısır Ayanı Mehmet Ali Paşa'ydı. İkisi de askeri güçlerini pekiştirmek üzere Avrupa'dan subay getirmişlerdi. Mehmet Ali bir Fransıza harp okulu kurdurmuş, Kölemen beylerini kılıçtan geçirerek Mısır'a tam egemen olmuş, eğitim, sanayi ve tarımda dikkate değer büyük atılımlar gerçekleştirmişti. Her iki ayan, resmi düzeyde olmasa da Avrupa devletleriyle ilişkiler sürdürüyorlardı. Böylesine bir yanlaşmanm padişahın yetkisini sınırladığı ve imparatorluğun parçalanmasına yol açabileceiği açıktı.

İkinci önemli sorun Yeniçeri ordusunun işe yaramaz halde oluşuydu. Devletin fetih siyasetinden vazgeçmek zorunda kalmasından sonra, ordu ihmal edilmişti. Ulufeleriyle geçinemeyen Yeniçerilerin esnaflaşmasma göz yumulmuştu. Esnaflık yaptığı için yeniçerilerin talime, eğitime ayıracakları zamanlan yoktu. Oysa ateşli silahlardaki gelişme, talimin önemini çok arttırmıştı. Savaş sırasında ordular henüz ayakta karşı karşıya gelip savaştıklan için, karşı tarafın ateşiyle yanı başlannda devrilen askerlerin görüntüsü ürküntü yaratıyordu. Talim görmeyen asker ne denli kahraman ya da iyi niyetli olursa olsun, bu manzara karşısında daha kolay ve daha önce bozguna uğruyordu. Bu durumda Yeniçerilerin esnaflık yapmayıp vakitlerini kışlada eğitim yaparak geçirmeleri gerekiyordu, ama bunun için onlara yeteli düzeyde ulufe vemek şarttı. Böyle bir askeri ıslahat yalnızca yabancı ordulara karşı değil, aynı zamanda âyanlan hizaya getirebilmek için de lüzumluydu.

III. Selim devlet adamlanna ne yapılması gerektiği ko

nusunda danışıp, onlardan bu konuda "layiha" denen raporlar aldıktan sonra ordu ıslahatına başladı. 1793'te Nizam ı Cedit adiyle talimli bir ordunun çekirdeği oluşturuldu. Nizam ı Cedit adının Fransa'da ihtilal düzeninin benimsediği Yeni Düzen adıyla aynı oluşu dikkati çekiyor. III. Selim Yeniçerileri ükütmemek için çok dikkatli ve yavaş hareket ediyordu. Yeni ordunun masraflarını karşılamak üzere İrad ı Cedit Hazinesi diye ayrı bir mali kaynak oluşturuldu ve bunun için yeni vergiler kondu. Bu da vergi verenler bakımından işin sevimsiz yönüydü. Napolyon karşısında Akkâ'da (Filistin) kazanılan zaferden soma Nizam ı Cedit'in sayısı 10.000'e çıkarıldı. 1805'te padişah talimli askerin ilk kez Rumeli'de, Edirne'de de oluşturulmasını buyurunca Rumeli ayanlarının bir bölümü buna isyan ettiler (1806). İsyanı bastırmak için Nizamcılar yola çıkacakken, Tekirdağ'ın da ayaklanması üzerine Padişah askerini geri çekti. Ertesi yıl İstanbul'da Yeniçeriler ayaklandılar (Kabakçı Mustafa İsyanı), III. Selim Nizam ı Cedit'e harekete geçmesi için emir vermekte gecikince, iş çığımdan çıktı ve tahttan çekilmek zorunda kaldı (1807). IV Mustafa tahta çıktı (1807 8). Nizam ı Cedit dağıtıldı.

Sened i İttifak: Fakat Islahatçılar İstanbul'dan kaçıp Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa'ya sığınmışlardı. Bir bahaneyle İstanbul'a gelen Alemdar, III. Selim'i tahta çıkarmak üzere Topkapı Sarayı'na geldi. Alemdar'ın niyetini son anda farkeden IV Mustafa, sarayın kapılarını kapattırıp Osmanlı hanedanının kendisi dışında son erkekleri olan III. Selim ve Mahmut'un idamlarını buyurdu. III. Selim'i boğdular, fakat II. Mahmut kaçarak vakit kazandı ve zorla saraya giren Alemdar tarafından kurtarıldı. II. Mahmut (1808 39) padişah, Alemdar sadrâzam oldular. Alemdar padişahı tah

ta çıkarmış, kendine bağlı askeri kuvvetleri olan bir sadrazam olarak çok güçlüydü. Önce Nizam ı Cedit'in benzeri olarak Sekban ı Cedit Ocağı'nı kurdu. Ayan sorununu çözmek üzere başlıca ayanları İstanbul'a çağırdı. Ayanlara hak ve görevler vererek resmiyet kazandırmak, böylece devletin dağılması tehlikesini önlemek istiyordu.

İstanbul'a gelen ayanlarla görüşmeler yapıldı ve sonunda ayanlarla merkez arasındaki ilişkileri düzenleyen Se ned i İttifak adını taşıyan bir belge düzenlendi. Buna göre (özet olarak): 1) Ayanlar padişaha sadık olacaklar ama kanunsuzluğa karşı direnme haklan olacaktı. 2) Ayanlar gerektiğinde asker toplamaya yardımcı olacaklardı ve yeni bir ordu kurulacaktı. 3) Vergiler ağır olmayacaktı, düzenli toplanacaktı, devletin vergisine dokunulmayacaktı. Yeni vergi düzenlemeleri büyük ayanlarla hükümet arasında görüşülüp kararlaştırılacaktı. 4) Suçu açıkça belli olmadan ayan ve devlet adamlanna ceza verilmeyecekti. Burada dikkati çeken önemli noktalar var. Senet uygulama alanı bulsaydı âyanlık resmiyet kazanacaktı. Senedin kendisi bir çeşit anayasa niteliğini kazanacak, Osmanlı Devleti'nin ilk 'anayasası' olacaktı. Senette tarihteki demokratik ihtilallerin en önemli konusu olan vergi adaleti ve vergilerin danışılarak belirlenmesi ilkesi yer almaktadır. Nitekim danışarak vergi koymanın parlamenter bir başlangıç niteliğinde olduğu da söylenebilir. Ayan ve devlet adamlarının cevazalandınlma sıyla ilgili esas, insan haklan bildirgelerinin, hukuk devleti için mücadelenin konusunu oluşturur.

Sözü edilen özellikleri ile Senet'le 1215'te İngiltere'de düzenlenen Magna Carta arasında önemli benzerlikler bulunduğu söylenebilir. Magna Carta Kral John ile feodal beyler arasında yapılmış, karşılıklı hak ve görevleri saptayan bir

belgedir. Söz konusu olan, özellikle beylerin haklan olmakla birlikte, İngiltere'de Magna Carta özgürlük ve demokrasi mücadelesinin başlangıcı sayılır, zira vergiler olsun, cezalar olsun, bunlarla ilgili birçok hükümleri içerir. Tarihçilerimiz genellikle âyanlan ve Sened i İttifakı olumsuz değerlendirirler, çünkü Osmanlı'da 19. yüzyılın başında feodal bir düzen kurulması, Avrupa'nın gidişine ters, onun için de geri (hatta gerici) bir olay olarak ele alınır. Ama şunu da düşünmek gerekir ki, II. Mahmut Mısır Ayanı Mehmet Ali ile kendi gücüyle başedemediği için, onu hizaya getirmek için Avrupa'ya muhtaç olmuş, Osmanlı Devleti'ni yarı bağımlı duruma düşürmüştür. Oysa Sened i İttifak gibi bir çerçeve içinde belki Mehmet Ali'yle uzlaşabilir ve böylelikle devletin dışa karşı bağımsızlığı korunabilirdi.

Fakat bu düşünceler kurgusaldır (spekülatif) ve dolayısıyla bilimsel tarihçilik bakımından da makbul değildirler. Alemdar'm sadrâzam olmasından 3.5 ay sonra Yeniçeriler tekrar ayaklandılar. Alemdar'ı konağında kuşattılar. Saatlerce süren bir mücadele sonucunda Alemdar kahramanca öldü. Bu sırada II. Mahmut Sekban ı Cedit'i harekete geçirmedi. Demek ki Alemdar'm gücünden ve Sened i İttifak'tan rahatsızdı. Yeniçeriler Alemdar'dan sonra Saray'a saldırdılar. II. Mahmut, Osmanlı hanedanının tek erkeği kalmak için IV Mustafa'yı idam ettirdi. Yeniçeriler çaresiz Mahmut'u kabullenmek zorunda kaldılar. Ama Sekban ı Cedit i ortadan kaldırdılar. Nizam ı Cedit'in kurulmasına, gelişmesine öna yak olanlar bir bir yakalanıp öldürüldüler. Askeri ıslahat işi *böylece 1S26 'ya değin gündemden çıkmış oldu.*

Yunan İhtilali, Mısır Sorunu: Bundan sonraki yıllarda Mahmut her yöntemi deneyerek âyanlann gücünü kırmaya çalıştı ve bu konuda genellikle başanlı oldu. Ne var ki,

1820'de Yanya Ayanı Tepedelenli Ali Paşa'ya saldırdığında bu ayan çetin ceviz çıktı. Osmanlı ordusu ancak 17 aylık bir kuşatmadan sonra Paşayı dize getirebildi, bunu da Paşa'yı aldatarak yapabildi. Ona affedildiği bildirilince direnmekten vazgeçti, o zaman da öldürüldü. Fakat Osmanlı ordusu Tepedelenli ile uğraşırken, bundan yararlanan Mora Rumları ayaklanıp bağımsızlık mücadelesine başladılar (1821). Mora'daki Müslüman halk isyancılar tarafından kılıçtan geçirilirken Mahmut, Paşa'ya karşı mücadeleden vaz * geçmedi. Yanya düştükten sonra Osmanlı ordusu güneye yöneldiğinde hem Mora, hem de Atina gibi yerler ihtilalcilerin eline geçmiş bulunuyordu. Yeniçeriler 3 yıl boyunca ne Atina'ya, ne de Mora'ya girebildiler. Bunun üzerine Mahmut Mısır Valisi Mehmet Ali'den yardım istedi (1824). Paşa, oğlu İbrahim komutasında bir ordu gönderdi ve kısa zamanda ihtilali bastırdı. (İngiltere, Fransa ve Rusya donanma göndererek Osmanlı Mısır donanmasını Navarin'de yaktıkları için bu basan bir işe yaramadı. Çıkan Osmanlı Rus savaşının sonunda 1829 Edirne Antlaşmasıyla sonunda Yunanistan, Sırbistan, Memleketeyn (Romanya) özerkliği kabul ettirildi. 1830'da Yunanistan bağımsız hale getirildi.)

Bu gelişmeler Yeniçeri Ocağı'nm sonunu getirdi. Yeni bir talimli ordu kurma girişimi oldu. Yeniçeriler tekrar isyan edilince buna hazırlıklı olan hükümet, öbür askerlerin ve halkın katıldığı kanlı bir harekâtla Ocağı ortadan kaldırdı. (Vaka i Hayriye). Kaçıp gizlenemeyenler öldürüldüler. Yerine Asakir i Mansure i Muhammediye adlı talimli bir ordu kuruldu. Vaka i Hayriye ile ıslahat yolu açılmış oldu. Bu hususta Mısır'daki ıslahat örnek alındı. 1827'de Avrupa'ya ilk öğrenciler gönderildi ve Tıbbiye (ilk Batı örneğinde yüksekokul) kuruldu. 1831 'de ilk gazete, **Takvim i Vekayi,** çık

mağa başladı. 1933'te Babıâli Tercüme Odası kuruldu. Yunan ihtilaline kadar Türkler yabancı dil olarak yalnız Arapça (ilim dili) ve Farsça (edebiyat dili) öğrenirlerdi. Devletin Batı ülkeleriyle olan ilişkilerinde o ülkelerin dillerini bilen Fenerli Rumlar çevirmenlik yaparlardı. Ne var ki, Yunan İhtilali Rumlara güveni sarstığından çevirmenliği Müslüman îarüstlenmeye başladılar (1821). Tercüme Odası'nm kurulması, Fransızca öğrenme işinin usta çırak ilişkisi içinde örgütlü bir hale getirildiğini gösteriyordu.

1834'te Harbiye (Harb okulu) kuruldu. Daha sonra 1859'da Batı örneğindeki üçüncü yüksekokul, Mülkiye kurulacaktı. Bu üç okul ve onu izleyen diğerlerinden mezun olanlar, Osmanlı Türk çağdaşlaşmasının önderliğini yapacak, 'tabanını' oluşturacaklardı. II. Meşrutiyet devrimini bu gibi okul mezunlarının (mekteplilerin) siyasal örgütü olan İttihat ve Terakki gerçekleştirecekti. Müslüman Osmanlı eğitiminin yetersizliğini belirtmek bakımından ilginçtir ki, yeni yüksekokullarda okuyabilecek yeterlikte gençler bulunamadığı için, bu okullar kendi orta, hata ilköğretim birimlerini oluşturmak durumunda kalmışlardır. Öyle ki, 1834'te kurulan Harbiye ilk mezunlarını ancak 14 yıl sonra 1848'de verebilmiştir.

Yunan İhtilali'nin bastırılmasından sonra Osmanlı Mısır sürtüşmesi başladı. Sonuç olarak 1831 'de Mehmet Ali isyan ederek ordusunu Filistin'e gönderdi. Mısır ordusu Osmanlı ile yaptığı üç meydan muharebesinden muzaffer çıktı. Bu sırada Mısırlılar Kütahya'ya gelmişler (1833), kışı Bursa'da geçirmeye hazırlanıyorlardı. II. Mahmut bu durumda ya Mehmet Ali ile uzlaşacaktı, ya da yabancı yardımına başvuracaktı. II. Mahmut ikinci yolu seçti. O sırada İngiltere ve Fransa birbirleriyle uğraştıkları için bu olup biten

lerle ilgilenemiyorlardı. Bu yüzden tuttu Rusları yardıma çağırdı. Hem de ünlü atasözünü söyleyerek: "Denize düşen yılana sarılır". Oysa "yılana" sarılacak yerde Mehmet Ali'ye sarılabilirdi... Ruslar büyük hevesle geldiler, Boğaziçi'ne yerleştiler. Olay Batı'da büyük telaş uyandırdı. Fransız ve İnglizlerin araya girmesiyle Kütahya'da bir anlaşma sağlandı. Mehmet Ali'nin oğlu İbrahim, Cidde valiliğinin yanında Şam, Halep valilikleriyle Adana Muhassıllığı'nı elde etti (1833).

1838 Antlaşması: Mahmut gibi çetin kişiliği olan bir padişah için, bu durum mutlaka 'düzeltilmeliydi'. Nitekim ertesi yıllarda, bir bölümü yukarıda açıklanmış olunan hayli yoğun bir ıslahata girişildi. Islahatın ülkeyi güçlendireceği ve Avrupa'nın desteğini elde etmeye yarayacağı umuluyordu. Bununla da yetinilmedi. İngiltere'nin yardımım kesinleştirmek için 1838 Osmanlı İngiliz Ticaret (Balta Limanı) Antlaşması yapıldı. Bununla İngiltere, kapitülasyon düzeninde sahip olmadığı ayrıcalıklar elde ediyordu: 1) İngilizlerin getirdiği ya da götürdüğü mallar bir kez belirlenen gümrüğü (ithalatta yüzde 5, ihracatta yüzde 12) ödedikten sonra, artık iç gümrüklerde vergilendirilmeyecekti. Oysa iç gümrükler yerli tüccar için devam edeceği için bunlar aleyhine bir haksız rekabet durumu söz konusuydu. 2) Bazı ürünler için Osmanlıların uyguladığı yed i vahit yerine İngiliz tüccarları ve adamları tek tek üreticilerden alım yapabilecekleri için fiyatları artık daha çok onlar belirleyeceklerdi. 3) İngilizler Osmanlı ülkesinde iç ticaret de yapabileceklerdi.

Doğan Avcıoğlu'ya göre bu antlaşma geleneksel lonca sanayisinin yıkılmasına yol açarak, Osmanlı toplumunun kapitalizme ve sanayi devrimine geçmesini önlemiştir. Bu bir "idam fermanıdır".

Kimileri ise Osmanlı geleneksel sanayisinin bu antlaşma olmadan da Avrupa'nın sanayi devrimi ürünlerine dayanamayacağını ileri sürerler. İki taraf da iddialarını ispat edecek durumda değillerdir. Gene de, antlaşmanın en azından geleneksel sanayinin yıkılmasında bir payı olduğu söylenebilir.

1839'da Osmanlı ve Mısır orduları dördüncü kez" Nizip'te karşılaştılar ve Osmanlı ordusu tekrar yenildi. Avcı oğlu'nun görüşü kabul edilirse, Balta Limanı Antlaşması sonucunda Osmanlı'nın iktisadi bir iflasa sürüklendiği söylenebileceği gibi *(iktisadi iflas)*, Nizip yenilgisiyle Osmanlı Devleti'nin askeri bir iflas yaşadığı söylenebilir *(askeri iflas)*. Zira Osmanlı Devleti'nin askeri bir ağırlığı olmadığı ortaya çıkmıştı. Buna bağlı olarak uzun zaman ordunun iç sayesette de bir etkisi kalmamıştır. Artık devlet yöneticisi olan paşalar, genellikle askerlikten habersiz, fakat Fransızca *ve diplomasi bilen kişilerdi. Devleti ayakta tutan askerlik* değil, bu gibi diplomatik becerilerdi. Osmanlı ordusu Nizip'te yenilirken Osmanlı donanması Mısır'a kaçıyor ve II. Mahmut ölüyordu. Bu feci durum uzun sürmemiştir. Yeni padişah Abdülmecit yanma ıslahatçı Mustafa Reşit Paşa'yı almış bulunuyordu. Öte yandan İngiltere yardıma gelmiş, Nizip'teki sonucu tersine çevirmiş bulunuyordu. Sonunda Mehmet Ali, babadan oğula geçmek üzere kendisine kalan Mısır Valiliği dışındaki diğer yerleri yitirdi.

Tanzimat Fermanı: Bu sırada Mustafa Reşit, Avrupa kamuoyunun desteğini elde etmek amacıyla padişaha Tanzimat Fermanı 'nı (öbür adı Gülhane Hatt ı Hümayunu) ilan ettirdi. Ferman, doğru önlemler alınırsa 5 10 yıl içinde ülkenin düzeleceğini bildiriyordu. Yapılacak şeyler 1) Can, ırz (şeref), mal güvenliğini sağlamak, 2) İltizam usulünün kal

dmlması, 3) Askerlik görevinin düzene sokulması ve 4 5 sene ile sınırlandınlmasıydı. Ferman faydalı, nizami kanunların yapılacağım, rüşvetin yasak olacağını, Müslüman ve Müslüman olmayanlara eşit olarak uygulanacağını bildiriyor ve Avrupa devletlerinin bu belgeye tanık olmaları için kendilerine resmen bildirilmesini öngörüyordu.

Can ve mal güvenliğinden söz ediliyordu, zira sıradan uyrukların az ya çok bir güvenceleri olmakla birlikte, devlet adamları hâlâ kul statüsündeydiler. Dolayısıyla bunlar için siyaseten kati ve müsadere söz konusuydu. Gerçi müsadere 1826'da kaldırılmıştı ama Mustafa Reşit'i yetiştirmiş ve korumuş olan Pertev Paşa bir kızgınlık sonucunda Mahmut tarafından siyaseten katlettirilmişti. Demek ki Tanzimat Fermanı kul statüsüne son veriyor, devlet adamlarına can ve mal güvenliği getiriyordu. İltizam usulünün kaldırılması ancak iki yıl sürebildi. Bir yandan mültezimlerin engellemeleri, bir yandan devletin örgütsüzlüğü yüzünden devletin aşan toplama işi yürütülemedi. İltizam ve aşan ancak Cumhuriyet yönetimi kaldınlabilmiştir (1925). Askerliğe gelince, Tanzimat öncesinde kimi yerden asker almıyor, kimi yerden alınmıyordu ve askere gidenler de çok kez artık ömürlerini asker olarak tamamlıyorlardı. Bu iş biraz düzene so kulabildi.

Fermanla Müslüman Müslüman olmayan eşitliğinin getirilmesi de çok önemli, devrimci sayılabilecek bir değişiklikti. Müslüman olmayanlara ilk yüzyıllarda Osmanlı hoşgörülü davranmıştı ama, 17. yüzyıl sonunda yenilgilerin başlaması üzerine bunlara aşağılayıcı muameleler gündeme gelmişti.

Ferman'ın Avrupa devletlerine resmen bildirilmesi Fer man'm uygulanmasında onlann da bir etkisi olacağını, da

ha doğrusu onların Fermanın yürütülmesini garanti edeceklerini bize anlatıyor. Tanzimat döneminde Avrupa'nın büyük devletlerinin oynayacağı bu rol ünlü Tanzimat paşalarından Fuat Paşa tarafından şöyle açıklanmıştı: "Bir devlette iki kuvvet olur. Biri yukardan, biri aşağıdan gelir. Bizim memlekette yukarıdan gelen kuvvet cümlemizi eziyor. Aşağıdan ise bir kuvvet hâsıl etmeye imkân yoktur. Bunun için pabuççu muştası gibi yandan bir kuvvet kullanmaya muhtacız. O kuvvetler de sefaretlerdir." Paşanın sözünü ettiği "yukarısı" Padişahtır. "Aşağısı" ise halktır. Osmanlı siyaset dinamiklerini çok güzel anlatan bu sözden, padişahın ne denli güçlü, halkın ne denli edilgin, devlet adamlarının ne denli çaresiz oldukları anlatılıyor. Onun için paşalar, padişaha karşı bir ağırlık oluşturabilmek için zaman zaman "dü vel i muazzamaya" (büyük devletlere) yaslanmak durumunda kalmışlardır. Örneğin Mustafa Reşit, Mithat, Hüseyin Avni paşalar daha çok İngiliz, Âli ve Fuat paşalar daha çok Fransız, Mahmut Nedim daha çok Rus desteğinden yararlanmışlardır.

Şunu da belirtmek gerekir ki, 1839 askeri iflasından sonra Osmanlı Devleti tam bağımsız bir devlet olmaktan çıkmış, yan bağımlı (ya da sömürge), yan bağımsızbir devlet durumuna düşmüştür. Osmanlı'nın ilginç yönü, şu ya da bu devletin değil, ama büyük Avrupa devletlerinin ortak yan sömürgesi olmasıydı. Bu durumun tek bir devletin yan sömürgesi olmaktan daha iyi olduğu açıktır. Çünkü büyük devletler arasındaki rekabetten yararlanarak Osmanlı'nın nispeten serbest manevra alanlan bulabilmesi olanaklan çı kabiliyordu. Yalnız Rusya, zaman zaman Osmanlı Devleti'ni salt kendi uydusu haline getirmek için girişimde bulunmuş (1833, 1853, 1878) ama karşısında öbür Avrupa devletleri

ni bulunca gerilemek zorunda kalmıştır. *Şark Meselesi (Doğu Sorunu)* denen şey, bir yandan Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nde daha çok söz, çıkar ya da toprak sahibi olmak için kendi aralarında ve Osmanlı'yla yaptıkları mücadelenin, bir yandan Balkan ve diğer ulusçulukların Osmanlı'ya karşı bağımsızlık mücadelesinin öyküsüdür. Sonuç olarak da Osmanlı Devleti'nin tasfiyesinin öyküsüdür.

Tanzimat, Osmanlı'nın yan sömürge durumuna düşmesiyle birlikte geldiği için, birçokulusçu yazarlarımız onu pek de hoş bulmazlar. Gerçekten de Osmanlı Devleti'nin çok düşkün bir zamanına denk gelmiştir. Ama Tanzimatın halkımızın İnsan haklan, hukuk devleti, demokrasi mücadelesinin başlangıcı olduğunu da unutmamak gerekir. Başka bir deyişle "papaza kızıp oruç bozmak" durumuna düşmemeliyiz. Kim olursa olsun, herkesin insan haklanna ve hukuk devletine (hattâ demokrasiye) gereksinimi vardır.

VI. Islahat Fermanı ve Yeni Osmanlılar

1853 yılında Kudüs'te kutsal yerler sorununu bahane ederek Rusya, Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın ortak uydusu durumundan çıkarıp kendi uydusu yapmak istedi. Buna Fransa ve İngiltere'den destek alan Osmanlı hükümeti direnince, Kırım Savaşı denen savaş çıktı. Bir yanda Rusya, öbür yanda Osmanlı Devleti, Fransa, İngiltere, Sardunya vardı. Rusya yenildi ve barış yapmak üzere Paris Kongresi toplandı. Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı sağlamlaştırmak için, Paris Antlaşması, Osmanlı'nın Avrupa devletler hukukundan yararlanmasını (böylece "Avrupalılaşmış" oluyordu) ve toprak bütünlüğünün güvence altına alınmasını kararlaştırdı. Buna karşılık Osmanlı Devleti de Islahat Ferma m'm çıkardı (1856). Ferman, Tanzimat Fermanını doğruluyor, fakat bunun ötesinde Müslüman olmayanları Müslümanlarla eşit kılacak ayrıntılı birçok somut hükümler içeriyordu. Aslında Osmanlı Devleti'nin Avrupalı sayıldığı, toprak bütünlüğünün güvence altına alındığı pek de doğru değildi. Daha Kongre sırasında Osmanlı temsilcisi Ali Paşa, Osmanlı, Avrupa hukukuna girdiğine göre kapitülasyonların kaldırılması gerektiğini söylediği zaman, ötekiler bu sözü duymazlıktan gelmişlerdi. Bütünlük işi de şu anlama gelecekti: Osmanlı Devleti pekâla parçalanabilirdi, yeter ki bütün büyük devletlerin oluru alınabilsin.

Müslüman olmayanlara getirilen haklar, Müslümanlarda tepkilere yol açtı. Ferman, "Gâvura gâvur denmeyecek" tarzında acı alaylara konu oldu, hatta İngiltere ve Fransa'nın müdahalesini davet eden, Hıristiyanlara yönelik toplu saldırılar oldu (Cidde, Lübnan, Şam olayları). Müslümanlar kendilerini devletin sahibi olarak görüyorlardı. Oysa Müslüman olmayanlardan bir kesim, Batı sermayesinin emrine girerek ya da ticaret, serbest meslek, hatta sanayi alanlarında çalışarak zenginleşiyor, göze batan bir Avrupai hayat tarzıyla bir azınlık burjuvazisi oluşturmaya başlıyorlardı. Bu yetmiyormuş gibi, şimdi de eşitlik haklan elde ediyorlardı. Tepkilerin nedenleri bunlardı.

Yeni Osmanlılar: Yeni Osmanlılar hareketini değerlendirebilmek için önce basın hayatındaki gelişmelere bakmamız gerekir, zira hareketin içinde yer alanlann çoğu ya da en önemlileri gazetecilerdi. İlk gazete, devletin resmi gazetesi olan **Takvim i Vekayi** idi (1831). Ondan soma sahibi İngiliz olan **Ceride i Havadis** 1840'ta kuruldu. Bu gazete in de yarı resmi bir niteliği vardı. Gazeteciliğin asıl başlangıcı 1860'ta Çapanzade Agâh Efendi'nin **Tercüman ı Ahval** gazetesidir. Gazete haftalıktı. Şinasi de burada çalışıyordu. 1860'tan soma gazete sayısının arttığını görüyoruz. Gazete tiraj lan. düşüktü, fakat o devirde akşamlan mahalle kahvelerinin bir çeşit kulübe, ya da "kıraathaneye" (okuma odası) dönüştüğü, zaman zaman gazetelerin yüksek sesle mahalleliye okunduğu düşünülürse, gazetelerin etki alanının tirajlarından çok daha fazla olacağı düşünülebilir. Gazetelerin çoğalması, rekabetin başlaması demekti. İlgi çe mek için eleştirinin başlaması, çoğalması gerekiyordu. Bu da hükümetin hoşnutsuzluğuna yol açacaktı. Hükümet, 1864'te Matbuat Nizamnamesi'ni çıkardı. Artık bu nizam

nameyle basın mensupları için gazete kapama, para ve hapis cezalan gündeme geliyordu. Ertesi yıl Âli Paşa hükümetine karşı Meslek adında gizli bir örgütün kurulmasında her halde nizamnamenin bir payı olsa gerekir, zira örgüt içinde Nâmık Kemal gibi gazeteciler de yer alıyordu. (Sonralan, üye sayısı 245'e yükselen bu örgüte İttifak ı Hamiyet adı ya kıştmlmışsa da, gerçekte adının Meslek olduğu anlaşılıyor).

Bu zamana kadar *hürriyet* sözcüğü yalnızca köle olmama durumunu anlatırken, şimdi yavaş yavaş siyasal bir anlam kazanmaya başlıyordu. Nâmık Kemal gibi gazeteciler için hürriyet öncelikle basın özgürlüğünü çağnştınyordu. Bizde kimileri Batı'dan gelen her şeyin, kravat ve blucin gibi basit bir taklit olduğunu eleştiri olarak öne sürerler. Gerçi dedikleri gibi kravat ve blucin basit bir taklittir, ama, bu anlatılanlardan, siyasal özgürlük anlayışının, Batı'dan esin lense bile bir ihtiyaçtan doğduğu ortaya çıkmaktadır.

1867'de büyük olaylar çıktı. Mustafa Fazıl Paşa Mısır'ı yöneten Kavalalı sülalesinden ve o sıradaki Vali İsmail Pa şa'nm kardeşiydi. Onun valiliği bitince sıra kendisine gelecekti. Fazıl İstanbul'da devlet adamlığı yaparken, Fuat Paşa ile anlaşmazlığa düşmüş ve sonuç olarak görevinden azledilip Avrupa'ya sürülmüştü. Bundan bir süre soma da Mısır valiliğinin veraset usulü değiştirildi. Buna göre İsmail Paşa'dan sonra yerine kardeşi değil, oğlu geçecekti. Fazıl Paşa büyük kızgınlıkla Osmanlı Devleti'nin sorunlannı inceleyen uzun bir mektup yazdı ve yayımladı. Mektupta Tüki ye'de "Genç Türklerin" varlığından söz ediyor ve Osmalı dertlerinin çözümünün meşrutiyette olduğunu belirtiyordu. Böylece basın özgürlüğü anlamında hürriyetin ötesinde, meşrutiyet talebini de içeren bir hürriyet kavramı ortaya çıkmış oluyordu (Gençlik sözcüğü Fransız İhtilali ülkülerine

(özgürlük, eşitlik, kardeşlik) bağlılığı, feodalliğe, mutlak monarşiye karşıtlığı belirtiyordu. O dönemlerde Genç İtalya ve Genç Almanya hareketleri vardı. Atatürk de cumhuriyeti gençliğe emanet ederken herhalde bunu amaçlıyordu.) (Meşrutiyet, mutlak hükümdarlığın karşıtı, demokratik hükümdarlıktır. Bu düzende hükümdarın yanında seçimle gelen, yasaları yapan, hükümeti denetleyen bir Meclis olur.)

Fazıl'ın mektubu büyük yankılar uyandırdı. Hükümet, aleyhindeki özgürlükçü akımın farkına vardı. Nâmık Kemal, Ziya Bey (Paşa), Al Suavi İstanbul'dan uzaklaştırıldılar. Meslek'in bu sırada tezgâhladığı bir hükümet darbesi boşa çıkarıldı. Adı geçenler Fazıl Paşa'nın çağrısı üzerine Fransa'ya kaçtılar. Paris'te 8 kişi (Fazıl Paşa, N.Kemal, Ziya, Ali Suavi v.b.) Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni kurdular ve gazete yayımlamaya başladılar. Bu kişiler, Avrupa'nın özgür ortamında yaptıkları yayınlarla düşüncelerini geliştirmek olanağını buldular.

Yeni Osmanlılar içindeki en önemli kişi Nâmık Kemal'dir. Onun yazıları ve özellikle şiirleri yalnız kendi kuşağını değil, kendisinden sonraki kuşağı da ki Atatürk de bu kuşağın içindedir çok etkilemiştir. N. Kemal "vatan ve hürriyet şairi" diye tanıtılır. Hürriyeti gördük. Vatan kavramı üzerinde duralım. Daha önce vatan yalnızca insanın nereli olduğunu ("memleketini") anlatırdı. N. Kemal'le birlikte bu kavram kişinin uyruğu olduğu devletin bütün ülkesini kapsadığı gibi, duygusal bir anlam da yükleniyordu. Vatan, basit bir toprak parçası değil, sevilen, uğrunda fedakârlıklar yapılacak, hatta ölünecek bir topraktır. Oysa bundan önce ülke, padişahın topraklan diye bilinirdi. Bu, 'padişahın çiftliği' kavramından çok da farklı değildi. İnsanlar bu toprağa değil, padişahın şahsına bağlıydılar. Gerektiğin

de padişahları (ya da aynı zamanda dinleri) için kendilerini feda etmeleri beklenirdi. Ülke (vatan) için değil.

N. Kemal 1870'te İstanbul'a döndü. 1873'te **Vatan yahut Silistre** oyunu sahnelendi. Seyirciler oyunda anlatılan vatan kavramı karşısında coşuyorlar, oyundan sonra sokaklarda da devam eden heyecanlı gösteriler yapıyorlardı. Bunun üzerine oyun yasaklandı ve yazan Magosa'ya sürgün edildi. Abdülaziz'in ve hükümetinin kafasından geçenleri tam bilmiyoruz, fakat denebilir ki vatan düşüncesi onlan rahatsız etmiş olmalıdır. Zira vatanı sevmek, padişahı ihmal etmek anlamına geldiği gibi, bu sevgi ülkeyi sahiplenmek anlamını da içerir. Padişah ne denli ülkenin sahibiyse tek tek uyruklar da bu anlayışa göre ülkenin sahibidirler. Sahiplenmek, bir katılmayı, benlikli ve demokratik bir düşünceyi ifade eder ki, mutlakiyetçi anlayış bunu kabul edemez. Bir de şu var. Avrupa'da en koyu mutlakiyetlerde bile devletin adı hanedanla ilgisiz ülke adı iken (Rusya, Prusya, Fransa gibi) Osmanlı Devleti hanedan adı taşıyordu. "Türkiye" adı önce Avrupalılann taktığı, resmen ilk kez Milli Mücadele sırasında Büyük Millet Meclisi'nin benimsemiş olduğu bir ülke adıdır.

N. Kemal Fransız İhtilali'nin ideolojisini alıp Müslümanlara! benimsemesi için ona İslami ya da yerli giysiler giydirmiştir. 'Örneğin J. J. Rousseau'nun toplum sözleşmesi kuramını alıp, bunun biat töreninde varolduğunu söylemiştir. Yani biat töreniyle uyruklar padişahı tanımak karşılığında, padişahla zulüm yapmaması, adaletli davranması için bir sözleşme yapmış sayılıyorlardı. Bundan, zulüm yapılırsa o zaman direnme, isyan hakkının doğduğu anlamı çıkıyordu. Siyasal haklan, parlamento usulünü ise **Kuran**'da ki "danışınız" (meşveret) emrine bağlıyordu. N. Kemal'den ilginç bazı düşünceler:

İnsanlar hür doğar.

"Devletin halktan ayrı bir vücudu yoktur. Kendisine mahsus hiçbir menfaati olamaz".

Eğitim Türkçe olmalıdır. Avrupa Latinceden kurtularak kalkmdı. Osmanlı Devleti de Arapçadan kurtularak kalkınacaktı.

"Geleceğimiz güven altındadır, çünkü 'Zamanın değişmesiyle hükümler de değişir' fıkıh kuralına göre dünyanın her cihetinde zuhur eden ilerleme ürünlerini kabul etmekle yükümlü olduğumuz için bize göre geçmişe dönmek ya da şimdiki zamanda durmak caiz değildir." ("İstikbalimiz Emindir")

N. Kemal'e göre Osmanlı vatanında yaşayan herkes vatandaştır. Dini ve dili ne olursa olsun. Buna "ittihad ı ansır" (unsurların birliği) denirdi. Osmanlı ulusçuluğu da diyebiliriz. Cumhuriyet döneminde bu anlayış kimilerince alay konusu olmuştur. Oysa alay edilecek bir yanı yoktur. İsviçre'de 3 (hatta 4) dil konuşulmaktadır. Almanca konuşan kantonlar (iller) Almanya ve Avusturya'ya, Fransızca konuşan kantonlar Fransa'ya, İtalyanca konuşan kantonlar İtalya'ya bitişiktir. Ama bir İsviçre ulusu vardır, herkes bunu kabul eder. Bildiğim kadarıyla çılgın Hitler bile İsviçre 'nin Almanca konuşan kantonlarını "kurtarmak", ilhak etmekten söz etmemiştir. Diğer bir örnek Belçika'dır. Demek ki ulus, ulusçuluk olayı dil, din, ülke ile çok da ilgisi olmayan, kafalardaki bir olaydır. Bir insan X ulusundan olduğunu düşünüyorsa, o ulusa bağlıysa, onun X'çe konuşmaması, o ülkenin dininden olmaması çok da önemli değildir. İngiliz tarihçisi A. J. P. Taylor, Avusturya Macaristan ve Osmanlı imparatorluklarının karışık etnik yapılarından değil, I. Dünya Sa vaşı'nda yenildikleri için dağıldıklarını söylüyor. Bu, üzerinde durulması gereken bir düşüncedir.

VTI. I. **Meşrutiyet ve Büyük Bunalım**

I. Meşrutiyet'in kapısını açan önemli bir etken mali bunalımdır. Bu, çok ilginçtir, zira Batı'daki özgürlük mücadelelerinde önemli dönüşümlerin mali bunalım ortamında ve büyük ölçüde bundan dolayı gerçekleştiğini görüyoruz. İngiltere'de 1640 İhtilali'nin çıkmasının ardında, Stuart kralların halktan aldıkları vergileri çarçur etmeleri, sürekli vergileri arttırmak ya da yeni vergiler koymak istemeleri, parlamento uysallık göstermeyince onunla mücadeleye girmeleri vardır. Fransa'da da Etajenero (Etats Généraux) adındaki Meclis 1614'ten beri toplanmıyordu. 1789'a doğru Fransız kralı para bulmak için bütün çareleri tüketmiş, sonunda Meclis'i toplantıya çağırmaktan başka yolu kalmamıştı. İhtilali başlatan bu Meclis oldu. Amerikan ihtilali de mali nedenlerle patlak vermişti.

Osmanlı Devleti 1854'ten başlayarak Avrupa'dan borç almaya başladı. Borçlanma mali kurumların örgütleyip çıkardıkları tahvillerin borsalarda tasarraf sahiplerine satılması suretiyle oluyordu. Bugün de Türkiye dışarıya borçlanmaktadır. Ne var ki, bugünkülerden farklı olarak, o dönemde alman borçların pek azı demiryolu yapımına giderken, çoğu Saray'ın lüks harcamaları, silah alımı gibi verimli olmayan alanlarda kullanılıyordu. Abdülaziz döneminde Osmanlı donanması tonilato alarak Avrupa'nın ikinci donan

ması durumuna gelmişti. Abdülmecit'in 12 çocuğundan biri olan Fatma Sultan, M. Reşit Paşa'mn oğlu Ali Galip'le evlenirken 15 gün düğün yapılmış ve 2 milyon altın harcanmıştı. Bir süre sonra borç ödeyebilmek için borç alınmaya başlandı. Osmanlı Devleti'nin maliyesine güvensizlik arttıkça, borçlanma daha ağır şartlarla yapılıyordu. Resmi olarak Saray'a devlet gelirlerinin 1/4'ü ayrılıyor görünüyordu, ama gerçekte Saray'ın 1/7'sini harcadığı söyleniyordu. Kırsal kesimde kıtlık (örneğin, Ankara bölgesinde açlıktan insanlar ölmüştü) herhalde kaçınılmaz görünen sonucu çabuklaştırdı. Sadrâzam Mahmut Nedim Paşa devletin iflası, ilan etmek zorunda kaldı. *{Tenzil i Faiz Kararı,* 6 Ekim 1875). Buna göre 5 yıl süreyle faiz borçlarının ancak yansı ödenecek, ödenmeyen faizlere karşılık yüzde 5 faizli tahviller verilecekti.

Böylece Osmanlı Devleti iktisadi ve askeri iflastan sonra bir de *mali iflası* yaşamış oluyor, daha da bağımlı hale geliyordu. Bu karar muazzam bir tepki doğurdu, zira Osmanlı tahvilleri, birçoğu İngiltere ve Fransa'da olan çok sayıda tasarruf sahiplerinin elindeydi. Kararla birlikte bu insanlann gelirleri yüzde 50 azalmış oluyordu. Kamuoyu Osmanlı'nın aleyhine döndü. O zamana kadar "adam olmak için gayret ediyor" gibisinden sempati ile bakılan Osmanlı Devleti, artık barbarlığın somut biçimi olarak değerlendirilmeğe başlandı.

Nitekim daha önceki aylarda Hersek'te Hıristiyan köylüleri ayaklanmıştı (1875). Balkanlar'da genellikle, çağdışı olan Osmanlı yönetimi dayanılmaz bir boyunduruk olarak görülüyordu. Rusya bu gelişmeyi körüklemek için elinden geleni yapıyordu. Avusturya Macaristan bu durumu endişeyle karşılıyordu. Zira güneye,, Selanik'e doğru yayılmak

emeli besliyordu. Bosna, Sırbistan'a katılırsa, Karadağ da bu ülkeye katılabilecekti. Böylece hem pek çok Slav nüfus barındıran, Avusturya'yı rahatsız edecek büyük bir Sırbistan ortaya çıkacak, hem de Avusturya'nın Selanik yönünde ilerlemesi tıkanmış olacaktı. Onun için Avusturya, Bosna Hersek'i eline geçirmek istiyordu. Hersek'teki isyanı da bu amaçla o kışkırtmıştı. İsyan kısa zamanda yayılınca, Avrupalılar ıslahat talebiyle müdahale ettiler.

Ertesi yıl mayıs başında (1876) Bulgarlar da ayaklandılar. Birçok Müslümanm öldürülmesinden sonra ayaklanma kanlı bir biçimde bastırıldı. Bizim kaynaklar 1000 Türke karşılık 4500 Bulgarin öldüğünü, Batılılar ise ölen Türkleri çok kez görmezlikten gelip 15.000 kadar Bulgarin öldüğünü ileri sürerler. İngiltere'de muhalefetteki Liberal Parti'nin önderi olan Gladstone, kamuoyunun Tenzil i Faiz Karan dolayısıyla ortaya çıkmış olan Osmanlı aleyhtarlığından yararlanarak, iktidardaki Muhafazakâr Parti'ye karşı bir kampanya başlattı. Zira Muhafazakârlar Osmanlıyı destekliyorlardı.

30 Mayıs 1876'da yeni iktidara gelmiş olan Mütercim Rüştü Paşa hükümeti, Abdülaziz'i tahttan indirdi. (Abdülaziz 4 gün soma intihar etmiştir). Bu padişah kötü yönetimden, özellikle mali iflastan sorumlu tutuluyordu. Yeni padişah V Murat'tı. Hükümet yeni dönemde sarayın harcamalanm denetim altına almak isterken karşısında iki yol görünüyordu. Hükümet üyesi olan Mithat Paşa'ya göre meşrutiyete gidilmeliydi, zira seçilecek Meclis sarayın israfını önleyebilirdi. Öte yandan, yine nazır olan Hüseyin Avni Paşa'ya göre, çare padişahı kuklalaştırmak, bütün yetkileri hükümete vermekti. Meşrutiyet bize göre değildi. Hükümet önce ikinci görüşü benimsedi. Ne var ki Hüseyin Avni'yi Abdü

laziz'in yaveri öldürdü. V Murat da çıldınnca meşrutiyet yolu açıldı. Mithat Paşa ile yaptığı bir görüşmede Veliaht Abdülhamit, tahta geçerse meşrutiyeti getirmeye söz verdi. Bunun üzerine V Murat tahttan indirildi (tahtta ancak 3 ay kalabilmişti).

Tersane Konferansı: Yeni padişah **II.** Abdülhamit, Kanun u Esasi 'nin (anayasa) hazırlanmasını buyurdu. Böylece hem vaadini yerine getirmiş, hem de Avrupa müdahalesinin yolunu kesmiş olacaktı. Bütün Osmanlılar siyasal temsilcilerini seçerek Meclis'i oluşturacaklar, Meclis gereken düzeltimleri kendi yapacaktı. Bu sırada büyük bevletler Balkanlar'da yapılacak düzeltimleri görüşmek üzere, İstanbul'da uluslararası bir konferans düzenlediler. 23 Aralık 1876'da Tersane'deki konferans açılmak üzereyken, Kanun u Esasi'yi, yani meşrutiyeti duyuran top atışları başladı. Hariciye Nazın Saffet Paşa, söz alarak durumu açıkladı ve Osmanlı halkı meşrutiyeti sayesinde kendi yönetimini üstlendiğine göre, artık konferans için yapacak bir şey kalmadığını bildirdi. Temsilciler bu olupbittiyi pek soğuk karşıladılar ve çalışmalannı meşrutiyeti dikkate almadan yürüttüler. Sonunda Konferans, Bosna Hersek ve Bulgaristan'ı özerkliğe doğru götürecek geniş bir ıslahat planı ortaya koydu. Plan reddedilirse elçilerin İstanbul'dan aynlacağı, muhtemelen Rusya'nın savaş açacağı uyansı yapıldı.

Osmanlı hükümeti özel bir meclise danıştıktan sora planı reddetti. Elçiler İstanbul'u terk ettiler. Sadrazam Mithat Paşa, konferansın son bulmasından 16 gün sonra Abdülhamit tarafından hem azledildi, hem ülke dışına sürüldü. Fakat artık ok yaydan çıkmış olduğu için meşruiyetten dönülemedi. Seçimler yapıldı ve 20 Mart 1877'deilk Meclis toplandı, 2 ay kadar süren dönemden soma, yeni bir Meclis 1877

sonu ve 1878 başında 2 ay kadar süren bir dönem daha toplandı. Kanun u Esasiye göre Meclis 2 bölümden oluşuyordu: İki dereceli seçimle oluşan *Mebusan Meclisi* ve üyeleri padişah tarafından atanan *Ayan Meclisi* Osmanlı toplumunun ta 1877'de seçimle gelen bir Meclis toplayabilmiş olması, bu ülkedeki demokrasi mücadelesinin önemli bir olayıdır. Örneğin, Rusya'da seçimle oluşan Meclis ilk kez ancak 1906'da toplanabilmiştir.

Mebusan Meclisi, ilk kez demokrasiyi deneyen bir ülke için dikkate değer bir olgunluk gösterdi. Üyesi bulunan çok sayıda gaynmüslime rağmen (yanya yakın), savaş karşısında genellikle ideal olarak beklenebilecek Osmanlıcı bir dayanışmanın iyi bir örneğini verdi. Tutanaklar incelendiğinde, hükümet ve idarenin cehalet, yolsuzluk, rüşvet, be cerisizlik, keyfilik, baskı ve zulüm uygulamalan içinde bocalamakta olduğu izlenimi açıkça ortaya çıkmaktadır. Meclis, genellikle, hükümet ve idarenin kusurlannı görebilen ve eleştiren, ilerlemeden yana, özgürlükçü, çağdaş, akılcı, hukuk devletinden yana bir tutum içinde görünmektedir. Bu eleştirilerin devlete bağlılık anlayışı içinde yapıldığını görüyoruz.

Büyük devletler Tersane Konferansı kararlannm reddi üzerine Londra'da toplandılar. Kararlan biraz yumuşattılar. Abdülhamit ve hükümeti bunlan da reddettiler. Meclis hükümetin tutumunu onayladı. Oysa işin Rusya'yla savaşa doğru gittiği açıkça belliydi. Hükümet her halde orduya ve eninde sonunda İngiltere'nin, Kmm Savaşı'nda olduğu gibi, yardıma geleceğine güveniyor olmalıydı. Ülkede adeta ulusçu denebilecek bir hava esmekteydi. 24 Nisan 1877'de Ruslar "93 Harbi" diye de bilenen 1877 78 Osmanlı Rus *Savaşım başlattılar. Sonunda Osmanlı ordusu yenildi ama,*

buna rağmen yaptığı iki başarılı savunmayla 1839 askeri iflasının geride kaldığını gösterdi. Bu başarılı savunmalar Bulgaristan'da, Plevne'de (Gazi Osman Paşa ve Erzurum'da (Gazi Ahmet Muhtar Paşa) yapıldı,

Rus ordusu İstanbul önlerindeyken Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması bağıtlandı. Romanya, Sırbistan, Karadağ özerklikten bağımsızlığa yükseldiler. Bulgaristan Ege 'de kıyılan olan özerk bir prenslik oluyor, böylece Osmanlı'nın Arnavutluk ve çevresiyle kara bağlantısı kopuyordu. Ruslar aynca Kars, Ardahan, Batum bölgesini, Avusturyalılar Bos na Hersek'i alıyorlardı. Bu şartlar İngiltere'ye fazla ağır göründü, İngiliz donanması Marmara'ya girdi. Onun üzerine Almanya araya girerek Berlin'de bir kongre topladı. Burada yapılan banş antlaşmasına göre özerk ve küçük bir Bulgar Prensliği, bir de özel statüsü ve merkezi Filibe olan Şark Rumeli eyaleti kuruldu. Makedonya Osmanlı'ya geri verilerek, ülkenin toprak bütünlüğü sağlandı (1878). Öbür koşullar aynıydı.

Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş ilen ederken, belki de Osmanlı ile ilgili geleneksel amaçlanmn ötesinde, bir de Osmanlı meşruiyetine de savaş ilan etmiş oluyordu. Zira Fransız İhtilali'nden beri Rusya mutlakiyet düzeninin koruyuculuğunu yapmış, bu uğurda ordulanm harekete geçirmekten çekinmemişti. Rus ordusu İstanbul önlerindeyken Ab dülhamit Meclisi tatil etmişti. Fakat bunu Meşrutiyet'in sonu saymak zordur, zira Nisan 1880'e kadar Abdülhamit, Meclis'i toplamamakla birlikte Meşrutiyet devam edecekmiş gibi davranmıştır. Bu tarihe kadar kanunlar, "Meclis toplandığında görüşülmek üzere" diye çıkanlmış, Ayan Mec lisi'ne atamalar yapılmıştır. Fakat Nisan 1880'de İngiltere'de genel seçimler yapıldı ve Gladstone'un partisi iktida

ra geldi. Parti açıkça Türk düşmanı olduğu için, anlaşılan, Abdülhamit Meşrutiyet'i yaşatacakmış gibi görünmenin artık gereksiz olduğunu düşünmüş olmalıdır. Böylece 1880'den soma Osmanlı Devleti yıldan yıla koyulaşan bir mutlakiyete, hatta bir polis düzenine doğru kaymaya başladı.

VIII. II. Abdülhamit Dönemi

Abdülhamit, 33 yıl gibi çok uzun bir süre padişahlık yapmıştır. Padişahlığı bir polis devleti olarak tanınır. Bu doğru olmakla birlikte, yukarda işaret edildiği üzere, rejimin bu duruma gelmesi yavaş yavaş olmuştur.

Abdülhamit baskıcılığının ilk büyük icraatı Mithat Pa şa'nm yok edilmesidir: Mithat Paşa, Tuna (Bulgaristan) ve Bağdat valiliklerinde kalkınma yolunda pek çok işler başaran büyük bir vali olarak biliniyordu. Bunun için bugüne ya da yakın zamanlara değin devam etmiş olan Ziraat Bankası, Emniyet Sandığı, Sanat Mektepleri (Endüstri Meslek Liseleri) gibi kurumlan da başlatan odur. Daha sonra Mithat, Meşrutiyet'in simgesi haline gelmişti. 1877'de Abdülhamit onu sınır dışı etti. 1878'de affetti, yurda dönmesine izin verdi. Daha sonra Suriye'ye vali atandı. Orada kendini göstermesine, yararlı işler yapmasına izin verilmedi. 18 80'de İzmir Valiliği'ne getirildi, ardından da tutuklanarak Abdüla ziz'i öldürmekle suçlandı. Yıldız Sarayı'mn bahçesinde kurulan bir çadırda özel bir mahkeme oluşturuldu. Uydurma bir mahkeme sonunda idama mahkûm olduysa da, Avrupa kamuoyunun baskısı sayesinde cezası hafifletildi. Bugün Suudi Arabistan'da bulunan Taif kentinde hapisteyken bir gün hapishane görevlileri tarafından boğuldu. Abdülhamit bundan habersiz olduğunu ileri sürerse de en azından siya

sette sorumlu olduğu şüphesizdir. Böylece bu padişah siyaseten katil cezasını el altından hortlatmış oluyordu.

Abdülhamit döneminde mali iflasın doğurduğu karışıklığı çözüme kawştuımak gerekiyordu. 1881 Muharrem Karnamesi'yle belirli bazı vergiler yeni kurulacak ve çeşitli ülkelerdeki alacaklıları temsil eden bir Düyun u Umumiye (Genel Borçlar) İdaresi'ne verildi, Düyun u Umumiye böylece Maliye Nezareti gibi vergi toplayan, fakat topladığı vergileri doğrudan alacaklılara dağıtan bir örgüt oldu. Öte yandan, Abdülhamit, yeni bir iflasla karşılaşmamak için Saray'ın harcamalarını denetim altına aldı. Bilinçli bir politikayla kişisel servetini büyük ölçüde arttırdı, ülkenin en zenginlerinden biri oldu.

Abdülhamit döneminde eğitim alanında büyük ilerlemeler oldu. Örneğin 1867'den 1895'e, 28 yılda, rüştiye ve buralarda okuyan öğrencilerin sayısı 4 kat artmış bulunuyordu (33.469). Ama bu artışa rağmen, Müslüman olmayanların rüştiyelerindeki öğrenci sayısı 2 kat fazlaydı (76.359). Müslümanların Müslüman olmayanlara göre kabaca 3 kat fazla olduğu düşünülürse, Müslümanların Müslüman olmayanlara göre 6 kat geri durumda oldukları söylenebilir. Demek ki eğitimde önemli ilerlemeler olmuştur ama, bunlar yetersiz kalmıştır.

Demiryollarının uzunluğunda önemli artışlar oldu. Genellikle demiryollarını yabancı sermaye yapmakla birlikte özellikle hacılara kolaylık olmak üzere kurulan Şam Hicaz demiryolunu Osmanlı hükümeti yapmıştır. Zamanla demiryolu yapımmda Haydarpaşa Bağdat Basra projesini üstlenen Almanlar ağır basmışlardır.

Abdülhamit ruh hastalığı derecesinde aşın kuşkulu, kuruntulu bir insan olduğundan gizli polis örgütüne çok önem

verdi. İnsanların kuşkulu durumları Saray'a haber vermeleri teşvik edildi. Gizli polislere *hafiye,* ihbar mektuplarına da *jurnal* denirdi. Jurnalleri asılsız bile çıksa, jurnalciler ödüllendirildi. Herkes gölgesinden korkar oldu. Öte yandan basma aşın baskılı bir sansür uygulanıyordu. Mizah, karikatür yasaktı. Gazeteler akşamdan bütün haber ve yazılannı sansüre gönderirlerdi. Sakıncalı bölümler atılır ve çok keza gazetelerde beyaz boşluklar halinde çıkardı. Sansür memur lan, ne olur ne olmaza düşüncesiyle Abdühlamit'ten de daha kuruntulu davranmak zorunluluğunu duyuyorlardı. Padişahın burnu büyük diye, burun kelimeleri çiziliyordu. Padişahı münasebetsiz duruma düşüren bir baskı yanlışı yüzünden devletin resmi gazetesi olan **Takvim i Vekayi** 1890 'da kapatıldı, 1908' e kadar bir daha çıkmadı. Devlet resmi gazetesiz kalmış oldu.

İttihad ı Osmanî Cemiyeti: 1889 yılında İstanbul'da bulunan Askeri Tıbbiyeli 5 öğrenci *İttihad ı Osmani Cemi yetfm* kurdular. Bu kuruculardan en ünlüleri Abdullah Cevdet ve İbrahim Temo'ydu. Kurulan gizli örgütün başlıca etkinliği, zaman zaman kendi aralannda toplanıp Namık Kemal ve benzeri özgürlükçü yazarlann yapıtlannı okumaktı. Bir çeşit gizli fikir kulübüydü. 1895'e doğru üyeler Paris'te bulunan Ahmet Rıza ile temas kurdular ve onun telkinleri sonucunda örgütün adını Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti (İT) diye değiştirdiler.

Ermeni Hareketi: Cemiyetin kuruluş yılı Fransız İh tilali'nin 100. yıldönümüne rastlar. 1895 ise İstanbul'da Ermeni sorununun patlak verdiği yıldır. Berlin Kongresi'nden sonra Osmanlı ülkesinde olup da özerklik ya da bağımsızlık elde etmemiş, Ermeniler dışında, bir halk kalmamıştı. Oysa Anadolu'nun pek çok yerinde okul ve hastane açmış

olan Amerikan misyonerleri Ermenileri bu yönde teşvik ediyorlardı. Üstelik Ayastefanos Antlaşması'na Doğu Anadolu'da bulunan ve 6 vileyati (o günkü çok geniş smırlariyle Van, Bitlis, Mamuretilaziz Elazığ, Diyarbakır, Erzurum, Sivas'ı) kapsayan, tarihte Ermenistan diye tanınmış bölgede, büyük devletlerin gözetimi altında ıslahat yapılması için hüküm konmuş, bu hüküm aynen Berlin Antlaşması'na da geçmişti. Ne var ki Ermenilerin diğer Osmanlı Hıristiyan halklarına göre iki zorluklan vardı. Biri, "Ermenistan"m jeopolitik konumuydu. Bölge, büyük devletler için ulaşılması çok zor, çok engebeli bir yerdi. İkincisi, Ermeniler ticaret ve zanaat uğruna ülkenin her yanma dağılmış olduklan için, tarihsel Ermenistan'ın hiçbir yerinde çoğunluk oluşturmuyorlardı. En kalabalık olduklan Bitlis'te bile nüfusun ancak 1/3'i Ermeniydi.

Ermeniler 1887'deHınçak, 1890'daTaşnaksutyun ihtilal örgütlerini kurup harekete geçtiler. "Bulgar modeli" diyebileceğimiz bir yol izliyorlardı. Kanlı bir ayaklanma düzenliyorlar, soma da ayaklanmalan yine kanlı biçimde bas tınlmca, büyük devletlerin dikkatini çekip yardım ve müdahalelerini *sağlamaya çalışıyorlardı. 1890^ Musa Bey, Erzurum,* Kumkapı, 1892 3'te Merzifon, Kayseri, Yozgat, 1894'te Sason olaylanm çıkardılar. İngiltere ve Rusya'nın Ermeniler için hazırladıklan ıslahat planı reddedilince, İstanbul'da kanlı olaylar çıktı. Abdülhamit hükümetinin polisi sokaklardan çekmesiyle 3 gün boyunca kanlı bir Müslü man Ermeni kavgası yaşandı. Adeta Osmanlı Devleti'nin sonuna işaret eden bu olaylar karşısında İT fikir kulübü kimliğinden çıkarak eyleme geçti. İki bildirge (beyanname) hazırlayarak duvarlara yapıştırdı. İttihatçılar, Ermenilerin Abdülhamit yönetimine karşı çıkmakta haklı olduklanm, fakat

bunu tek başlarına değil, bütün Osmanlı halkları ile birlikte İT bayrağı altında yapmaları gerektiğini ileri sürüyorlardı. İT bu biçimde ortaya çıkınca, özgürlükçüler ve genel olarak aydınlar üzerindeki baskılar yoğunlaştırıldı. Birçok İttihatçı ülke dışına, özellikle Fransa'ya kaçtı. Kalanlar 1896 ve 1897'de iki darbe tasarladılarsa da, her iki sefer niyetleri ortaya çıktı ve başarısız oldular.

ÎT 1895 yılında ilk nizamnamesini (tüzüğünü) hazırladı. Nizamnameden bazı ilginç özellikler ortaya çıkmaktadır. Polis bir üyeyi yakaladığında, bütün örgütü ele verememesi için hücre tarzında örgütlendiğini görüyoruz. ÎT'ye karşı çıkanların "vatan düşmanı" olarak değerlendirilmesi, daha başından İT'nin kendini "cemiyet i mukaddese" (kutsal dernek) olarak gördüğünü, kendisine karşı çıkanlara hoşgörü, olmadığım göstermektedir. Yine dikkati çeken bir nokta, nizamnamede kadınların üye yazılabilecekleri, erkeklerle aynı haklara sahip ve aynı görevlerle yükümlü olacakları yolundaki hükümdür. Oysa o sırada kadınların kaçgöçle rini sağlamak için hükümet tarafından alman önlemler ileri bir noktaya vardırılmıştı. Bir kadın, kardeşi, kocası, babası dahi olsa sokakta bir erkekle birlikte görünemezdi. Böyle bir toplumda kadınların bir ihtilal örgütüne erkeklerle eşit olarak üye olmalarını öngörmek, İT'nin ne denli çağcıl bir ideolojiye sahip olduğunu gösterir.

Ahmet Rıza ve Pozitivizm: 1889'da İT kurulurken, Ahmet Rıza adında bir genç, Paris'te Fransız İhtilali'nin 100. yıldönümünü kutlamak için açılan Dünya Sergisi'ni gezmek üzere buraya geliyordu. O, dönmeyecek ve 1908'e değin yurtdışında kalacaktı. Ahmet Rıza Paris'te başı Au guste Comte (1798 1857) (Ogüst Kont) tarafından çekilmiş olan pozitivist harekete katılacaktır. Fransız İhtilali akılcılı

ğı, bir ara onu resmi bir din durumuna yükseltecek derecede yüceltmiş, kendisine şiar edinmişti. Daha sonra Napol yon'un 1815 yenilgisiyle Fransa'da ihtilal öncesinde dönüş yapılınca, akılcılığa karşı da tepki gösterildi. İşte Comte akılcılıkla ihtilalciliğin birbirine kanştırılmaması gerektiğini, *toplumbilim (sosyoloji) sayesinde toplum yasalarının* öğrenilebileceğini, bu sayede ihtilal olmadan toplumlara bilimsel olarak biçim verilebileceğini, ileriye götürülebileceğini söylüyordu. Nitekim Pozitivizmin iki düsturu "düzen ve ilerleme" idi. (Osmanlıca olarak söylendikte, "intizam ve terakki"). Yani, düzen içinde ilerleme öngörülüyordu. Pozitivizmin "terakki" düsturu özgürlükçü hareketi etkileyerek, İttihad ı Osmanî olan örgüt adını İttihat ve Terakki'ye dönüştürmüştü. Ahmet Rıza'ya göre Osmanlı toplumunu kurtaracak olan, Kanun u Esasi, meşrutiyetten çok, yeni bir insan tipi yetiştirmekti. Yeni insan "Ekmeğini alnının teriyle kazanan, menfaatini kimsenin zararına aramayan adam" olacaktı. Bu, bilim ve eğitim yaygınlaştırılarak sağlanacaktı.

Özgürlükçü hareket 1897'den soma bir ara tavsadı. Darbe girişimlerinin boşa çıkartılması bir yandan, 1897 Osmanlı Yunan savaşında Osmanlı ordusunun kazandığı zaferin Abdülhamit'e sağladığı prestij öbür yandan, hareketi bir durgunluğa soktular. Hatta Ahmet Rıza'nın yerine İT'nin Paris örgütünün başına geçmiş olan Mizancı Murat, Abdülha mit'in af önerisi ve bazı kuru vaatler karşılığında "mütareke" yaparak kalktı, İstanbul'a döndü. İT'nin yeniden canlanması Prens Sabahattin sayesinde oldu.

Prens Sabahattin: Sabahattin'in babası Damat Mahmut Paşa Abdülhamit'in kız kardeşiyle evliydi. Almanların yürütmekte olduğu Bağdat demiryolu Konya'ya ulaştığı sırada, İngilizler İskenderun Bağdat Basra demiryolunu üst

lenmek üzere devreye girmek istediler. Bu işin takibini Mahmut Paşa'ya havale etmişlerdi. Oysa Alman imparatoru Kayzer II. Wilhelm 1898'de Osmanlı Devleti'ne resmi bir ziyaret için gelmişti. Bu bile Almanların Konya Bağdat Basra imtiyazım almalarına yeterdi, çünkü öbür Avrupa hükümdarları Ermeni sorunundan ötürü Abdülhamit'i boykot ediyorlardı.

Damat Mahmut böylece umduğunu bulamayınca tepki olmak üzere iki oğlunu alıp Fransa'ya kaçtı. "Padişahın enişte sinin ve yeğenlerinin özgürlük yok diye kaçmaları Avrupa'da gazete başlıklarını bir süre doldurdu. Abdülhamit yeğenlerinin kaçırıldığını iddia etti. Olay özgürlükçü hareketi biraz canlandırdı. 1902 yılında Prens Sabahattin ve kardeşi Paris'te 1. Jön Türk Kongresi'ni topladılar. Çeşitli yerlerden gelen 40 kadar delege sorunları tartıştılar. Arnavutluk eşrafından İsmail Kemal o güne değin yapılagelen propaganda ve yayın faaliyetiyle bir yere varılamayacağını, askeri kuvvet kullanmak gerektiğini ileri sürdü. Ermeni delegeleri ise bunun da yetmeyeceğini, Avrupa devletlerinin müdahalesinin gerekli olacağını söylüyorlardı. Prens Sabahattin her iki görüşü benimsedi, fakat dış müdahalenin demokrat devletler tarafından (yani İngiltere ve Fransa) yapılması şartını koştu. Bu kararlara Ahmet Rıza ve arkadaşları (Dr. Nazım, Yusuf Akçura gibi) karşı çıktılar.

Böylece Jön Türk hareketi bölünmüş oldu. Sabahattin ve arkadaşlan Kongre kararma uygun olarak bir askeri hareket de hazırladılar. Trablusgarp Valisi Recep Paşa bir askeri birliği Abdülhamit'i devirmek için onlara vermeyi kabul etti. İngilizlerin yardımıyla sağlanacak gemilere bu askerler bindirilecek ve İstanbul'a getirilecekti. Recep Paşa bu işten vazgeçince, tasarı suya düştü. Sabahattin dikkatini bi

lime çevirdi. Le Play'in kurucusu olduğu bir toplumbilim akımına bağlı E. Demolins adındaki yazarın düşüncelerini benimsedi. Demolins'e göre iki tür toplum vardır; tecem müi (toplulukçu), infiradi (bireyci). İnfiradi toplumlara en iyi örnek İngiltere'dir. Orada çocuklar girişken ve hareketli bir hayat için yetiştirilirler ve büyüyünce yaman iş, hatta macera adamları olurlar. O tür toplumda yönetim de adem i merkeziyetçidir. Köyler, kentler ihtiyaçlarım kendileri karşılarlar. Tecemmüi toplumlarda ise çocuklar "muhallebi çocuğu" olarak yetiştirilirler, büyüyünce de memur olurlar. Orada yönetim merkeziyetçi olur. Köyler, kentler ihtiyaçlarını kendileri karşılamazlar, bunu merkezden beklerler. Sabahattin'e göre Osmanlı toplumunun kurtuluşu infiradi bir topluma dönüşmesiyle olanaklı olacaktır. Bir süre sonra Sabahattin Paris'te Teşebbüs ü Şahsi ve Adem i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurdu.

Japon Rus Savaşı: Bu yıllarda Uzakdoğu'da önemli gelişmeler oluyordu. Rusya ile kalkınma süreci içinde olan Japonya arasında Mançurya ve Kore'de nüfuz rekabeti baş göstermişti. Bu rekabet savaşa yol açtı (1904 5). Dünyanın hayret dolu bakışları altında Japonya hem karada, hem denizde Rusya'yı yenilgiye uğrattı. Bir Asya ülkesinin bir Avrupa ülkesini yeneceğine ihtimal verilmemişti. Rus yenilgisi içte ilk Sovyet ihtilaline yol açtı (1905). Çar, ihtilali bastırabilmek uğruna liberalleri, yani burjuvaziyi yanma almak zorunluluğunu duyduğu için meşrutiyet ilan etmek yoluna gitti. 1906'da seçilmiş ilk Rus Meclisi, Duma, toplandı (1906). Rusya öteden beri mutlakıyetin savunucusu ve jandarması olduğu için, oradaki düzen değişikliğinin uluslararası yankılan oldu. 1906'da İran'da, 1908'de Çin'de meşrutiyet ilan edildi. Osmanlı Devleti'ndeki 1908 meşrutiyetini bu uluslararası hareketin bir parçası olarak da görebiliriz.

1905 başında Mustafa Kemal Kurmay Yüzbaşı olarak mezun oldu ve karargâhı Şam'da bulunan 5. Ordu'ya atandı. Orada Dr. Mustafa (Cantekin) adında birinin başkanı olduğu Vatan adlı gizli bir örgüt buldu. Onlara katıldı ve adını Vatan ve Hürriyet diye değiştirerek başına geçti. Fakat Şam bu tür faaliyetler için çok elverişli olmadığından, memleketi olanSelanik'e gidip örgütün bir şubesini kurdu. Orada uzun kalamadığından Vatan ve Hürriyet gelişme gösteremedi. Rumeli'deki asıl örgütlenme Eylül 1906'da Talat, Rahmi ve İsmail Canbolat'm 7 arkadaşlarıyla kurdukları Osmanlı Hürriyet Cemiyet oldu. Kurucular ve üyelerden kimileri asker, kimileri sivildi. Hücre tarzında ürgütleniyorlar dı. Üye olmak isteyenler gece vakti 3 maskeli kişi karşısında **Kuran** ve tabanca üzerine yemin ediyorlardı. Yeni üyeye ihanetin ölümle cezalandırılacağı özenle belirtiliyordu. 1907'de bu cemiyetle Paris'teki İT, birleştiler. Birleşik örgüt İT adını aldı.

1907 yılında Paris'te II. Jün Türk Kongresi toplandı. Ahmet Rıza ve arkadaşları, Sabahattin ve arkadaşları, Ermeniler katıldılar. Bu kongre Ahmet Rıza'nın egemenliği altında cereyan etti. Hazırlanan bir beyanname, Abdülhamit yönetiminin kusurlarını sayıyordu. Kongre, silahlı ayaklanma yöntemini de benimsiyordu.

Makedonya Sorunu: 1908 ihtilali Makedonya'da çıktı. Onun için Makedonya sorunu üzerinde biraz durmak gerekir. Avrupalıların Makedonya dedikleri yer yaklaşık olarak 3 Osmanlı ili olan Kosova, Selanik ve Manastır'm kapsadığı alandı. Bölgedeki nüfus şöyleydi: 1.5 milyon Müslüman, 900.000 Bulgar, 300.000Rum, 1000.000 Sırp, 100.000 Ulah (Eflaklı). Osmanlı istatistikleri Müslümanları etnik bakımdan ayırt etmezdi. Onlar çoğunluktaydılar, fakat Balkan

ulusçuluğu ve genellikle Avrupa kamuoyu, Müslümanları, yüzyıllardır, orayı yurt edinmiş de olsalar, "istilacı", "sonradan gelmiş" diye nitelediği için, görmezlikten geliyordu. Bu açıdan bakınca Bulgarlar çoğunluktaydılar ve Ayastefanos Antlaşması bölgeyi Bulgaristan'a vermişti. Ne var ki Berlin Antlaşması bu düzenlemeyi bozmuştu. Üstelik sözü edilen gruplar az çok belirgin bölgelerde toplanmamışlar, iç içe, karmakarışık durumda oturuyorlardı. Buna rağmen Bulgarlar "komita" denen çeteler kurarak ve tedhiş (yıldın, terörizm) yöntemleri kullanarak Bulgar olmayanlan sindirmeye, ya da bölgeden kaçırtmaya ("etnik temizlik") çalışıyorlardı. Bu durum karşısında Rumlar ve Sırplar da komitalar kurup mücadeleye girmişlerdi. Osmanlı kolluk güçleri de ordan oraya koşarak asayişi sağlamaya çalışıyorlardı. (Şunu da belirtmeli ki, somadan ortaya konan görüşlere göre Makedonya'da o dönemde "Bulgar" diye nitelendirilen insanlar, aslında Bulgar değil Mekadondur).

1902'de Bulgarlar 1 ay süren bir genel ayaklanma düzenlediler. Bunun üzerine 3 vilayete Hüseyin Hilmi Paşa genel müfettiş atandı. 1903'te çıkardıktan ikinci ayaklanma 3 ay sürdü. Bunun üzerine Rusya ve Avusturya bir ıslahat programı hazırladılar. Buna göre Makedonya'da her büyük devlet, kendisine ayrılmış bir bölgeye jandarma subay lan göndererek Osmanlı kolluk kuvvetlerine danışmanlık yapacaktı. Bu plana, Osmanlı'ya şirin görünmek istediği için, Almanya katılmadı. Abdülhamit bölgeye mektepli subaylan tercihan gönderiyordu. Hem asayişi daha iyi sağlayabilmek için hem de kendi güvenliği bakımından mektepli subaylan İstanbul'dan uzaklaştırmak için. böylece Rumeli'de bir mektepli subay yoğunluğu ortaya çıktı. Ancak 2 ayda bir maaş alabilen, yabancı subaylann lüks yaşantısına imrenen,

komitacıların ulusçuluk uğruna insanlara (bu arada kendi dindaşlarına da) yaptıkları kanlı eylemleri gören bu subayların böylece ilginç deneyimleri oluşuyordu.

Hürriyetin İlanı: 3 Mart 1908'de İngiltere öbür büyüklere bir genelge göndererek 3 vilayete tek bir vali atanmasını, Osmanlı askerinin azaltılmasını istedi. ÎTbunuMakedonya'nın kopması yönünde çok tehlikeli bir gelişme olarak değerlendirdi ve Manastır'da Rus Konsolosluğu dışındaki konsolosluklara birer genelge göndererek, istibdada İT'nin son vereceğini, desteklenmesi gerektiğini bildirdi. Böylece İT ortaya çıkmış bulunuyordu. Abdülhamit hareketi bastırmak için birtakım davranışlarda bulunduysa da, beyhudeydi. Manastır'da Kolağası Niyazi Bey, Belediye Reisi ve Polis Müdürü dahil, 200 sivil ve 200 askerle dağa çıktı. Bu hareketi bastırmak için yola çıkarılan Şemsi Paşa öldürüldü. Firzovik'te Arnavutlar kandırılarak onlara Meşrutiyet'i istediklerine dair Abdülhamit'e tel çektirildi. İşler bu kerteye geldikten sonra Rumeli'nin büyük merkezlerinde, aynı gün, 23 Temmuz 1908'de (Rumi takvime göre 10 Temmuz 1324) hürriyet ilan edilerek hükümete teller çekildi (67 tel). Zaten Abdülhamit başka çare olmadığım anlamış bulunuyordu. Birkaç gün önce Sadaret'e Sait Paşa'yı getirmişti. 24 Temmuz günü gazetelerde seçimlerin emredildiğini bildiren bir duyuru çıktı. Böylece Osmanlı Devleti II. Meşrutiyet dönemine girmiş oluyordu.

IX. İttihat ve Terakki'nin Yapı Özellikleri, 31 Mart Olayı

II. Meşrutiyet'in bana göre Türklerin son çağa girişini temsil ettiğini, yani bir çeşit Fransızların 1789'una denk geldiğini yukarda belirtmiştim. Böyle bir çağ ayrımını temsil ettiği kabul edilmese dahi, II. Meşrutiyet'in büyük önemi şüphe götürmez. Tarık Zafer Tunaya'ya göre bu dönem Cumhuriyetin "siyaset laboratuvandır". Yani Cumhuriyetin başardığı pek çok şeyler, II. Meşrutiyet döneminde tartışılmış olan konulardır. Mustafa Kemal'in bu dönemde faal olarak siyasetle ilgilendiği, İT hareketinin içinde yer aldığı düşünülürse, söz konusu düşüncenin isabeti de anlaşılır.

Bu noktada İT'lilerin 5 özelliği üzerinde durabiliriz:

1. Türkçülük, yani Türk ulusçuluğu ideolojisi. İT üyeleri arasında Müslümanlar büyük çoğunluktadır. Az sayıda olan Müslüman olmayanlar, çoğu Hürriyet ilanından önce Cemiyete girmiş olan ve ayrılıkçı, ulusçu iddiaları olmayan bazı Yahudi ve Ulahlardır. Müslümanların büyük çoğunluğu Türktür ya da etnik bakımdan Türk olmasalar da, kendilerini Türk sayan ve Türkçü eğilimler besleyen kişilerdir.

2. Gençlik. İhtilalci bir örgütte gençlerin egemen olması olağandır, özellikle yasadışı bulunduğu zamanlarda. İnti lalciliğin tehlike ve sorumluluğunu genellikle "delikanlı" ve özellikle bekâr olan gençler üstlenirler.

3. Yönetenler sınıfından olmak. İT'liler genellikle memur ve subaydılar.

4. Mekteplilik. İT'liler çoğunlukla Batı tipi yüksekokul öğrencileri ya da mezunlarıydılar.

5. Burjuva zihniyetli olmak. İT'lilerin amacı Osmanlı toplumunu ve öncelikle Türkleri, Avrupa'nın gelişmiş ülkeleri düzeyine yükseltmekti. Bu ülkelerin toplumları kapitalist olduğuna göre İT'nin amacı da Türk toplumunu kapitalist (burjuva) toplumuna dönüştürmekti.

Osmanlı toplumu geleneksel bir toplumdu ve bu tür toplumlarda gençlerin başa geçmesi yadırganır. Bu yüzden İT, Meşrutiyet'in ilanından sonra hükümeti kuramadı. Zaman zaman Talat, Cavit gibi İT'liler nazır (bakan) olabildi lerse de 1913'e değin sadrı izamlardan hiçbiri İT üyesi değildi. Ama İT için iktidarda değil de denemezdi. Çünkü hükümete "şunu yap", "bunu yapma" tarzında talimat verebiliyordu. Buna ben *tam iktidardan* farklı olarak *denetleme iktidarı* diyorum.

Öte yandan İT'nin Rumeli'de Hürriyeti ilan etmiş olmasına karşılık, İstanbul, Anadolu ve Arap ülkelerinde Meş rutiyet'i Abdülhamit ilan ettirdiği için, İT Abdülhamit'in padişahlığını sürdürmesine razı olmak zorunda kalmıştı. Bu durumda İT yıllarca Abdülhamit istibdadı aleyhinde sürdürmüş olduğu kampanya ile tutarsız duruma düşüyordu. İT bu açmazdan kurtulmak için "eşraf" kuramını benimsedi. Buna göre Abdülhamit iyi bir padişahtı, fakat çevresindeki birtakım insanlar kötüydü, onu onlar kandırdıkları için bazı kötülükler yapılmıştı. İT bu kurama sığınarak bu gibilerden ka çamamış olanları cezalandırdı (genellikle yüklü "bağışlar" olarak).

Meşrutiyet'in gelmesiyle birlikte toplum yaşamında

büyük bir canlanma oldu. 24 Temmuz 1908 'de gazeteler yazılarını sansüre göndermediler. Gazete, dergi, kitap olarak büyük bir yayın furyası başladı. Kadın hareketleri (örgütler, yayınlar), işçi hareketleri (örgütlenmeler ve grevler) ortaya çıktı. Bu arada Prens Sabahattin de Avrupa'dan döndü. İT ile prensin örgütü olan Teşebbüs ü Şahsi ve Adem i Merkeziyet Cemiyeti Hürriyet'in ilanından hemen sonra birleşmişlerdi. Fakat Sabahattin İT'de umduğunu bulamayınca, onun adamları Ahrar Fırkası'nı (Partisini) kurdular. Seçimler başladı. Bunlar 2 dereceli seçimler olduğu için vakit alıyordu. 17 Aralık 1908'de Meclis parlak bir törenle açıldı. Ahmet Rıza Mebusan Meclisi Başkanı oldu.

Seçimlerde İT'nin listeleri genellikle "silme" kazandılar. Bu listelerde Müslüman olmayanlar da yer alıyordu. İT bu azınlıklarla pazarlık edip onlara ayrılacak mebus sayısı üzerinde anlaşmıştı. Adayları ise o cemaatler saptamış, İT onları kendi aday listelerine yerleştirmişti. İT, Müslüman İT adaylarına oy verilmezse oyların bölüneceğini, azınlıkların haklarından fazla mebus çıkaracaklarını duyurmuştu. Bu durumda Ahrar Fırkası 'nm seçim başarısızlığına şaşmamak gerekir. Patrikhaneler, Hahamhane nasıl Rum, Ermeni, Yahudi cemaatlerinin tek temsilcisiyse, bu durumda İT de Müslümanların (özellikle Türklerin) tek temsilcisi durumuna geliyordu. Fakat İT'nin bu büyük seçim başarısı görüntüsü aslında aldatıcıydı. Çünkü İT'nin Rumeli'deki örgütlenmesi genellikle sağlam olmasına karşılık, kalan yerlerdeki örgütlenme büyük ölçüde Hürriyetin ilanından sonra alelacele gerçekleşmişti. İT, Rumeli dışında "İttihatçıyım" diye ortaya çıkan herkesi yamna alıp, mebus adaylarını da bunların arasından seçmek durumunda kalmıştı. Oysa bu kişilerin pek çoğu İT'nin beş özelliğini taşımayan fırsatçı kimse

lerdi. Dolayısıyla, Meclis çoğunlukla ancak etiket olarak İttihatçıydı.

Hürriyetin ilanından kısa bir süre sonra İT, Sait Paşa'yı istemedi ve yerine Kıbrıslı Kâmil Paşa geldi. Bu iki yaşlı paşa Abdülhamid döneminin "İngilizci" diye tanınan vezirleriydiler. Kâmil, İT'nin kendisine talimat vermesine içerliyor, başına buyruk işler yapıyordu. Bunun üzerine İT'nin önde gelen mebuslarından ve Tanin gazetesinin başyazarı Hüseyin Cahit, Paşa aleyhine gensoru önergesi (istizah takriri) verdi. Ama sonra, İttihatçılar Kâmil'i devirmekten vazgeçtiler ve Paşa, oybirliğiyle güvenoyu aldı. Bu sefer Kâmil aşırı bir güvene kapılıp İT'ye sormadan Harbiye ve Bahriye nazırlarını değiştirdi. İttihatçıların durumlarını pekiştirmek için Rumeli'den başkente getirmiş oldukları bazı askeri birlikleri yerlerine iade etmeye kalkıştı. İT telaşa kapıldı ve yeniden gensoru verdi ve büyük çoğunlukla (53 çekimser vardı) güvensizlik oyu alan Kâmil çekildi (13 Şubat 1909). Bu oylama yapılırken birçok subaylar Meclis' e geldiler, bazı donanma gemilerinin süvarileri nazırlarının değişmesini protesto ettiler. Böylece Meclis'in askeri baskı yüzünden Kâmil'i devirdiği izlenimi doğdu.

Bundan sonra 31 Mart Olayı'nm çıktığını görüyoruz. Olayda, muhalefet, subayların İttihatçı olmaları durumunu göz önünde tutmuş, er ve erbaşlan ayaklandırarak Meclis'i etkileyip Kâmil'i geri getirmeye çalışmıştı. Subayların İttihatçı olduğunu söyledim. Hürriyetin ilanından hemen sonra İttihatçılar ordudan alaylı, yani Harbokulu mezunu olmayan subayları tasfiye ettirdiler. Örneğin yalnızca karargâhı İstanbul'da bulunan 1. Ordu'dan 1400 alaylı subay kadro dışına çıkarılmıştı. Harbokulu 1848'den itibaren mezun vermeye başlamıştı, ama mülkiyede (sivil demokraside) olsun,

orduda olsun, mekteplilik (yani yüksekokul mezuniyeti) ve alaylılık atbaşı gidiyorlardı. Alaylılık, yani okul görmemiş olmak deyimi öncelikle orduda kullanılıyordu. Yetenekli, işe yarar erler onbaşı, çavuş olabiliyor, sonra da "tezkere bırakabiliyorlardı". Tezkere bırakanların yeteneklerine, üstlerinin takdirlerine ve lütfuna bağlı olarak, önlerinde subaylık yolu açılıyordu. Sonuç olarak doğru dürüst yazı yazamayanlar bile paşa olabiliyorlardı. Padişah ve yakınları mekteplilerin daha iyi subay olduklarım bilseler de, daha sadıktırlar diye alaylıları yeğliyorlardı genellikle. Daha sadık oldukları varsayılıyordu, çünkü 'hiç yoktan', lütufla, bulundukları mevkiye gelmiş bulunuyorlardı. Mülkiyede de buna benzer uygulamalar vardı. İttihatçılar bir hamlede orduda mekteplilii tümüyle egemen kılarak bir devrim yapmış oluyorlardı.

31 Mart Ayaklanması: Ayaklanmanın yakın nedeni 6 Nisan 1909 gecesi sert muhalefetiyle tanınmış Serbesti gazetesi başyazarı Hasan Fehmi'nin Galata Köprüsü'nde öldürülmesiydi. Saldırganın sırtında bir subay pelerini bulunduğu ileri sürülüyordu. Köprünün iki ucunda da karakollar bulunduğu halde, kimse yakalanamamıştı. Muhalefet, olaya çok büyük tepki gösterdi ve cinayeti İT'ye mal etmekte tereddüt etmedi. İT de kendini savunmak için fazla bir çaba göstermeyerek sanki cinayeti kabullenmiş oldu. (Yıllar sonra cinayetin İttihatçılar tarafından işlendiği ortaya çıkacaktı). Hasan Fehmi'nin cenazesi büyük bir kitle gösterisi halini aldı. Cenazeden 5 gün sonra, 13 Nisan 1909'da (ya da Rumi takvime göre 31 Mart 1325'te) ayaklanma çıktı.

O gün sabahın çok erken saatlerinde Taksim civarında bulunan Taşkışla'daki 4. Avcı Taburu Hamdi Çavuş ve diğer çavuş ve onbaşıların komutasındaki erler, subaylarını tutukladıktan sonra, başka kışlaları da ayaklandırdılar. Daha

sonra Sultanahmet'te bulunan Mebusan Meclisi'nin önünde toplandılar. Ayaklanma, "Şeriat isteriz!" sloganıyla yapılmıştı. Daha somut olarak asker, 1) kendilerine ayaklanmadan ötürü bir sorumluluk gelmemesini, yani affedilmeyi, 2) HüMmetin, Mebusan Meclisi Reisi Ahmet Rıza ve diğer bazı İttihatçıların istifasını, 3) Bazı komutanların değişmesini istiyordu. Bazı istek listelerine göre Kâmil Paşa'nm sadrazam, Nazım Paşa'nm harbiye nazırı, İsmail Kemal'in Mebusan Meclisi reisi olması da isteniyordu.

Ayaklanma karşısında Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti klasik Osmanlı nasihat yolunu denediyse de başarılı olamadı. Tersine, ayaklanma gittikçe yayılıyordu. Bu durumda hükümet, Ahmet Rıza, I. Ordu Komutanı Mahmud Muhtar Paşa istifa ettiler. İleri gelen İttihatçılar saklanıp İstanbul'dan Rumeli'ye kaçtılar. Askerin Sultanahmet'te toplanması Mebusan Meclisi'ni muhatap kabul etmesi demekti. Oysa o gün Meclis'e önde gelne İttihatçılar kadar, ortalama mebuslar da gelmeye çekindiler. İsmail Kemal ve diğer bazı muhalif mebuslar, sayıları yetersiz olduğundan, duruma egemen olamadılar. Ortaya çıkan bu yetke (otorite) boşluğunu Saray, yani Abdülhamit doldurdu. Askere, yeni sadrazamın Tevfik.Paşa, Harbiye Nazın'nm Gazi Ethem Paşa olduğu, onların da affedildiği müjdesi verildi. Gazi Ethem Paşa 1897 Osmanlı Yunan savaşının kahramanı, herkesin saygı duyduğu biriydi. En önemlisi de affedilmekti. Asker affedilmenin sevinciyle akın akın gitti, Yıldız Sarayı'nda Abdülhamit lehinde gösteri yaptı. O, burada bir hata yaptı, balkona çıkıp onlara göründü. Bu hataydı, çünkü isyancı askerlerle birlik miş gibi bir izlenim verebiliyordu. Daha sonra asker bütün gece sokaklarda dolaşıp havaya kurşun sıktı.

İsyanın kim tarafından çıkarıldığı konusunda 3 açıkla

ma vardır. Birincisine göre işin sonunda, İT, iktidarını perçinlediğine göre o çıkartmış olmalıydı. İktidarların kendi aleyhlerine komplolar düzenleyip, sonra bunları gerekçe göstererek baskı önlemleri almaları görülmemiş şey değildir. Ama böyle eyleme geçen ve başarılı olan bir komplo düzenlemek herhalde akıl kân olmasa gerek. Zaten işin İT'den kaynaklandığını gösterir ciddi kanıtlar da yoktur. İkinci görüşe göre ayaklanma Abdülhamit'in işidir. Bence bu görüş de doğru değildir. Gerçi oluşan iktidar boşluğundan Abdül hamit yararlanmadı değil. Hareket Ordusu gelmeseydi, Ab dülhamit hem tahtta kalacaktı, hem de güçlenmiş olacaktı. Bu olanağı istibdada dönmek için kullanıp kullanmayacağı kestirilemez. Ama bütün bunlar ayaklanmadan onun sorumlu olması demek değildir.

Bence ayaklanmayı çıkaran başta Prens Sabahattin, muhalefetti. O zaman sormak gerekir, neden muhalefet ayaklanmayı sahiplenmedi? Sahiplenemedi, çünkü muhalefet askerin disiplinli bir güç gösterisi yapacağını ummuştu. Oysa, düzenli bir güç gösterisi yerine, kanlı bir isyan hareketi gerçekleşmişti. 31 Martçılar 2 gün içinde, çoğu mektepli subay olan 20'den fazla insanı öldürdüler. Öldürülenler arasında Hüseyin Cahit'e benzetilen bir mebus ve Adliye Nazın Nazım Paşa da vardı. İsyanı kontrol altına almak için Prens Sabahattin'in bir girişimi oldu. Abdülhamit'i de tahttan indirmek niyetiyle işe girişmiş olan Sabahattin, tersine onun güçlenmekte olduğunu görünce, 2. gün donanma gemilerinin süvarilerinden Sarayı topa tutma tehdidiyle padişahı tahttan indirmelerini istedi. Onlar da bunu olumlu karşıla dılarsa da, hiçbiri Asar ı Tevfik süvarisi Bnb. Ali Kabuli dışında 3. gün harekete geçmedi. Ali Kabuli hazırlıklara girişince, isyancılarla temasta olan bahriyeliler onu tutukla

yıp Yıldız Sarayı'nm önüne getirdiler. Abdülhamit yine balkona çıkıp askere, Ali Kabuli'nin karakola teslim edilmesini işaret ettiyse de, asker onu orada linç etti. Bu olayın da yanlış anlaşılarak Abdülhamit'in aleyhinde kullanılmaya elverişli olduğu şüphesizdir.

İsyanın asıl düzenleyicisinin kim olduğu pek açık olmamakla birlikte, kimlerin askeri kışkırttığı belliydi. Bir kez Derviş Vahdeti'nin gazetesi Volkan vardı. Derviş Vahdeti Kıbrıslı olup Nakşibendi tarikatine mensup iken, İngiliz yönetimi için çalışmış biriydi. Muhalefete mensup çağdaş bir İslamcı diye tanımlanabilir. Askerlerin yazdıktan şikâyet mektuplannı gazetesinde yayımlıyordu. Volkan yazar lanndan Said i Kürdi (somadan Said i Nursi olarak Nurculuğun kurucusu olacaktır) ile birlikte İttihad ı Muhammedi Cemiyeti' ni kurdu. Bu münasebetle 3 Nisan 1909 günü Aya sofya Camii'nde mevlit okunmuştu.

Askeri kışkırtan ikinci bir grup softalar, yani medrese öğrencileriydi. Hürriyetten önce İstanbullu erkeklerle softalar askerlik yapmazlardı. Taşralılar için askerden kaçmanın yolu softa olmaktı. Medreseler sırf bunun için medreseye girmiş insanlarla doluydu. İT bu düzensizliğe karşı çıkarak, sınav getirdi. Sınavda başansız olanlar askere alınacaktı. Tabii bu, softalan İT'ye düşman etti. 3. olarak kadro dışına çıkanlmış alaylı subaylan sayabiliriz. 4. olarak Arnavut ulusçulannı görüyoruz. Onlar İT'nin Arnavutlara karşı gütmeye başladığı Türkleştirme siyasetinden yakmıyorlardı. Sonradan bu gibi kışkırtıcılardan birçoğu divan ı harp tarafından cezalandınldı. Bu arada Derviş Vahdeti asıldı. Prens Sabahattin tutuklandıysa da, İngiliz elçisinin müdahalesiyle salıverildi. Sonuç olarak ayaklanmanın kim tarafından başlatıldığı resmen belirlenmedi. Muhtemelen bu, İT'nin

işine geldi. Ayaklanmadan Abdülhamid sorumlu tutulsa, muhalefet aleyhindeki kovuşturma ve baskılar haksız görünecekti. Muhalefet sorumlu tutulsa, bu sefer Abdülhamit'in tahttan indirilmesi haksız görünecekti. Yani bu belirsizlik sayesinde İT "bir taşla iki kuş vurmuş" oluyordu.

İsyanın Bastırılması: Şimdi de isyanın nasıl bastırıldığını görelim. İsyan duyulur duyulmaz ağırlığı henüz Rumeli'de olan İT kesin tavır almakta gecikmedi. Çünkü İT kendini Meşrutiyet'le özdeşleştiriyor, kendisine karşı yapılan darbeyi Meşrutiyet'e karşı yapılmış darbe sayıyordu. Selanik'te Hareket Ordusu'nun kurulması, başına 3. Ordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa'mn, Selanik'ten katılacak fırkanın (tümenin) komutanlığına Hüseyin Hüsnü, Edirne'den (2. Ordu) katılacak fırka komutanlığına Şevket Turgut Paşa'mn getirilmesi kararlaştırıldı. İkinci gün Selanik'te bütün unsurların (milliyetlerin) katıldığı büyük bir miting düzenlendi. Meclis'e, hükümete, Saray'a protesto telleri yağdırılmaya başlandı. Oysa İstanbul'da farklı havalar esmekteydi. Saray, hükümet ve muhalif basın fırtınanın gelip geçtiği, işlerin 'normale' döndüğü görüşündeydiler. İstanbul'da İT'siz bir kurulu düzenden (statükodan) fazla bir şikâyetleri yoktu. 3 gün toplanabilen Mebusan Meclisi de önceleri yeni duruma ayak uydurma yanlısı oldu. Oysa günler geçtikçe Ayastefanos'ta (Yeşilköy) Selanik ve Edirne'den gelen Hareket Ordusu birlikleri çoğalıyordu. İsyancılarla Hareket Ordusu arasında çatışma çıkmasını önleyebilmek için Mebusan Meclisi'nin gelenlerin geri dönmelerini tavsiye etmek üzere gönderdiği heyetler Ayastefenos'ta karşılaştıkları kararlı ve ihtilalci tutumdan etkileniyorlardı. Etiket olarak da olsa İttihatçı olduklarını hatırlayıp orada kalıyorlar ve arkadaşlarım yanlarına çağınyorladı. 20 nisanda İstanbul'da Meclis'te yeter sayı sağlanamadı.

Artık Meclis Ayastefanos'ta toplanıyordu. Ama farklı bir isimle. Kanun u Esasiye göre Ayan ve Mebusan Meclisleri Meclis i Umumiyi oluşturuyorlardı. Meclis i Umumi ise yalnızca her toplantı yılının başında padişahın açış söylevini dinlemek üzere toplanan, tabir caizse, törensel bir kuruluştu. Ayastefanos'ta mebuslar ve gelen birkaç ayan üyesi ise birlikte toplanarak "Meclis i Umumi i Milli" diye Kanun u Esasi'de yeri olmayan, sırf oradaki toplantılara özgü bir kurul oluşturdular. Eklenen "milli" sözcüğü bu kısa süreli görünüşten sonra ortadan kalkıp, 23 Nisan 1920 'de ku ' rulan Türkiye Büyük Millet Meclisi 'nde "millet" sözcüğü ve kavramı olarak yeniden su yüzüne resmen çıkacaktı. Aslında, Ayastefanos'taki 2 Meclis'i birleştirme işi, ilhamını çok muhtemelen Fransız İhtilali'nden almaktaydı. Hatırlanırsa, o ihtilalin ilk adımı 3 Meclis'li Etats Généraux (Eta jenero) denilen Fransız parlamentosunun, krala rağmen Ulusal Meclis adı altında birleşik bir Meclis oluşturmasıdır. Bildiğim kadarıyla hiçbir İttihatçı bu ilham kaynağını açıklamamıştır, çünkü o dönemde ülkenin zihniyeti böyle bir etkilenmeyi hoş görmezdi.

24 nisan günü Hareket Ordusu İstanbul'u işgal etti. Ab dülhamit direnilmemesi için askere emir vermiş olmasına rağmen, yer yer isyancılarla kanlı çatışmalar çıktı. 27 Ni san'da Meclis i Umumi i Milli son toplantısını İstanbul'da yaptı. Şeyhülislamın verdiği fetvaya dayanarak Abdülhamit tahttan indirildi, yerine V Mehmet olarak Veliaht Mehmet Reşat padişah oldu (1909 1918). Sultan Reşat meşrutiyet için uygun bir padişahtı, çünkü genellikle siyasete pek karışmıyordu. İyi niyetli, babacan bir insandı. Böylece Abdül hamit'in 33 yıllık uzun saltanatı noktalanmış oluyordu. Bundan sonra onun Selanik'te oturması uygun görüldü. Hare

ket Ordusu'nda görev alan genç subayların birçoğu Kurtuluş Savaşı'nda önemli roller oynayacaklardı. Örneğin Hüseyin Hüsnümün kurmay başkanı Mustafa Kemal, Şevket Turgut'unki Kazım Karabekir'di (Mahmut Şevket'in Kurbay Başkanı Enver Bey'di).

Yeni dönemde Hüseyin Hilmi Paşa yeniden sadrazam oldu. Meclis kısa zamanda olağanüstü bir etkinlik göstererek, çağdaş bir hukuk devletinde gerekli birçok temel yasaları çıkarttı. Bunların önemli bir bölümü Cumhuriyet döneminde de yıllarca yürürlükte kalacaklardı. Örneğin İçtima at ı Umumiye (Toplantı), Matbuat (Basın), Matbaalar, Ta atil i Eşgal (Grev), Cemiyetler yasaları. Bu arada Abdülha mit'in muazzam servetine el kondu, sarayın harcamaları adamakıllı kısıldı, yüksek görevlilerin maaşları azaltıldı, memurlar arasında büyük bir tasfiye yürütüldü. Beyaz esirlerin de, zenci esirler gibi, alım ve satımı yasaklandı. Çok önemli bir iş de, Kanun u Esasimin geniş çapta değiştirilmesi oldu. Bilindiği gibi 1876 Kanun u Esasisi'ne göre hükümet Meclis'e değil, padişaha sorumluydu. Meclis'in yasa önerme yetkisi yoktu. Bu ve benzeri hükümler baştan aşağı değiştirildi, anayasa demokratikleştirildi. O derecede ki, Profesör Orhan Aldıkaçtı, bunun artık yeni bir anayasa, 1909 Kanun u Esasisi sayılmak gerektiğini ileri sürmektedir.

Yeni dönemde önemli bir gelişme de 'güçlü' bir adamın ortaya çıkması oldu. Bu, Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa'ydı. Kendisine 1., 2. ve 3. Ordular Müfettişi Umumiliği diye özel bir görev verildi. Daha önemlisi, İstanbul'da 3 yıl sürecek sıkıyönetim ilan edildi ve o da sıkıyönetim komutanı oldu. Böylece İstanbul'da olup biten her şeye kanşabilme olanağı buluyordu. Anlaşılan İT ortalığa çekidüzen vermek için bu yolu seçmişti. Böylece ço

ğunlukla gençlerden oluşan İT kendisine bir 'ağabey' hatta 'baba' bulmuş oluyordu. Bir bakıma bu, 27 Mayıs Devri mi'nde çoğunlukla gençlerden oluşan Milli Birlik Komitesi nin başına Emekli Orgeneral Cemal Gürsel'i getirmesi gibi bir olaydır. O da bir 'ağabey' ya da 'baba' bulma çaba sıydı. Mahmut Şevket'in yaşı, rütbesi genellikle herkesin saygısını uyandırıyordu. Onun bir anlamda İT'nin 'başına' geçmiş olmasının doğurduğu önemli sonuçlar oldu. Birincisi, ÎT içinde askeri ve sivil kanatlar vardı. M. Şevket'in 'başta' olması askeri kanadı güçlendiriyordu. İkincisi, M. Şevket, Abdülhamit döneminde silah alımları ve Almanlarla temaslar gibi ilişkiler dolayısıyla Almanya'ya yakın bir kişiydi. Dolayısıyla Paşa'mn varlığı İT'de Almancı etkileri güçlendiriyordu. Şunu da belirtelim ki, İngilizler genellikle 31 Mart'ı olumlu değerlendirmeye çalışmışlar, Hareket Ordusu'na soğuk bakmışlardır. Almanlar ise bunun tersi bir tavır göstermişlerdir. Üçüncüsü, Paşa İT'ye göre daha tutucuydu. Dolayısıyla İT'nin bazı ataklarım, sivriliklerini önlüyordu. Hüseyin Cahit'in, padişahın bayramını kutlarken tahtın saçağını öpmek yerine temanna etmesi, basında tartışma konusu olduğunda, Paşa bu konunun tartışılmasını yasak etmişti. Son olarak şunu belirteyim. Paşa mektepli olduğu için İT'ye yakındı, ama hiçbir zaman İT üyesi olmamıştı.

Günümüzde 31 Mart olayı, yıldönümlerinde tipik bir gericilik olayı olarak anılır, Menemen olayı, Sivas olayı gibi. 31 Mart olayının gerici bir olay olduğu kuşkusuzdur. İsyancıların şeriat isteriz diye bağırmaları, bir ortaçağ hukuk düzeninden yana olmaları, başlı başına bir gericilikti. Yalnız şunu belirtelim, şeriatın en önemli hükümleri kişilik, evlenme, miras, borçlar hukuku gibi hükümler zaten yürürlükteydi ve 1926'ya değin (Medeni Kanun'un kabul edilme

si) yürürlükte kalacaktı. Muhtemelen askerin şeriat isteriz derken istediği, biraz da eski ordunun gevşekliği, dinsel gerekleri yerine getirmek gerekçesiyle talimden kaçma olanaklarıydı. Ama yeni ordu disiplinine karşı çıkmak da bir gericilikti. Yine askerin şeriat derken istediği bir şey de, herhalde, mekteplilik ilkesinden alaylılık ilkesine dönülmesi, böylece kendilerine subaylık yolunun yeniden açılmasıydı ki, bu da üçüncü bir gerilikti. Daha genel ve kapsayıcı bir anlamda denebilir ki, o sırada çağdaşlığın, son çağın en güçlü devrimci örgütü olan İT'nin iktidarına karşı çıkmak dahi, başlı başına bir gericilik sayılabilir. Çünkü gördüğümüz üzere, kusurları ne olursa olsun, İT'nin ortadan kalkması durumunda, oluşan boşluğu, eski düzenin kurumlan dolduruyordu.

İT'nin denetleme iktidan dediğim bir modeli uyguladığını söylemiştim. Bu modelde iktidann, hele devrimci id dialan olan bir iktidann ne denli kısıtlandığı açıktır. Onun için İT tam iktidar olmak için bazı hazırlıklara başladı. Bun lann başında siyasi müsteşarlık tasansı gelir. Bilindiği üzere, ülkemizde bakanlık müsteşarlığı idari bir mevkidir. Oysa İngiltere'de hem idari, hem siyasal müsteşarlar vardır. Siyasal müsteşarlar *(parliamentary undersecretary)* Avam Kamarası üyelerinden olur. İşte İT mebuslara siyasi müsteşarlıklar vererek onlann yönetimde ve kabine toplantılanna katılacaklanndan, hükümet katında tecrübe kazanmalanm sağlayacaktı. Bu tasanya önce Mahmut Şevket karşı çıktı. Anlaşılan bundan cesaret alan hükümet, ardından da bizzat mebuslar, karşı çıktılar. Muhtemelen bütün bu çevreler İT'nin tam iktidar olmasını, şu ya da bu bakımdan kendileri için sakıncalı buluyorlardı. Mahmut Şevket ağırlığını du yurabildiği sürece ve kendisine yakın olan Meclis'teki 'etiket' İttihatçılanndan güç alarak (1912'ye değin) mebusla

nn nazır olmalarını, dolayısıyla İT'nin tam iktidar olmasını engelledi. İT kabineye ancak birkaç nazır sokabiliyor, bu da ona tam iktidar olmasını sağlayamıyordu.

İT'nin Bazı Özellikleri: İT'nin başka, 'normal' siyasal partilerde görülmeyen birtakım özellikleri vardı. Üyeleri arasında birçok subay olduğuna, dolayısıyla sivil ve askeri kanatlarından söz edilebileceğine yukarda değindim. Başka bir özellik ikili yapıdır. Bir yanda İT Cemiyeti vardır, bir yanda *ÎT Fırkası.* Cemiyet her yerde üyeleri, kulüpleri olan, yerel ve merkezi kongreleri yapılan örgüttü. Görünüş olarak bir kültür ve toplumsal dayanışma örgütü gibiydi. Oysa asıl İT buydu. Fırka "parti" demek olduğu halde, yalnızca Mebusan Meclisi'ndeki İT mebuslarından ibaretti, yani İT'nin parti grubuydu. Mebusların çoğu etiket İttihatçıları olduğu için (1912'ye değin), İT Fırka'yı kendine uzak tutuyordu. Örneğin Cemiyetin Umumi Kongresi'ne Fırka ancak 3 temsilci ile katılabiliyordu. Dikkati çeken başka bir özellik İT'deki ortaklaşa önderlik (kolektif liderlik) anlayışıydı. Belki bazı kişilerin fazlaca bir ağırlığı vardı: Örneğin sivil kanatta Talat, asker kanadında Enver. Ama "tek adam" hiç olmadı. I. Dünya Savaşı'nda Talat'la Enver ne denli sivril seler de, karar alma organı olarak Merkez i Umumi hep ağırlığını korumuştur. İT'liler "tek adam" olmasın diye İT'te 1913 yılma değin bir başkanlık mevkii yaratmamışlardır. İster 1913'e değin kâtib i umumiler, ister 1913'ten sonra, re is i umumiler, bunların bugün Türkiye'deki siyasal partilerin genel başkanlarıyla karşılaştırılabilecek bir ağırlıkları olmamıştır.

Yine şaşırtıcı olan bir özellik Cemiyetin Umumi Kong releriyle ilgili gizlilikti. 1908, 1909, 1910, 1911 Umumi Kongreleri Selanik'te basma ve kamuoyuna kapalı olarak ya

pılmıştır. 1908 Kongresi'nin seçtiği Merkez i Umumi'nin kimlerden oluştuğu dahi gizli tumlmuştur. Herhalde kamuoyunun bu kadar gizliliği tuhalf karşılayacağı tahmin edildiği için, Cemiyetin iki üyesi "kahraman ı hürriyet" olarak halka sunuldu. Her yere bu ikisinin (Enver ve Niyazi) resimleri asıldı, böylece İT 'somutlaşmış' oluyordu. Başka bir özellik, İT'nin tedhiş (terör, yıldın) yöntemlerini kullanma sıydı. Yasadışı bir örgütken İT'nin bu yöntemi kullanması belki anlaşılabilir. Ama 1908'den sonra bunu yapmasını anlamak zordur. 1908'de Abdülhamit'in baş hafiyesi İsmail Mahi Paşa'yı, 1909'da Hasan Fehmi'yi, 1910'da Ahmet Sa mim'i, 1911'de Zeki Bey'i öldürdüler. Son üçü sert muha lefetleriyle tanınmış gazetecilerdi. Ahmet Samim'in öldürülmesi Yakup Kadri'nin Hüküm Gecesi romanına konu olmuştur.

İT neden gizliliğe ve tedhişe başvuruyordu, özellikle 1908'den soma? Bunun nedeni İT'nin 1918'de kendini dağıtmak için yaptığı son kongrede açıklandı sanıyorum. İT, 1908'den sonra dahi kendini çağdaş bir toplum yaratma hedefinden henüz çok uzakta bir devrim örgülü olarak görüyordu. Hedefine ulaşamamıştı, çünkü ordu elinde olsa da, tatucu ve cahil halkın büyük çoğunluğunun desteğine sahip değildi. 31 Mart Olayı, durumunun ne denli zor olduğunu göstermişti. Gizlilik ve tedhiş İT'nin gücü değil, güçsüzlüğünü gösteriyordu. 1908 programında İT toprak reformu, yani topraksız ya da az topraklı köylülere toprak dağıtımı öngördüğü halde, sonraki programlanndan bu hükmü çıkarmak zorunda kalmıştı. Çünkü taşrada toprağa egemen olan ayan *sınıfının desteğine gereksinimi vardı. Aynı biçimde* aslında Türkçü bir örgüt olduğu halde, İT program ve söyleminde Osmanlıcı görünmek zorundaydı. Sanıyorum

İT'nin içinde güçlü bir laiklik akımı da vardı, ama bunu İT içinde bile dile getirmek tehlikeliydi, çünkü ÎT İslamcı eğilimleri de saflarında barındırıyordu.

Son olarak İT ile ilgili olarak çok kez merak edilen bir hususa değinmek istiyorum: İT'nin Masonlukla ilişkisi. Masonluk, o dönemde genellikle feodalizmin, mutlakiyetin, dinsel bağnazlığın karşıtı liberal, pozitivist, ilerici, seçkin ci bir örgütlenmeydi. Hürriyetten önce Osmanlı Devleti'nde ki Mason localarının hepsi yabancı kuruluşlardı, dolayısıyla da kapitülasyon ayrıcalıklarından yararlanıyorlardı (örneğin, Osmanlı polisi çağrılmadan buralara giremezdi). Gizli örgüt olarak İT'nin buralarda yuvalanması kolaydı. Üstelik Masonlar, ideolojileri gereği, İT'ye üye olabilecek kişilerdi. Ayrıca Mason örgütlenmesinin İT'nin örgütlenmesine birtakım etkiler yapmış olduğu da açıktır. Bunları söyledikten sonra, bütün İttihatçıların ya da büyük çoğunluğunun Mason olmadığını da belirtmek gerekir. Örneğin Kemal Atatürk, Celal Bayar bir zamanlar İttihatçı oldukları halde, Mason değillerdi. Bektaşiliğin İT ile ilişkisi de bunun gibidir. Bektaşilerin 'liberal' diyebileceğimiz dünya görüşleri, onları başkalarına göre İT üyeliğine daha açık kılıyordu. Sonuç olarak da 1908 öncesinde birçok İT'lilerin aynı zamanda Bektaşi olduklarını görüyoruz.

X. 31 Mart'tan 1913'e Değin İT'nin Denetleme İktidarı

1909 yılının sonuna doğru önemli bir dış olay Hüseyin Hilmi kabinesini sarsmaya başladı. Fırat Nehrimde, devlete ait Hamidiye Şirketi'yle İngiliz Lynch Şirketi gemicilik yapıyorlardı. Bu sırada Lynch'in ayrıcalığı bitmek üzereydi ve iki şirketin yüzde 50'şer hisseyle 75 yıllık ayrıcalığı olacak yeni bir şirket kurmaları hükümet tarafından önerilmekteydi. Bağdat mebusları ve Mahmut Şevket ise Lynch'in ilişiğinin kesilmesini istiyorlardı ve bu konuda sert bir tartışma başlamıştı. İtiraz edenler ulusçuluk mu, Almancılık mı yapıyorlardı, bence çok açık değildir. Sonunda hükümet Meclis'ten güven istedi ve ezici bir çoğunlukla güvenoyu aldı. Buna rağmen Hüseyin Hilmi istifa etmek gereğini duydu. Yeni hükümeti kuran Hakkı Paşa, Lynch ayrıcalığını yenilemedi. Bu davranışın ne denli isabetli olduğu tartışılabilir. Zaten İngiltere, İT'ye soğuk baktığını 31 Mart vesilesiyle belli etmişti. Lynch olayının İngiltere'yi büsbütün kızdırdığı tahmin edilebilir. Dolayısıyla somaki aylarda çıkan isyan ve savaşlarda İngiltere'nin Osmanlı'ya karşı olumsuz davranışlarını etkilemiş olabilir.

Hakkı Paşa kabinesinin iki özelliği vardı. Birincisi, eskisine göre çok sayıda İttihatçı görev aldı: Talat (Dahiliye), Cavit (Maliye), İsmail Hakkı (Maarif), Hayrı (Evkaf). İkin

cisi Mahmut Şevket de Harbiye Nazırı olarak hükümete girdi. Böylece herhalde paşanın denetim altına alınabileceği umulmuştu. Hiç de öyle olmadı. Maliye Nezareti'yle büyük sorunlar çıktı. Cavit bütçe birliği ilkesini uygulamak için çabalarken, Paşa, Yıldız Sarayımda Harbiye Nezareti adma el koyduğu 550.000 lirayı vermeyi reddediyordu. Bütçede Harbiye'ye 9.5 milyon lira ayrılmışken, bütçe Meclis'e geldiğinde 5 milyon daha istiyordu.

Cavit'in bütün itirazlarına rağmen mebuslar paşanın dediğini yaptılar. Böylece bütçe allak bullak olunca Cavit borç almak için Fransa'ya gitti. Fakat, artık çağdaş bir hükümet oldukları gerekçesiyle daha önceleri kabul edilen Düyun u Umumiye teminatı ve Osmanlı Bankası denetimi gibi şartlan kabule yanaşmayınca, Osmanlı Bankası borç vermeyi reddetti. Cavit borcu istediği koşullarla başka bankalardan sağladı, fakat bu sefer de Fransız hükümeti engel koydu. Fransa İT'nin bağımsızlık heveslerine dur demek istiyordu. Fransa tavnnı koyunca, İngiltere de olmazlandı. Cavit istediği koşullarda borçlanmayı Almanya'da yapabildi.

Mahmut Şevket Harbiye bütçesinin Divan ı Muhasebat (Sayıştay) denetimine girmesini de kabul etmiyordu. Israr edince Paşa istifa etti. Yalvar yakar bundan vazgeçirildi. Fakat bunun için Harbiye Nezareti'nin Divan ı Muhasebat denetiminin dışında kalması kabul edildi.

31 Mart olayından sonra muhalefetin durumu zordu. İT, bizden olmayan 31 Martçılar havasını estiriyor, sıkıyönetim kimseye göz açtırmıyordu. Yine de etkinlik göstermeğe çalışan bazı kuruluşlar vardı. Biri Osmanlı Demokrat Fırka'ydı. Kuruculan daha önce İT'yi kurmuş olan Dr. İbrahim Temo ve Abdullah Cevdet'ti Temo'nun niyeti uygar, sadık bir muhalefet oluşturmaktı. Oysa Fırka'nm gazeteleri sı

kıyönetim tarafından sürekli kapatılıyordu. Temo'nun iddiasına göre Mahmut Şevket, Fırkanın Kâtib i Umumisi Fuat Şükrü'ye baston sallayarak "Sizi sopa altında gebertirim" demiş. Fırkanın sosyal demokrat eğilimleri olduğu söylenebilir.

İkinci bir fırka Kasım 1909'da Mebusan'daki Arnavut ve Arap mebuslarının kurduklan Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'ydı, Bu fırkanm fedoal eğilimleri olduğu söylenebilir. Programına göre toplum ve uygarlıkça geri kalmış yöreler "tedricen" uygarlığa sokulacaktı. Ayrıca vilayet meclis i umumileri (il genel meclisleri) bu amaçla yöresel yasalar hazırlayabileceklerdi. Fırkanın başkanlığını önce İsmail Kemal, sonra da İsmail Hakkı Paşa yapmışlardır. Sıkıyönetim yüzünden bu fırka da Meclis dışında gelişememiştir.

Üçüncü bir fırka Şubat 1910'da kurulan Ahali Fırka sı'ydı. Bunu 20 30 kadar Türk ulema mebusları kurdular. Önde gelen isimler Konya Mebusu Zeynelabidin, Karesi (Balıkesir) Mebusu Vasfi, Tokat Mebusu Mustafa Sabri i di. Dinci bir parti sayılabilir. Programında ticaret ve ziraat odalarının yaygınlaştırılması, medreselerde günümüze uygun fenlerin okutulması, işçi haklan gibi çağdaş talepler yanında, alaylılann işe alınmasının kolaylaştmlması, medreselerde Arapçaya özen gösterilmesi, mebus adaylannın en az 5 yıl süreyle temsil edecekleri bölgeye yerleşmiş olma lan ve ileri gelen memurlann memuriyette bulunduklan yerde bu şartı yerine getirmiş sayılmamalan gibi beklenebilecek tutucu talepler yer alıyordu.

9 Haziran 1910 gecesi, muhalif Sada yı Millet gazetesinin başyazan Ahmet Samim öldürüldü. Mahmut Şevket, 31 Mart olayının nasıl çıktığını göz önünde bulundurarak harekete geçti. Paşa'yı ve Talat'ı öldürmeyi amaçladıklan ile

ri sürülen Rıza Nur ve 50 kadar muhaliftutuklandılar. Gerçi sonunda bunlar aklandılar ama, ortalık sorgulama sırasında yapılan işkencelerin öyküleriyle çalkalandı. Bu sıralar Arnavutluk, Suriye ve Yemen'de çoğu askerlik ve vergiyle ilgili merkeziyetçi uygulamalara tepki niteliğinde isyanlar yaygmlaşıyordu. Ayrıca 1911 başında İT'nin içinde başı Miralay Sadık Bey ve Mebus Abdülaziz Mecdi Efendi tarafından çekilen bir Hizbri Cedid (Yeni Hizip) hareketi başladı. Bunlar tutucu talepler içeren 10 maddelik bir program hazırladılar. Taleplerden biri, mebuslardan birinin nazır olmasını İT Fırkası'mn 2/3 oyuna bağlamasıydı. Hareketi ve Sadık Bey'i Mahmut Şevket destekliyordu. Bu olaylar olup biterken kabinedeki İT'li nazırların sayısı birer birer azalıyordu.

Trablusgarp Savaşı: Asıl felaketler Trablusgarp Sava şı'yla başladı. İtalya, Berlin Kongresi'nden (1878) elleri boş dönmüştü. Fransa'nın bu sıralar Fas'ı ele geçirmesi, îttihat çılann?İtalyanlann Trablusgarp'taki üstün konumlarını sarsmak için adımlan atmalan, İtalya'yı harekete geçirdi. Büyük devletlerin onayını aldıktan soma, 23 Eylül 1911 tarihinde Osmanlı hükümetine bir nota verdiler. İlginçtir ki bu, özellikle İT'yi suçlayan bir belgeydi (yani İtalya Osmanlı'nın iç siyasetine kanşmış oluyordu). 29'unda İtalya savaş ilan etti. Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp arasında İngiliz yönetimi altındaki Mısır vardı. Dolayısıyla Trablusgarp'ı savunması pek zordu, çünkü Osmanlı ülkesiyle Trablus garp'la askeri bağlantı ancak deniz yoluyla sağlanabilirdi. Oysa İtalyan donanması Osmanlı donanmasına göre çok güçlüydü. Çanakkale Boğazı'nı tıkadı, Ege'de başta Rodos olmak üzere 12 adayı işgal etti. Beyrut gibi kimi limanlan topa tuttu. Üstelik az önce Mahmut Şevket Trablusgarp'tan 4 tabur askeri ve birçok silah ve cephaneyi çekerek Yemen'e

göndermişti. Neyse ki Trablusgarp (şimdiki Libya) halkı savaşkan bir halktı. İtalyanlar donanma desteğinden de yararlanarak kıyılara egemen oldular, ama çete savaşı yapan Bedevilerden ötürü ülke içlerine giremediler. Bu direnişi örgütlemek ve daha etikli kılmak için birçok İttihatçı subaylar gönüllü olarak Trablusgarp'a koştular (sivil kıyafetle, Mısır üzerinden). Bunların arasında Enver, Mustafa Kemal, Fethi de vardı. Bu genç subaylar ve tabii bütün İT, Meşrutiyet'i "hasta adamın" düzelmesi, dirilmesi olarak görmek istiyorlardı. Oysa Trablusgarp gibi bir olay, fazla bir şeyin değişmediğini, imparatorluğun batma sürecinin devam etmekte olduğuna işaret sayılabilirdi.

Trablusgarp Savaşı çıkınca, Hakkı Paşa istifa etti. Yerine Abdülhamit döneminin ünlü veziri, Kâmil Paşa derecesinde olmamakla birlikte "İngilizci" tanınan Sait Paşa geldi. Sait Paşa'mn Mahmut Şevket' i dengeleyecek bir ağırlığı vardı. Zaten Trablusgarp'ta işlediği hata yüzünden Şevket'in süngüsü düşüktü.

Savaşın başlamasından 50 gün kadar soma 21 Kasım 191 l'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası (Özgürlük ve Anlaşma) kuruldu. Bu fırka bütün öbür fırkaları Mutediler, Ahrar, Bulgarlar, Ermeniler, Sosyalistler gibi birleştiren bir çeşit üst kuruluştu. Bu denli farklı anlayışları birleştiren tek şey, ÎT'ye muhalefetti. Fırkanın başkanı Damat Ferit Paşa, 2. başkan Sadık Bey'di. D. Ferit'in kayınbiraderi Şehzade Vahdettin'in de fırkayla yakından ilgili, hatta fahri başkan olduğu söyleniyordu. Şunu da belirtelim ki, Hareket Ordusu'ndan kaçmakta olan Derviş Vahdeti, Vahdettin'e sığınmak istemiş a ma yüz bulamamıştı. Saflarında demokrat ve sosyalistleri barındırmasına rağmen, Hürriyet ve İtilafın (HÎ) İT'ye göre sağda bir kuruluş olduğu açıktı. Hatta çeşitli belirtilerden bu

nun bir çeşit saray fırkası sayılabileceği anlaşılıyor. Program 2 dereceli seçimin ve Ayan Meclisi üyelerinin padişah tarafından atanmasının "şimdilik" muhafazasının uygun olacağını söyledikten soma, Ayan Meclisime yasaların, bütçenin yapılmasında, hükümetin denetlenmesinde bir rol verilmesini ya da yetkilerinin arttırılmasını öngörüyordu. Ayrıca, padişaha yapılanların hesabını sorma ve yasaları veto yetkisinin verilmesi isteniyordu.

Sopalı Seçimler: 11 Aralık 1911 'de bir mebusluk için İstanabul'da ara seçimi yapıldı. Seçimi 1 oy farkla Hİ kaza nadı. Hİ bunu büyük bir zafer olarak değerlendirdi. İT'de bozgun havası esiyordu. Hükümete bir nazır sokmak istedi, M. Şevket engelledi. ÎT'nin sabrı, artık taştı. Erken seçimlere gitmek kararını aldı. Fakat 1909 Kanun u Esasi değişikliği ile Meclis'i dağıtmak çok zorlaştınlmıştı. Bunun için bir Kanun u Esasi değişikliği önerildi. Nihayet uzun ve hararetli mücadelelerden soma 18 Ocak 1912'de mebusan dağıtılabildi. Meclis dağıtılınca, başta Talat ve Cavit, 4 İT'li nazır hükümete girdi. İT yapılan bu genel seçimlere çok daha dikkatle seçilmiş adaylarla girdi. Seçimlerde baskı da yaptı. O derecede ki, 1912 seçimleri "Sopalı Seçimler" diye tanınır. Seçilen 270 mebustan ancak 6'sı muhalifti. Muhalifler, biri hariç, Arnavutluk'ta seçilmişlerdi. Bir de Kayseri eşrafından ve subay olan Ali Galip vardı (daha soma Sivas Kongresi'ni basma görevini üstlenen kişi). Yeni Meclis'te başkanlığı Halil (Menteşe Bey) üstlendi. İT ile arası soğuduğundan, Ahmet Rıza Ayan Meclisi üyeliğine atandı. Fakat ara seçim zaferinden sonra, genel seçim sonuçlan muhalefeti büyük düş kınklığma uğratmıştı. Dolayısıyla, muhalefet yine darbe düşünmeye başladı.

Mayıs başında, Arnavutluk'ta yeni bir ayaklanma baş

latıldı. Haziranda 12 subay Manastır'da dağa çıktılar. Yeni seçimler, yeni hükümet, Trablusgarp'ın sorumlularının yargılanması isteniyordu. Bu arada orduda gizli bir subay örgütü kuruldu. ÎT aleyhinde bildirgeler yayımlanmaya başlandı. Adı Halaskar Zabitan (Kurtarıcı Subaylar) grubuydu. Aslında 5 subayın kurdukları bir örgüttü, ama birçok subay adına konuşuyor gibiydi. îtalya ile savaş sürerken bir ayaklanma başlatılması, subayların dağa çıkıp gizli örgütlerle siyaset yapmaları, seçimlerdeki yolsuzluklar ne olursa olsun ibret verici bir manzaraydı. Her siyasal toplumu bütün tartışmalara rağmen bir arada tutan temel anlaşmanın olmadığını, ya da anlaşmanın bozulduğunu gösterir. (Toplumdaki temel anlaşmaya oydaşma (concensus) denir.) 2 temmuzda askerin siyasete karışmasını yasaklayan bir yasa çıkarıldı. Aslında böyle bir yasak zaten vardı, ama İT, hürriyetten sonra dahi subayların kendi bünyesinde etkin siyaset yapmaya devam etmelerine izin vererek, kendisi bu yasağı çiğnemişti. ÎT'nin 1909 Umumi Kongresi'nde Mustafa Kemal, subayların siyasete karışmasının sakıncalarına işaret etmiş, fakat kabul edilmesine rağmen, bu görüş uygulamada çok da etkili olmamıştır.

Bu sırada, Meclis'teki gücünden yararlanmak isteyen İT, Mahmut Şevket'in vesayetinden kurtulmak için hareket geçti. Paşa'nm Harbiye Nezareti'nden istifasını istedi. Paşa bu konuda hiçbir zorluk çıkarmadı, ama bundan sonra İT, Harbiye Nezareti'ni önerdiği 4 diğer paşayla da anlaşamadı. Görünüşe bakılırsa, bu paşalar, Mahmut Şevket'le bir çeşit "dayanışma grevi" yapıyorlardı. Sait Paşa 15 temmuzda güvenoyu istedi ve 4'e karşı 194 oyla güven aldı. Buna rağmen 2 gün sonra istifa etti. Padişah görevi Tevfik Paşa'ya önerdi ama o, Meclis'in hemen dağıtılmasını şart koş

tuğu için, onun sadareti olmadı. İT, "partiler üstü" bir hükümete razıydı, ama Halaskar Zabitan grubunun istediği gibi Kâmil Paşamın sadarete getirilmesi halinde, iç savaş çıkacağı tehdidinde bulundu. Sonuç olarak 1877/8 Osmanlı Rus savaşında Erzurum'u savunan Gazi Ahmet Muhtar Paşa sadrazam oldu. Kabineye girenler arasında Kâmil, Ferit (Avlonyalı), Hüseyin Hilmi, Nazım, Mahmut Muhtar (Gazinin oğlu) paşalar da vardı. Bu kadar çok "ağır topun" bulunmasından ötürü buna "Büyük Kabine" ya da baba oğul muhtar paşaların görev almasından ötürü "Baba oğul kabinesi" dendi,

Sait Paşamın istifa etmesi, yerine Gazi Muhtar'm gelmesi, İT'nin denetleme iktidarmm son bulması demekti. Bu kesinti Babıâli baskınına değin sürecekti. İT Mebusan Meclisi'ndeki güçlü durumuna rağmen, neden böyle bir şeye razı olmuştu? Kendisine karşı her yönden yükselen protesto ve yakınmalardan mı yıkılmıştı? Bunun etkisi olmuş olabilir mi, ama sanırım asıl neden, İT'nin Trablusgarp 'ı İtalya'ya teslim edecek olan bir barış antlaşmasını imzalamak ayıbını üstlenmek istememesiydi. Çünkü Trablusgarp'ta mücadele devam ediyordu ama, umutlu bir mücadele değildi bu". 12 ada işgalinin gösterdiği gibi, İtalyabaşka yerlerde de Osmanlı'ya zarar verebilecek güçteydi. İT, Trablusgarp'ı teslim etmeyi, o kadar propagandasını yaptığı kurtarıcı rolüyle bağdaştıramıyordu denebilir. Ayrıca, Meclis elinde olduğu için istediği anda iktidara dönebileceğinin hesabını yapıyor olmalıydı.

Olaylar başka türlü gelişti. Hükümet gün geçtikçe Kâmil ve Nâzım paşaların etkisiyle İT aleyhtarı bir tanıma kaymağa başladı. 24 temmuzda Halaskar Zabitan Grubu mebusan reisine bir ültimatom gönderip, Meclis'in 48 saat için

de feshini istedi. Bu sıra hükümet Meclis'e programını sundu ve 45'e karşı 167 oyla güvenoyu aldı. Güvenoyunu alan hükümet, İT aleyhtarlığına başladı. Hüseyin Hilmi bunu protesto ederek hükümetten ayrıldı. İT'nin sözcüsü Tanin gazetesi çıkamaz hale getirildi. Ağustos başında Mebusan Meclisi dağıtıldı. İT'nin Meclis'i kolay dağıtmak için giriştiği Kanun u Esasi değişikliği, şimdi kendi aleyhinde işletilmiş oluyordu.

I. Balkan Savaşı: 1911 yılının son ve 1912'nin ilk aylarında Balkan ittifakının örgüsü Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan, Karadağ arasımda örüldü. Bunda Rusya ve İngiltere önemli aracı roller üstlendiler. Ağustos ayında Bulgar komitacıları bazı yıldın eylemleri yaptılar. Eylülde olaylar savaşa doğru tırmandı. Islahat kounsunda Babıâli'nin verdiği ödünler faydasızdı. 30 eylülde Balkan devletleri, 1 ekimde Osmanlı seferberlik ilan ettiler. 13 ekimde müttefikler taleplerini sundular: 1) Vilayetler özerk olacak, başlarında Belçikalı ya da İsviçreli valiler olacaktı, 2) Hıristiyanlar askerliklerini kendi vilayetlerinde, Hıristiyan subaylann komutası altında yapacaklardı. Bu subaylar yetişinceye dek, Hıristiyan halk askerlik yapmayacaktı. 3) Yerel yasama meclisleri kurulacaktı. 4) Islahatın gözetimine büyük devletle birlikte Balkan Devletleri de katılacaklardı. 5) Islahat 6 ay içinde yürürlüğe girecek. Osmanlı seferberliği tek yanlı olarak sona erdirilecekti. Bu olaylar ve talepler karşısında Osmanlı kamuoyunda ateşli bir ulusçuluk rüzgân esti. Hükümetin olumlu yanıt vermesi olanaksızdı. Balkan ittifakının da zaten böyle bir beklentisi pek yokta herhalde.

17 ekimde Bulgaristan ve Sırbistan savaş ilan ettiler. 15 ekimde İtalya ile alelacele banş yapıldı. Ardı ardına yapılan meydan muharebelerinin hepsinde Osmanlı ordusu ağır

yenilgilere uğradı. 22 ekimde Sırplarla Kosova, 23 ekimde Bulgarlarla Kırkkilise (Kırklareli), 24 ekimde Sırplarla Komanova, 31 ekimde Bulgarlarla Lüleburgaz meydan muharebeleri yapıldı. Bulgar ordusu İstanbul'un savunma hattı olan Çatalca'yı ve Gelibolu yarımadasını tutan Bolayır hattına kadar geldi. 18 kasımda Manastır muharebesi durumu perçinledi. Kale kentler olan Yanya, İşkodra, Edirne kentleri kuşatma altına alındılar. Rumeli'nin yazgısı 2 haftada belli olmuştu.

Bu ağır yenilginin nedenleri ne olabilir? Sanırım Osmanlı silah ve teçhizat bakımından karşısmdakilerden çok da geri değildi. Mahmut Şevket bu uğurda birçok harcamalar yapmıştı. Ama öyle anlaşılıyor ki, iletişim ve ikmal bakımından, sevk ve idare (komutanlık) bakımından, savaş azmi bakımından onlar üstündü. Yenilginin baş sorumlusu başkumandan vekili ve Harbiye Nazarı Nazım Paşa'ydı. Tabii genel, siyasal sorumluluk Nazım'ı o mevkiye getiren ve tutan Ahmet Muhtar ve Kâmil paşalarındır. Şu bakımdan da sorumludurlar ki böyle bir ölüm kalım mücadelesinde bile İT'ye karşı kavgadan vazgeçilmemiş, bir ulusal birlik havası, bir oydaşma yaratılmamıştır. Trablusgarp Savaşı dolayısıyla ülkede bir oydaşma kırılması olduğundan söz etmiştim. Oydaşma kırılmasına uğrayan bir ulus, bir halkın savaşta başarılı olması çok zordur. Bu arada İT'nin Arnavutlara karşı güttüğü ve onları isyan ettiren acemi siyasetin, Balkan yenilgisinde, oydaşama kırılmasında önemli payına işaret etmek gerekir.

29 Ekim 1912 günü Ahmet Muhtar istifa ettirildi. Kâmil Paşa sadrazam oldu. 1 kasımda Nazım siyasal bir çözüm istiyor ve Çatalca hattının dayanabileceği konusunda karamsarlık gösteriyordu. Fransa da bu durumda Osman

lı'nm toprak bütünlüğünü koruyamayacağı görüşünü ileri sürerken, Osmanlı hükümeti (3/11) büyük devletlerin toprak bütünlüğü şartıyla mütareke sağlamak üzere aracılıklarım istedi. 9 kasımda Tanin'de Hüseyin Cahit, ordunun başına Mahmut Şevket'in getirilmesi gereğini yazdığı için gazete kapatıldı ve başka bir adla çıkarılmasına da izin verilmedi. 11 kasımda İT'nin etkinlikleri yasaklandı. Bir gün önce Hİ yetkililerden aldığı işaretle kendi kendini kapatmıştı. Tutuklu İTTİlerin sayısı 55'e çıktı. Büyük devletler araya girmeyince, Babıâli doğrudan Bulgar Kralıma başvurdu (12/11). Bulgarlar Çatalca hattına yüklendilerse de, sonuç alamayınca mütarekeye razı oldular. (3 aralık). Buna göre, Londra'da barış konferansı toplanacaktı.

Londra Konferansı 16 aralıkta başladı. Balkanlılar Tekirdağ'ın doğusu ile Midye'nin doğusu arasındaki bir çizginin doğusu ve Gelibolu yarımadası dışında bütün Rumeli ve Ege adalarının kendilerine verilmesini istediler (23/12). Başta Osmanlı temsilcileri yalnızca Arnavutluk ve Makedonya'nın özerkliğine razı iken, daha soma Edirne vilayeti (Mesta Karasu sınırına değin) Osmanlı'da kalmak üzere, Arnavutluk ve Girit statüsünün büyük devletlerce kararlaştırılmasını, Ege adalarını da büyük devletlerle görüşmeyi kabul ettiler. (1 Ocak 1913). Balkanlılar Edirne kenti, Girit ve Adalardan vazgeçilmezse görüşmelerin kesileceğini söylediler ve öyle de oldu (6/1). Bunun üzerine büyük devletlerin Londra elçileri başbaşa verdiler. 17 ocakta Osmanlı hükümetine verdikleri ortak notayla Edirne'den ve Adalardan vazgeçilmesini istediler. Durum çaresiz görünüyordu. Mebusan Meclis'i dağıtılmış olduğuna göre, alınacak kararın sorumululuğunu paylaşmak üzere geleneksel yola başvuruldu. Devletin ileri gelenlerinden oluşan bir Şûra yı saltanata

danışma karan alındı. 22 ocakta sarayda toplanan bu şûrada, Kamil, Edirne ve İstanbul'un kuşatılmış olduğunu, savaş ya da banşa karar vermek durumunda olduklannı bildirdi. Sonuç olarak ezici bir çoğunluk banş karan aldı. Bu, Edirne'nin gözden çıkanlması demekti.

Babıâli Baskını: İşte bu durumda 23 Ocak 1913 günü İT Babıâli Baskını denen darbeyi yaptı. İttihatçılar büyük bir kalabalık halinde Edirne için sloganlar bağırarak Babıâli'ye yürüdüler. Muhafızlar gelenlere engel olmadılar, çünkü kumandanlan elde edilmişti. Girişe engel olmak isteyen iki subay ve bir komiser vuruldu. Bu sırada, Nazım Paşa küfrederek "Siz beni aldattınız" diye çıkışırken Yakup Cemil tarafından öldürüldü. Söylentiye göre İTNazım'ı sadrazam yapma sözüyle desteğini elde etmişti. Gerçekten de son za manlannda Nazım İT'li subaylan gözetmeğe başlamış ve İT'ye karşı bazı önlemlerin kaldınlmasını ya da yumuşatılmasını sağlamıştı. Enver, Babıâli'de doğru Kâmil Paşa'nm yanma vardı ve istifasını yazdırdr. Yazıyı alıp padişaha gitti ve sadarete Mahmut Şevket'in atanmasını sağladı. Paşa Harbiye'yi de üstlendi. Sait Halim Hariciye, Hacı Adil Dahiliye Nazın, Ahmet İzzet Paşa başkumandan vekili, Cemal Bey İstanbul Muhafızı (Merkez Komutan) oldular.

Yeni hükümet bir milli birlik havası estirmeğe çalıştı. Tutuklanan muhalifler kısa sürede salıverildiler. 11 şubatta siyasal genel af ilan edildi. Yalnız Balkan yenilgisinde düşmana maddi ve manevi yardımda bulunanlar istisna edildi. Bir Müdafaa i Milliye Cemiyeti kuruldu ki, vatan için uzanan her eli öpmeye hazır olduğunu belirtiyordu. Prens Sabahattin ve önde gelen muhalif gazeteciler ziyaret edilerek davaya kazanılmağa çalışıldılar. Avrupa kamuoyunda İT bir çeşit veba olarak değerlendirildiği için, Babıâli baskını da

çok fena karşılanmıştı. 28 ocakta Balkanlılar Londra Konferansına son verdiklerini bildirdiler. 30 ocakta Bulgar Başkomutanlığı, 3 gün sonra sona erecek mütarekeye son verildiğini açıkladı. 30 ocakta Babıâli büyüklerin notasına cevap verdi. Bunda Edirne'nin 2. Osmanlı başkenti ve bir Müslüman kenti olduğu, ancak kentin Meric'in sağ kıyısındaki topraklarının verilebileceği, Adalar'm yazgısının Anadolu'nun güvenlik gereksinmesi göz önünde bulundurulmak üzere, büyüklerin kararma bırakılabileceği belirtildi. Ama bunlar yanında gümrük bağımsızlığı, ticarette eşitlik, Osmanlı'da oturan yabancıların vergiyle yükümlü tutulmalan, bunlar oluncaya değin ilk ağızda gümrük vergilerinin yüzde 4 arttırılması, yabancı postanelerin, genel olarak da kapitülasyonların kaldırılması isteniyordu. İşte bunun için Avrupa İT'ye "illet" oluyordu. Türklerin Rumeli'den büyük ölçüde kovulması, Edirne'nin Osmanlı'dan alınması söz konusuyken, onlar kalkıp bir de iktisadi bağımsızlık istiyorlardı.

Bulgarlar savaşı yeniden başlatmışlardı. İT'li genç subaylar Edirne'nin kuşatılması için bir taarruz harekâtı istiyorlardı. Babıâli Baskını Edirne'yi kurtarmak için yapılmıştı. Ne var ki, ne Mahmut Şevket, ne de Ahmet İzzet, Osmanlı ordusunun bir harekât yapabileceği kanısında değillerdi. Osmanlı Bankası da avans vermiyordu, yani para yokta. Ama İT'li subayların ısrarı üzerine, Bolayır'da bir harekât yapmaya karara verildi. Gelibolu Yarımadası'nda bulunan Mürettep Kolordu taarruza geçerken, 10. Kolordu da Şarköy'e, Bulgarların gerisine denizden çıkarma yapacaktı. Böylece Bulgarlar iki ateş arasında kalacaklardı. Müret-tep kolordu, kararlaştırıldığı gibi, 8 şubatta taarruza geçtiği halde, 10. kolordunun çıkarması gecikti, ancak akşam vakti gerçekleşebildi. Böylece Bulgarlar önce 1., sonra da 2. ha

reketi durdurabilidler. Mürettep kolordunun kurmay başkanı Fethi idi, kurmay heyetinde arkadaşı Mustafa Kemal de vardı. 10. kolordunun kurmay başkanı ise Enver'di. Başarısızlık karşısında iki kolordunun birbirini suçlaması, Enver'le Fethi ve Mustafa Kemal arasındaki bir suçlamaya dönüştü. Ufukta bir umut kalmamıştı. Bundan somaki haftalar insanların Edirne'den ayrılmak düşüncesine "alışma" haftaları oldu. 26 martta Edime çok kahramanca ve çile dolu bir direnişten soma (insanların ağaç kabuklarım bile yemek zorunda kaldıkları söylenir) teslim oldu. Büyükler Edirne'yi dışlayan Midye Enez sınırı üzerinde ısrar ediyorlardı. 1 nisanda bu sınır kabul edildi ve buna uygun olarak 30 mayısta Londra Barış Antlaşması imzalandı. Edirne'nin kaybı kesinleşince İT içinde Babıâli baskınını yaptırtan Enver'in ylıdızı söndü. İT Kâtib i Umumiliği'ne Fethi Bey'in gelmesi bu durumu somutlaştıran bir gelişmeydi.

Edirne'nin kaybı yeniden gündeme gelince, muhalefet de yine darbe düşünmeye başlamıştı. İT'liler, Edirne'yi kurtaramamışlar, üstelik Avrupa kamuoyu onları hiç de makbul saymıyordu. İlk komplo Prens Sabahattin'in özel Kâtibi Satvet Lutfi'nin başını çektiği ve adem i merkeziyetçi bir hükümetin kurulmasını öngören bir darbe girişimiydi (mart başı). Birçokları tutuklanmakla birlikte, İT kurmaya çalıştığı ulusal birlik havasını bozmamak için ılımlı davrandı. Örneğin, Sabahattin'i bulaştırmamaya dikkat edildi ve ancak onun yalısında bir arama yapıldı. İkinci darbe girişimi Londra barışından 12 gün sonra, 11 haziran günü yapıldı. Fakat muhalefetin öbür darbe girişimleri gibi, bu da iyi planlanmamıştı, herhalde. Harbiye Nezareti'nden Babıâli'ye gitmekteyken, otomobilinin yolu kesilen Mahmut Şevket, Yüzbaşı Çerkez Kâzım ve arkadaşları tarafından öldürüldü. Ne

var ki, darbe girişiminin öbür adımlan ele geçirilemedi. Yalnızca Mahmut Şevket öldürülmüş oldu. Kazım ve arkadaş lan Beyoğlu'nda İngiliz uyruklu bir kadının evinde kalıyorlardı. İngiliz elçiliğinin gereken arama iznini vermemesine rağmen, Kazım ve arkadaşlan 2 saat süren bir çatışmadan soma yakalandılar. Kazım ve 11 diğer kişi idam edildiler. Bunlar arasında hem Damat, hem Fransız uyruklu olan (Tunuslu) Damat Salih Paşa da vardı. İT artık ne Saray, ne kapitülasyon hukuku dinliyordu. İngiltere ve Fransa'nın bu davranışlan ne denli kötü karşıladıklanm anlatmaya gerek yoktur herhalde.

Suikast üzerine İT "birlik ve beraberlik" havasını terk etti. Gıyaben idama mahkûm edilen 11 kişi arasında Sabahattin ve eski Stokholm elçisi Kürt Şerif Paşa da vardı. Üstelik 200'ü aşkın muhalif tutuklandı ve Sinop'a sürüldüler. Daha önce, 28 mayısta, Mısır'dan İstanbul'a dönen Kâmil Paşa, İngiliz elçisinin protestosuna rağmen ev hapsine alınmış ve İstanbul'u terk etmesi sağlanmıştı. Çok önemli bir değişiklik ise, ilk kez bir İT üyesinin, Sait Halim Paşa'nm, hükümeti kurmakla görevlendirilmesiydi. Gerçi Paşa, İT'nin önde gelen önderlerinden sayılmazdı, ama onun sadrazamlığı ile İT'nin denetleme iktidan son buluyor ve tam iktidar dönemi başlıyordu.

Denetleme iktidarı Döneminin Bilançosu: Bu noktada İT'nin denetleme iktidannm genel bir bilançosunu çıkarmak uygun olacaktır. Sırf siyasal olaylara, olup bitenlere bakınca, Osmanlı Devleti'nin gürültü patırtı içinde yerinde saydığı, hatta Rumeli'nin büyük ölçüde elden çıkması dolayısıyla, geri gitmiş olduğu bile savunulabilir. Bir ölçüde bu doğru olmakla birlikte, bu dönemde yine de devrimsel bir takım adımlar atıldığı ve Tük toplumunun burjuva de

mokratik ihtilali sürecine, bir başka deyişle son çağa adım attığını görüyoruz. Değişik alanlarda bunun nasıl gerçekleştiğini görelim. Önce eski düzenin tasfiyesi, yeni düzenin yerleşmesi için yasama alanında gerçekleştirilen değişiklikler var. Bunları meşruti ıslahat diye tanımladık ve yukarda gördük.

İkinci bir alan düşünce hayatındaki gelişmedir. İT siyaset alanında ne denli kıskanç ve baskıcı olursa olsun, düşünce alanında özgürlükçü bir mtum vardı. Yıllarca düşüncenin baskı altında tutulduğu Abdülhamit döneminden soma, yayın hayatında adeta bir fışkırma oldu. Gazeteler, dergiler, kitaplar bir furya halinde ortalığı kapladı. Birçok düşünce akımları gelişti, serpildi, ürün verdi. Bu özgürlükten eğitim de büyük bir pay aldı. Tarih dersleri çeşitlendi, İslamiyet ve Osmanlı tarihi dışındaki alanlara yayıldı. Toplumsal içerikli dersler, felsefe okutulmaya başlandı. Cumhuriyet döneminde geliştirilecek olan Halkevlerini andırırcasına, İT'nin kulüpleri, yani şubeleri, birçok yerde kültür ve toplumsal etiknlik merkezleri olarak önemli bir işlev üstlendiler. Bu dönemde gelişip, sonraki dönemlerde de devam edecek olan başlıca düşünce akımlarını aşağıdaki bölümde ele alacağım.

Üçüncü bir gelişme olan iktisadi alandı. Burada tüzelkişilere gayrimenkul edinme hakkının tanınması, genişletilmesi; gereksiz ya da harap vakıf gayrimenkullerinin satılmasına olanak tanımak; iç gümrüklerin kaldırılması; sanayi yatırımları için ithal edilecek makine ve teçhizatın gümrükten muaf tutulması gibi önlemlerin alındığını görüyoruz. 1911'de Ege'de İncir Himaye i Zürra (Çitfçi) şirketinin, 1912'de yerli malının kullanılmasını özendirmek için İstih lak ı Milli Cemiyeti'nin kurulduğunu görüyoruz. 1886 1908 arasındaki 23 yılda toplam sermayesi 40.2 milyon kuruş

(yılda ortalama 1.75 milyon kuruş) olan 24 milli sermayeli sanayi şirketi kurulduğunu, oysa 1909 13 arasındaki yıllarda toplam sermayesi 79.2 milyon kuruş (yılda ortalama 15.9 milyon krş.) olan 27 milli sermayeli sanayi şirketi kurulmuştur. Şirket sayısı bakımından 5 kat, sermaye bakımından 9 kat bir artış söz konusudur. Aynı dönemlerde yabancı sermayeli sanayi şirketlerinde sayı ve sermaye bakımından yalnızca iki kat bir artış söz konusudur. Sanırım 1908 öncesinde Müslümanların şirket kurmaları ancak yan resmi şirketler için söz konusuydu. Rastgele insanların şirket kurmaları kuşkulu ve hukuken olmasa da fiilen olanaksız bir davranıştı. Tarımda da İT'nin denetleme iktidarı döneminde üretim artış hızı çarpıcı bir yükselme göstermektedir.

Dördüncü bir alan eğitimdir. 1904 8 yıllarında yıllık maarif bütçesi 200.000 lira civarındayken, 1909'da 600.000, 1910'da 940.000,1914'te 1.230.000 liraya çıkmıştır. Bu sayılan karşılaştınrken, bu arada imparatorluğun küçüldüğünü de hesaplamalıdır. Hürriyetin ilanında 79 idadi ve sultani (lise) varken, 1914'te 95 olmuştur. Öğrenci ve öğretmen sayılannda, öncesine göre, önemli artışlar olmuştur.

XI. II. Meşrutiyet Döneminde Başlıca Düşünce Akımları

İslamcılık: Tank Zafer Tunaya'ya göre II. Meşruti yet'in Cumhuriyetin "siyaset laboratuvan" olduğunu görmüştük. Şimdi başlıca düşünce akımlarını gözden geçirelim. Önce İslamcılığa bakalım. Abdülhamit İslam Birliği ve hilafet düşüncesini belki daha önceki hiçbir padişahın yapmadığı kadar, etkin olarak savunduğu, ve döneminde İslamcılığın Sırat ı Müstakim diye bir dergisi bulunduğu halde, yine de kendi denetimi dışında bir düşünsel gelişme olmamasına dikkat etmiştir. Dolayısıyla İslamcılığın asıl gelişmesi II. Meşrutiyet'te olmuştur denebilir. İslamcılık, Batı emperyalizminin dünya çapındaki yayılışı karşısında, ülkelerinin sömürgeleştirilmesine karşı tepki gösteren Müslümanlann duygu ve düşüncelerim dile getiren, buna İslamiyette çare arayan akım olarak tanımlanabilir. İslamcılann bir bölümü, İslamiyetin çağdaşlık bayrağına sanlarak bu işin üstesinden gelebileceğini düşünmüşlerdir. Bunlann ilki Namık Kemal'dir. Hemen belirtmek gerekir. Kemal yalnız çağdaşçı İslamcılığın değil, aynı zamanda Osmanlıcılığın (Osmanlı ulusçuluğunun) da babasıdır. Çağdaşçı İslamcılığın ikinci ismi Cemalettin Efgani'dir (1839 97). O, yalnız Osmanlı devletinde değil, başka Müslüman ülkelerde de etkili oldu. Ay nca Mısır'da Muhammet Abduh, Kazan'da Musa Carullah,

Hindistan'da Seyyit Ahmet Han, Muhammet İkbal gibi isimleri sayabiliriz. Meşrutiyet'te İslamcılığın dergisi Sebilür reşad olmuştur. Osmanlı çağdaşçı İslamcıları arasında Sait Halim Paşa, M. Şemsettin (Günaltay), İsmail Hakkı İzmirli, Şehbenderzade Ahmet Hilmi, Mehmet Ali Aynı gibi isimler sayılabilir. Çağdaşçı olmayan İslamcılara örnek olarak Ahmet Naim ve Mustafa Sabri'yi gösterebiliriz.

Garpçılık: İkinci olarak garpçılık (Batıcılık) akımını görüyoruz. "Bu devlet nasıl kurtarlabilir" sorusunun yanıtım Batı'ya benzemekte bulanlardır bunlar. Hilmi Ziya Ülken Garpçılık akımını 4 kümede ele almaktadır. 1) Tanzimat medeniyetçileri. Bunlar, tanzimatın temel öğretisi olan Osmanlıcılığa inanan ve gereği olan ittihad ı anasın sağlamak için Garpçılığı isteyenlerdi. Yani, Osmanlı halkını oluşturan çeşitli din, mezhep ve milliyetler garpçı, "kalkınmacı" olarak ortak bir zeminde buluşarak, birlik olacaklardı. Ülken, eğitim yoluyla, Osmanlıcılığı sağlamak isteyenleri bu kümeye sokuyor: Satı Bey ve Emrullah Efendi gibi, Osmanlı devletinin dağılması istenmiyorsa, okullarda Osmanlıcılığın telkin edilmesi kaçınılmazdı.

2) Kabahati toplum yapımızda bulup, burada Anglosakson toplum yapısını geliştirmek isteyenler ki, bunlann başında Sabahattin ve çevresi geliyordu. Daha önce bunu gördük.

3) Servet i Fünun ve Ulum u İktisadiye ve İçtimâiye dergileri çevresinde toplanan pozitivistler. Gördüğümüz gibi, pozitivizm, İT hareketinin temel dünya görüşü olmuş ve bu durum daha soma CHP'de de belirgin bir nitelik olmuştur. (Taner Timur). Ahmet Rıza, açık ve seçik olarak pozitivizme bağlanmış, fakat diğer İT'liler (ve CHP'liler), çok bilinçli olarak olmasa da, bunu temel dünya görüşü edinmişlerdir.

4) Batı'ya hayran köktenci (radikal) Garpçılar. Bunların en ünlüsü ve aşırısı, İttihad ı Osmanî adıyla İT'yi kurmuş olan beş Askeri Tıbbiye öğrencisinden, İçtihat dergisi sahibi Abdullah Cevdet'tir. Cevdet, Latin harflerini savundu, eşiyile birlikte Sirkeci'de şapka giydi, hatta bir ara gerilik çemberim bir an önce kırılması için Avrupalılarla melezleşmeyi savundu. Cevdet denli ileri gitmemekle birlikte, onunla sayılabilecek kişiler Celal Nuri, Kılıçzade Hakkı, kısmen Rıza Tevfik'tir.

Türkçülük: Üçüncü olarak Türkçülüğü ele alabiliriz. Birçok ulusçuluk akımlarını incelerken yapıldığı gibi, Türkçülüğün başlangıçlarını dil, edebiyat ve tarih alanındaki çalışmalarla başlatmak olanaklıdır. Bu çalışmaların'birçoğu Avrupa'da Türkolojinin doğuşu ve gelişmesi ile ilgilidir. A bel Remusat, Silvestre de Sacy, Deguignes, Arthur Lumley Davids gibi isimler anılabilir. Leh dönmesi Mustafa Cela lettin Paşa'nm, Leon Cahun'un eserleri, Arminius Vam bery'nin eser ve temasları etkili olmuştur. Fuat ve Cevdet paşaların Kavaid i Osmaniye (1851), Ahmet Vefik Paşa'nm Lehçe i Osmanî, Hikmet i Tarih, Süleyman Paşa'nm Ta rih i Alem, Türkçe Sarf, Şeyh Süleyman Efendi'nin Lû gat i Çağatay, Şemsetin Sami'ninKamus ı Türki gibi eserleri Türklük bilincini yaymışlardır. Edebiyat alanında Şina si'nin sade Türkçeyle yazılmış bir denemesini, Ziya Paşa ve özellikle Ali Suavi'nin Türkçeyi savunduklarını, nihayet şiirde Mehmet Emin ve Rıza Tevfik'in, nesirde Ahmet Hik met'in sade Türkçe yazdıklarını görüyoruz.

Türkçülüğün Türk ulusçuluğuna dönüşmesi, İT ile oldu. Fakat gördüğümüz üzere, İT imparatorluğun tasfiyesini savunamayacağı için, bu konuda son derecede ihtiyatlı davranmak zorunluluğunu duymuş ve bu amacım uzun zaman

kendinden bile gizli tutmuştu. İT'nin zamanla Türklüğün siyasal örgütü olduğu bilincini geliştirdiği söylenebilir. Bu bilinçlenmedeki önemli gelişmelerden biri herhalde Yusuf Akçura'nm Üç Tarz ı Siyaset kitapçığı olmak gerekir. Akçura, Kazanlı (Rusya) bir sanayicinin oğluydu. Ailesi Türkiye'ye göçmüştü. Kendisi harbokulunda öğrenciyken İT'ci etkinliklerden ötürü Trablusgarp'a sürüldü. Oradan Fransa'ya kaçarak Paris'te siyasal bilimler öğrenimi yaptı. Mezun olduktan soma Rusya'ya döndü ve buradan adı geçen uzun makalesini Kahire'de Ali Kemal'in çıkartmakta olduğu Türk gazetesine gönderdi (1904). Yazıda Osmanlı devleti için Osmanlıcılık, Türkçülük, İslamcılık siyasetleri gütmesinin yarar ve sakıncalarını soğukkanlı bir yaklaşımla inceledi. Böylece ilk kez bu üç almaşığın bulunduğu açık seçik Osmanlı aydın kamuoyunun dikkatine sunulmuş oluyordu. Burada şunu da işaret etmek gerekir ki, Türkçülüğün siyasal bir renk almasında Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali, Ahmet Ağaoğlu gibi Rusya Türklerinin önemli payı olmuştur. Bunu Rusya'nın daha gelişmiş iktisadi toplumsal ortamına ve Türklerin orada baskı altında bir topluluk olmalarına bağlayabiliriz. İttihad ı Osmanî'nin 5 kurucusundan biri olan Hüseyinzade Ali dahi, 1905 'te Tiflis 'te çıkardığı Hayat dergisinde, daha soma Ziya Gökalp'in üne kavuşturacağı ve ilk kez Ali Suavi'de bulmak mümkün olan, Türkleşmek, İslamlaşmak, Avrupalılaşmak (ya da çağdaşlaşmak) formülünü savundu.

Türkçülerin ilk örgütlenme girişimi Hürriyetin ilanından soma olmuştur. 7 Ocak 1909'da Türk Derneği kurulmuştur. Bu bir kültür derneğiydi ve üyeleri arasında Ermeniler, Avrupalı bazı doğubilimciler de vardı. 31 Ağustos 1911 'de Türk Yurdu Cemiyeti kuruldu ki, amacı Türk öğrencilerine

yurt sağlamaktı. Dernek, Türkçülüğün gelişmesinde önemli yer olan Türk Yurdu dergisini de çıkartmıştır. Trablus garp savaşıyla, Osmanlı için felaket günlerinin başlaması, Türkçülük hareketini hızlandırmıştır. Türk Ocağı 3 Temmuz 1911 'de İT'nin kurulmuş olduğu askeri tıbbiyede etkinliğe başlamıştır. 1910'da İstanbul'a dönen ve İT'nin Merkez i Umumi üyesi olan Hüseyinzade Ali'nin tıp profesörü olması, Yusuf Akçura'nm Harbiye Mektebinde siyasi tarih dersi okutması da bu bağlamda ele alınabilir.

Türk Ocağı'nm resmen kuruluşu 25 Mart 1912'dir. Bu sırada Trablusgarp Savaşı 6 aya yakın bir zamandır devam etmete, 3 gün önce ise İtalya, Çanakkale Boğazı'na saldırmıştır. Başvuranlar, Türkçülüğün "ağır toplan" Mehmet Emin (Yurdakul), Ahmet Ferit (Tek), Ağaoğlu Ahmet, Dr. Fuat Salih'tir. Türk Ocağı, özellikle İstanbul'da, her cuma verilen konferanslan, kadınlı erkekli temsilleri, ocağın yayın uzvu haline gelen Türk Yurdu'ndaki büyük ilgi ile izlenen yazılan, milli iktisat alanındaki davranışlanyla çok canlı bir etkinlik göstermiştir. Balkan Savaşı'nm patlaması, Osmanlı Rumelisi'nin hemen tümünün elden çıkmasıyla Osmanlıcılık ideolojisinin iflası, somut olarak, fiilen ortaya çıktı. Böylece Türkçülüğün açığa çıkmasının önemli bir engeli ortadan kalktığı gibi zira, Türk ulusçuluğunun gelişmesinin ya da gizli kalmasının en önemli nedeni, çok uluslu imparatorluktan vazgeçmiş görünmek endişesiydi Edirne gibi Türk anayurdu sayılacak bölgelerin de artık elden çıkmaya başlaması ya da tehlikeye girmesi, Türklük bilincinin etkili bir savunma silahı olarak yayılması gerektiğini gösteriyordu. Fakat, İT'nin Türk ulusçuluğunun örgütü olduğunu açıklamasındaki sakıncalar, hafifletilmiş de olsa, devam ettiği için, Türk Ocağı gibi örgütlerin varlığ yine de önem

li oluyordu. Ne var ki, Türk Ocağı'mn Mütareke'ye kadar ülke içinde ancak 28 şubat açabilmiş olması, faaliyet merkezinin daha çok İstanbul olduğunu gösterir. İstanbul'daki merkez ocağında üye sayısı 2743'e kadar çıkmıştı.

Balkan olaylarının insanların ideolojik tutumlarını ne denli kısa zamanda değiştirebildiği konusunda bir anıya burada yer vermek istiyorum. Mülkiyeli besteci Münir Maz har Kamsoy'un bana anlattığına göre, Türk Ocağı'mn yükseköğretim kurumlan içinde ilk kurulduğu yerlerden biri mülkiye imiş. Kendisi gibi başka bazı Üsküdarlı Mülkiye öğrencileri kurduklan Türk Ocağı'nda kendilerine yol gösterecek bir ağabeyin bulunmasını istemişler. Vapurda sık sık rastladıklan Hamdullah Suphi'yi bu işe uygun görmüşler ve bir gün yanma gidip düşüncelerini açmışlar. Kısa bir süre soma Türk Ocağı'na girip yıllarca onun başkanlığını yapacak olan H. Suphi, onlara olumsuz yanıt vermiş. Demiş ki, "Türkler Türkçülük yaparsa bu, öbür etnik kümelerin de aynı şeyi yapmalanna yol açar, imparatorluk dağılır. Zaten ben de Çerkezim, davanızla ilgili değilim." Tahmin edilebileceği gibi, yukarda sözü edilen düşünce akından genellikle insanlarda saf bir biçimde gerçekleşmiyordu. Örneğin ana yönelişiyle İslamcı olan bir kişi, bir ölçüde Garpçı, bir ölçüde Türkçü de olabiliyordu. Namık Kemal'in, İslamcı (ama hep, sanıyorum, çağdaşçı îslamcı) yazılan yanında Osmanlıcı, Garpçı, hatta Türkçü yazılan ya da düşünceleri de vardır. Çağdaşçı İslamcı olanlann aynı zamanda ve önemli ölçüde Garpçı sayılabilecekleri açıktır. Garpçılann Batı'da ulusçuluğu gördükleri için bir ölçüde Türkçü olmalan ya da en azından Türkçülüğü "doğal" saymalan beklenebilirdi. Garpçılann bir çoğu kişilik ya da din yitiminden ürktükleri için "ambargolu", kısmî Batılılaşmadan yana olmuşlardır.

Böylece Batı bir çeşit gümrük kapısından geçiriliyor, "iyi" şeyler (teknoloji, bilim gibi) kabul ediliyor, "kötü" şeyler (aşın bireycilik, gevşek aile bağlan gibi) geri çevriliyordu. Aslında Batı en yüksek felsefi düzlemde hümanizm ve aydınlanma olarak yorumlanırsa, iş insan fikrinin sınırsız özgürlüğüne indirgenmiş oluyordu. O zaman da kişilik ya da din yitiminden korkmamak gerekiyordu. Ama bu gerçek Batılılaşmaya ulaşabilmek için çok esaslı bir kültür birikimi ve bunu yayacak nitelikli ve etkili bir eğitim dizgesi gerekirdi. Bizde birçok ulusçular ambargolu, gümrüklü bir Batılaşmadan yana olmuşlardır. Atatürk'ün çizgisi aynı zamanda hem çok Batıcı, hem de çok ulusçu bir çizgidir. Atatürkçü anlayış bir bakıma böyle özetlenebilir: İleri derecede Batıcılık, ileri derecede ulusçuluk.

Sosyalizm: Dördüncül bir akım olarak sosyalizmi görüyoruz. Eylül 1910'da Osmanlı Sosyalist Fırkası kuruldu. Daha önce şubatta İştirak dergisi çıkmağa başlamıştı. Bu işi yürüten Hüseyin Hilmi idi (Sosyalist Hilmi). Fakat hareket, zayıf bir hareketti. Bu genel olarak Osmanlı ve özellikle Türk toplumunun toplumsal iktisadi bakımdan azgelişmişliği ile açıklanabilir. Başka bir deyişle, sanayi gelişemdiği için işçi sınıfı da gelişmemişti, sosyalizmin gelişmemiş olması temelde buna bağlanabilir. Tabii toplumsal kültürel eksiklikleri de hesaba katmak gerekir. Örneğin, o dönemde işçi sayısı Selanik'te İstanbul'dakinden az olmasına rağmen, toplumsal ve kültürel bakımdan daha gelişmiş olduğu için, oradaki işçi hareketi ve dolayısıyla sosyalist hareket daha canlıydı. Sosyalist hareketin zayıflığının bir göstergesi de belki bunun, sağcı gerici Hürriyet ve İtilaf hareketine katılmasıdır.

XII. İT'nin Tam İktidarı ve I. Dünya Savaşıma Giriş

II. Balkan Savaşı: Mahmut Şevket'in öldürülmesindeh 19 gün sonra, 30 haziran tarihinde Osmanlı Devleti ve Türkler için bir "mucize" gerçekleşti. Balkanlılar Osmanlı'dan aldıkları topraklan paylaşamaymca, Bulgaristan müttefiklerine saldırdı ve yenilgiye uğradı. II. Balkan Savaşı denen mücadele sırasında Bulgarlar Doğu Trakya'yı boşaltmışlardı. Osmanlı ordusu önce Londra Antlaşması'na göre hakkı olan Midye Enez hattına ilerledi. Ondan soma ordunun Edirne'yi geri alıp almaması tartışması başladı. İT bunu istiyordu. Yaşlılar ise bunun beyhude bir çaba olacağını "Salibin (haçın) girdiği yere hilal geri gelemez" ilkesinin Avrupa diplomasisinin şaşmaz bir ilkesi olduğunu, Edirne alınsa bile Osmanlı'da bırakılmayacağını öne sürüyorlardı. Ama İT'nin dediği oldu ve 22 temmuzda ordu Edirne ve Kırkla reli'ne girdi. Edirne'ye ilerleyen birlikler içinde Enver ve Mustafa Kemal'in birlikleri yanşıyorlardı. Yansı Enver'in birliği kazandı. Büyük devletlerin itiraz ve tehditlerine kulak asılmadı. Hatta İT'nin gizli harekât kolu olan Teşkilat ı Mahsusa'nm adamlan, başta Süleyman Askeri, Batı Trakya'daki Türk çoğunluğuna dayanarak Garbi Trakya Hükü met iMüstakilesi'ni kurdular. Sonuç olarak29 Eylül 1913'te imzalanan İstanbul antlaşmalanyla Batı Trakya Bulgaris

tan'a verildi. Meriç sınır oldu ve Edirne Osmanlı devletinde kaldı. Bulgarlar, "daha Bulgar" saydıkları bölgeleri Sırbistan ve Yunanistan'a kaptırdıklarım düşündükleri için bu iki ülkeye karşı Osmanlı ile ittifak kurabileceklerim düşünüyorlardı. Hatta bu yönde bazı görüşmeler yapılırdı. Zaten başta Rusya, büyük devletler dururken Bulgaristan'ın Doğu Trakya, hele Boğazlar ve İstanbul üzerinde emeller beslemesi gerçekçi olamazdı.

Edirne'nin geri alınması ülkede büyük bir sevinç yarattı. Babıâli baskınının kahramanı Enver, böylece haklı çıkmış oluyor, İT içinde durumu güçleniyordu. Nitekim 1913 güzünde Fethi'nin Sofya'ya elçi, Mustafa Kemal'in askeri ataşe olması, Enver'in yeniden güçlendiğini gösteriyordu. İç siyaset bakımından Sofya görevi bir sürgündü. Enver ve yandaşları ise Harbiye Nezaretini istiyorlardı. Trablusgarp ve Balkan savaşlanndaki hizmetleri dolayısıyla Enver'e üçer yıl kıdem verildi ve böylece mirliva (tuğgeneral) yani paşa oldu. Mustafa Kemal ve Fethi devre dışı kalınca Enver'e yeni rakip olarak Cemal ortaya çıktı. O da 2 rütbe verilerek paşa oldu ve Nafia (Bayındırlık) Nazın olarak kabineye girdi. Enver'in yükselişinin bir yönü de saraya damat oluşuyla ilintili sayılabilir. Hürriyetin ilanından sonra, ÎT, sarayı denetleyebilmek için iki üyesinin saraydan kız almasını uygun görmüş, bunun için görevlendirilenlerden biri Enver olmuştu. 1909'da Enver, Sultan Reşat'ın yeğeni Naciye Sultanla nişanlandı. O sırada Enver 30, Naciye 12 yaşındaydılar. 1911 'de nikahlan kıyıldı. Edime alındıktan soma Enver evlenmek için ısrar etti. Naciye buluğa erince, 1914'te evlendiler.

Osmanlı Ülkesinin Paylaşılması: Osmanlı'nın Balkan Savaşı'nda kısa zamanda uğradığı ağır yenilgi büyük bir

maneviyat çöküntüsüne yol açmıştı. Bunun bir belirtisi Mizancı Murat'ın Kasım 1912'de yazdığı bir yazıda, Osmanlı'nın ancak büyük devletlerden birisinin himayesinde yaşayabileceğini ve bu durumun çeyrek yüzyıl sürmesi gerektiğini söylemesiydi. Kâmil Paşa da bu sıralarda Osmanlı Devleti'ni İngiliz güdümüne vermek istiyordu. Aynı hava, işi askeri yenilgi açısından alan Mahmut Şevket'te de varr dı. Şevket, o güne dek uygulanmış olan askeri danışman modelinin yürümediğini, ordunun adam olması için fiilen Almanların komutasına verilmesi gerektiğini düşünüyordu. Bunun için 24 Nisan 1913 'te Alman Büyükelçisi'ne başvurmuştu. Sonuç olarak kasımda general Liman von Sanders ile 5 yıllık bir sözleşme yapıldı. General İstanbul'daki 1. Kolordu'nun komutanı, Askeri Şûra üyesi, her türlü askeri okul ve eğitim yerinin amiri, terfi sınavlarının düzenleyicisi, kurmay subayların kuramsal eğitimlerinin sorumlusu olacaktı. İstanbul'daki kolordu böylece Almanların "eline" geçince, Rusya kıyametleri koparttı. Bunu "dengelemek" için İngiltere'nin İzmir'i, Fransa'nın Beyrut'u, Rusya'nın Trabzon'u işgal etmesini önerdi. Almanya geri adım atmamış olmak için Sanders'i mareşal yaptı ve böylece onun kolordu komutam olması olanaksız oldu. Sanders genel müfettiş unvanım aldı.

Mahmut Şevket bu tür bir tepki tahmin etmiş olduğu ve bunu önlemek için, İngilizlere "bir parmak bal" olmak üzere, Almanlara başvurduğu gün, onlardan yeni Vilayetler Kanunu'nun uygulamasına yardımcı olmalarını istedi. Dahiliye nezaretine bir müşavir, bir genel müfettiş ve Doğu (Van, Bitlis, Mamuretülaziz, Diyarbakır vilayetleri) ile Kuzey Anadolu (Erzurum, Sivas, Trabzon) bölgeleri genel müfettişlikleri için birer adliye, birer tarım ve orman, birer baym

dirlik müfetttişi, ayrıca bu 7 ildeki jandarma birliklerine birer komutan istenmekteydi. Doğu ve Kuzey Anadolu, bugünkü deyimle "pilot bölge" olacak, uygulama yavaş yavaş bütün ülkeye yayılacaktı. Bu tür bir ilişki, daha nöce de Lynch ayrıcalığında yapılan "yanlışı" da düzeltmiş olacaktı. Durum iki bakımdan hayli acıklıydı. Bağımsızlık ilkesinde gösterdiği titizlik yüzünden kısa bir süre önce Fransa'dan borç almaktan vazgeçen İT, şimdi ordusunu Almanya'ya, içişlerini İngiltere'ye teslim etmeğe hazırlanıyordu. Uluslararası ilişiklerin "acı gerçekleri" onu bu noktaya getirmiş bulunuyordu. Bununla birlikte İT, kapitülasyonların kaldırılması için mücadele etmekten vazgeçmedi ve bu konuda bazı mesafeler alınmadı değil. Ne var ki, büyükler, kapitülasyonları kaldırmayı ilke olarak kabul etseler bile, sonunda^ "ötekiler de kabul etmek" şartına sığmıyorlardı ki, bu "çıkmaz ayın son çarşambası" anlamına gelebilirdi. İşin acıklı ikinci yönü şuydu ki, orduyu Almanlar eliyle adam etmek için İngiltere'ye verilen sus payı, ancak bu ülkeyi sus tarabilirdi. Öbür 4 büyük devlet ne olacaktı? Nitekim onlar da sıraya girdiler.

Böylece herhalde Mahmut Şevket'in hesap edemediği bir durum gelişti. Büyük devletler kendi aralarında anlaşarak, ve sonra da anlaşmalarını Osmanlı Devleti'ne onaylatarak, Osmanlı ülkesinin büyük bir bölümünü kapsayan bir nüfuz alanları paylaşımını (çok kez demiryolu yapım ve işletme haklan olarak maskelenen) gerçekleştirdiler. Oysa o zamana değin büyükler, jeostratejik değeri dolayısıyla, Osmanlı ülkesini bir türlü paylaşamamışlardı. Şimdi bu, önemli ölçüde gerçekleşmiş oluyordu. Tabii İstanbul ve Boğazlar gibi en büyük bazı "lokmalar" anlaşmanın dışında kalmıştı. Babıâli 24 nisan önerisiyle kendisince bir kurnazlık

yaparak İngiltere'yi Doğu Anadolu'da Rusya'nın karşısına dikmek istemişti. Tabii Ruslar bunu kabul etmediler ve önce İngiltere ile anlaşarak, sonra da bunu Osmanlı'ya kabul ettirerek, Doğu Anadolu'ya kendileri oturdular. 8 Şubat 1914'te Ruslarla yapılan antlaşma Doğu Anadolu'yu (Avrupa'nın gözünde "Ermenistan") Berlin Kongresi'ndeki Avrupalılar arası niteliğinden çıkararak, Ayastefanos antlaş malanndaki gibi bir Osmanlı Rus sorunu haline getiriyordu. Başka bir deyişle Rusya Ermeni sorununun adeta tek, ya da en önemli denetliyicisi durumuna geliyordu. Askerlik yerel olarak yapılacaktı. Doğu Anadolu'da Ruslar demiryolu yapmazlarsa, başkasının yapması olanağı büyük ölçüde kısıtlanıyordu. İngilizlere önerilen Doğu Anadolu ve Kuzey Doğu Anadolu müfettişlikleri bir Norveçli ve bir Hollandalıya verildi. Ancak I. Dünya Savaşı patlak verdiği için bunlar işe başlayamadılar.

Böylece emperyalizm ile "birlikte yaşma" dersini acı deneyimlerle öğrenmek zorunda kalan İT, aynı ölçüde acı deneyimlerle çok uluslu bir imparatorluğu yönetmenin de gereklerini öğrenmiş bulunuyordu. İT'nin 20 Eylül 1913'te yapılan 5. kongresinde ilk ve ortaöğretimin yerel dillerde olması, Türkçenin ancak dil olarak okutalması öngörülüyordu. 1908 ve 1909 programlarında ancak ilköğretimin yerel dille yapılması vardı. Bundan önce Araplar arasında bazı kıpırdanmalar olmuştu. Ocak 1913'te Beyrut Vilayet Meclisi, Arapçanm resmi dil olması, yerel askerlik ve genel olarak ademi merkeziyet yönünde bir karar almıştı. İT iktidara gelince bunları reddetti. Fakat mart ve nisanda bazı düzenlemeler, ademi merkeziyetçi yönünde kimi rahatlamalar getirdi. Arap bölgelerinde Arapça mahkemelerde kabul edildi, okullarda Arapça esas dil yapıldı. Haziranda Paris'te top

lanan bir Arap kongresi yeni istekler öne sürünce, İT'nin bir temsilcisi onlarla görüşmeye gitti. Ağustosta Arapça ve Arapça bilen memurlar konusunda düzenlemeler oldu, Kongre Başkam ve 4 diğer Arap, Ayan meclisi üyesi yapılarak iş tatlıya bağlanmış göründü. Söylendiğine göre, Sait Halim Paşa'nm sadrazam yapılması biraz da Arapları gözetmek içindi. Kimi aydınların, Balkan savaşlarından soma Osmanlı devletinin artık esas itibarıyla Türk ve Araplardan oluştuğuna bakarak, Avusturya Macaristan modelinde olduğu gibi, bir Türk Arap imparatorluğu haline getirilmesini düşündükleri anlaşılıyor. Yine aynı mantıkla İT'nin içinde İslamlığın vurgulanması gerektiği konusunda bir düşünce belirdi. Nitekim 20 Mart 1913'te Ziya Gökalp'in Türk Yurdu dergisinde "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" diye bir yazı dizisi başladı. Söylemeye gerek yok ki İT'nin bu İslamcılığı çağdaşçı nitelikteydi.

Enver'in Harbiye Nazın olmasından sonra orduda yeni ber tasfiye hareketi başlatıldı (Ocak 1914). Hürriyetin ilanı ertesinde alaylı subaylar tasfiye edilmişlerdi. Şimdi tasfiye edilenler yaşlı mektepli subaylardı. Herhalde Balkan yenilgisinden bunlar sorumlu totuluyorlardı. Sanders'e göre sayılan 1100'ü buluyordu. Böylece Osmanlı Ordusu adamakıllı gençleşmiş oluyordu. Aynca orduda önemli bir yeniden örgütlenme çalışması başlatıldı (Şubat 1914). İT içindeki ağrlığma rağmen, Enver'in (Mahmut Şevket'in tersine) bunu Harbiye bütçesini şişirmek için kullanmadığı görülüyor. 1911'de Harbiye Nezareti bütçenin yüzde 24.8'ini oluştururken, 1914'te Harbiye'nin payının yüzde 17.6'ya indiği görülüyor. Bunu, ülke kalkınmasının ordunun güçlü olmasından daha önemli olduğu ya da ordunun ancak kalkınmış bir toplum sayesinde güçlü olacağı konusunda bir bilinç olarak yorumlayabiliriz.

I. Dünya Savaşı: Şimdi de I. Dünya Savaşıma nasıl girildiğini görelim. Bilindiği üzere, 19. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'da cepheleşme başladı. Bir yanda Almanya, Avusturya Macaristan ve İtalya'nın oluşturduğu İttifak cephesi, öbür yanda Fransa, Rusya ve İngiltere'nin oluşturduğunu İtilaf (anlaşma) cephesi. Bu ülkeler yıllardır savaş için hazırlanıyorlardı. Savaşa giden zincirleme süreç, 28 haziran 1914'te Saraybosna'yı ziyaret etmekte olan Avusturya Veliahdı ve eşinin Sırp ulusçuları tarafından öldürülmeleriyle başladı. Büyük bir Slav nüfusu olan ve Sırbistan'ın bu Slavlarla ilgisini kendisi için tehlikeli gören Avusturya Macaristan, suikastı Sırbistan'a haddini bildirmek için kullanmak istedi. Sırbistan Awsturya'nm ağır taleplerini reddedince, savaş ilan etti (28/7). Fakat Sırbistan Ortodoks Slav bir ülke olarak, Rusya'nın bir çeşit koruması altındaydı. Onun için Ruslar seferberlik ilan ettiler. (29/7). Ancak seferberlik hem Avusturya'ya, hem Almanya'ya karşı ilan edilmişti. Alman İmparatoru bundan tedirgin olarak durumu arkadaşı ve akrabası olan çara şikâyet etti. Rus genelkurmayı çara müttefik olduklarından, seferberlik planlarmm her iki ülkeyi hedef alacak biçimde yapıldığını, bu aşamada yalnız Avusturya'ya yönelik bir seferberlik yapmanın olanaksız olduğunu bildirdi. Almanya'nın savaş planlan da iki ülkeye göreydi. Önce seferberliğini hızla tamamlayabilecek olan Fransa'ya saldıracaktı, onu yendikten sonra Alman ordusu ağırlığını Rusya'ya yöneltecekti. Onun için Almanya 1 ağustosta Rusya *'ya, 3 ağustosta Fransa 'ya savaş ilan etti. 5 ağustosta İngiltere* Almanya'ya savaş ilan etti. Böylece 1. Dünya Savaşı başlamış oldu.

Sırbistan'la savaş ufukta belirince, Avusturyalılar Osmanlı'yla ittifak konusuna ilgi gösterdiler. Fakat Avusturya

yönetimi ve hükümetinde, ve özellikle Alman yönetim ve hükümetinde, Balkan yenilgisi dolayısıyla, Osmanlı'yla iti fakın yarar getirmeyeceği, yük olacağı düşüncesi egemendi. Buna rağmen Osmanlı ile ittifaka karara veren Alman imparatoru oldu (23/7). Osmanlı'nın Almanya ile ittifak görüşmeleri Sait Halim, Talat, Enver, Mebusan Meclisi Reisi Halil (Menteşe) tarafından öbür kabine üyelerinden gizli tutularak yürütüldü. 2 ağustosta imzalandı. Alman Askeri Heyeti Osmanlı ordusunun sevk ve idaresinde fiili bir nüfuz sahibi olacaktı. Almanya da, Osmanlı bütünlüğünü gerekirse silahla savunmayı üstlenecekti. Dikkat edilirse, Osmanlı ittifak antlaşması savaş başladıktan soma imzalanmıştı. Yani imzalayanlar, ülkeyi yalnızca ittifaka değil, savaşa da soktuklarının bilincindeydiler. İttifak antlaşmasını öğrenince diğer hükmet üyeleri tepki gösterdiler. Hiç değilse, savaşa mümkün olduğunca geç girilmesini, ittifakın gizli tutulmasını istediler. Hatta bu amaçla, onların kuşkularım yatıştırmak üzere İtilaf devletlerine ittifak önerileri götürüldü. Onlar, ittifak önerilerini soğuk karşıladılar. Osmanlı Devleti'nin tarafsızlık siyaseti gütmesinin kendilerince yeterli olduğunu söylediler. Paylaşmayı tasarladıkları bir ülkeyi müttefik almak istememeleri doğaldı.

Osmanlı hükümeti acaba neden ittifaka (ve savaşa) bu denli hevesliydi? Anlaşılan en önemli etken, Balkan Savaşı'nın kayıplarını gidermek umuduydu. Edirne'nin, kesin olarak elden çıktıktan sonra, yeniden geri gelmiş olması, bu umudu besleyen bir durumdu. Bütün ülkede, kışlalarda, okullarda Balkan Savaşı'nm intikamı parolası yürürlükteydi. Başka etkenler de akla geliyor. Bir tarafla müttefik olunmazsa, büyüklerin Osmanlı ülkesini aralarında paylaşacakları korkusu bunlardan biriydi. Bir diğeri parasızlıktı. Savaş

bittiğinde Cemal Paşa, Yakup Kadrimin neden savaşa girdik sorusuna "aylık vermek için" diye yanıt vermişti (ER. Atay, Zeytindağı). Savaş boyunca Almanya Osmanlı'yı borç parayla destekledi.

Savaş başladığında Almanya'nın Amiral Souchon komutasındaki Goeben ve Breslau adlı son model savaş gemileri Akdeniz'de bulunuyorlardı. İngiliz donanmasının peşlerine düşmesi üzerine Çanakkale'ye gitme buyruğu aldılar. 10 ağustosta gemiler Çanakkale Boğazı önlerine geldiğinde, Enver, hükümete danışmadan, gemilerin içeri alınmasını emretti. Hükümet, tarafsızlık görünümünü sürdürebilmek için, gemilerin silahsızlanmasını ya da ülkeden ayrılmasını istedi. Osmanlı devleti ilkbaharda savaşa girecekti. Almanya gemilerle ilgili öneriyi reddedince, Osmanlı hükümeti gemileri satın aldığını açıkladı. Böylece gemilerin adlan Yavuz ve Midilli oldu, direklerine Osmanlı bayrağı asıldı, Alman bahriyelileri başlanna fes giydiler. 9 eylülde Souchon resmen Osmanlı donanmasının komutanı oldu. Souchon denizcilere açık deniz eğitimi yaptırabilmek için Karadeniz'e çıkması gerektiğini söylüyordu. Enver bu izni, Bahriye Nazın olan Cemal Paşa'ya danışmadan verdi. Cemal Paşa bunu mesele yapınca, Alman elçisi Yavuz ve Midilli'nin Alman gemisi olmaya devam ettiklerini bildirdi. Almanlar Batı ve Doğu cephelerinde umduklan başanlan elde edemeyince, ekimde Osmanlı'nın savaşa girmesi için ısrarlı bir istekte bulundular. Osmanlı donanması Ruslara baskın yapacak, sonra da Kafkasya'da ve Süveyş Kanalı'nda cephe açılacaktı. Enver bunlan kabul etti, Talat ve Cemal ona uydular. 27 ekimde donanama Karadeniz'e açıldı. 29 ve 30 ekimde Sıvastapol ve Odesa topa tutuldu. Hükümetin öbür üyelerinin olanlardan haberleri yoktu. Bu yüzden Cavit ve di

ğer 3 nazır istifa ettiler. 2 kasımda Rusya, 5 kasımıda Fransa ve İngiltere Osmanlı'ya savaş ilan ettiler. Herhalde Enver, bir Alman zaferi halinde, Osmanlı için daha çok pay alabilmek umuduyla, onların her dediğini yapıyordu. Dolayısıyla Osmanlı hükümeti Almanya'nın tutsağı gibiydi.

11 kasımda Osmanlı Devleti İtilafa savaş ilan etti. 23 kasımda törenle Cihad ı ekber ilan edilerek İslam âlemine duyuruldu, ya da duyurulmaya çalışıldı. Bunun fazla bir etkisi olduğu söylenemez. İngilizler ve Fransızlar Osmanlı ordusu karşısında Müslüman sömürgelerinden askerler kullandılar. O bir yana, Osmanlı uyruğu Hicazlılar ve daha başka pek çok Araplar Osmanlı ordusuna silah çekmekten çekinmediler.

XIII. Tam Bağımsızlık Mücadelesi.

I. Dünya Savaşı'nm başlamasından bir ay sonra, Osmanlı hükümeti, emperyalistlerin gırtlaklaşmalarından yararlanarak, tarihi bir karar aldı. 9 Eylül 1914 günü (daha sonra İzmir bu tarihte kurtulacaktı) ilan edilen karara göre mali, iktisadi, adli ve idari kapitülasyonlar tamamen kaldırılıyordu. 1838 iktisadi ve 1839 askeri iflasından sonra Osmanlı Devletimin yan bağımlı bir hale düştüğünü görmüştük. Bağımlılık, yabancılara tanınan ve bir bölümü imparatorluğun ilk yüzyıllanndan süregelen, kapitalüsyon denen birtakım ayncalıklarla somutlaşıyordu. İmparatorluğun güçlü dönemlerinde ticareti kolaylaştırmak ve özendirmek için benimsenen sistem, düşkünlük dönemlerinde sömürünün, bağımlılığın, Avrupa hegemonyasının bir aracı haline gelmişti. Osmanlı Devleti yabancılardan istediği vergiyi, gümrüklerinden geçen mallardan istediği gümrükleri alamıyordu. Avrupa devletlerinin kendi postaneleri, konsolosluk mahkemeleri, hapishaneleri vb. vardı. Osmanlı Devletimi çağdaşlaştırmak karanndaki İT, kapitülasyonlan 1 numaralı bir engel olarak görüyor ve şimdi fırsatı bulunca, sisteme son veriyordu. Yani, tam bağımsızlığını ilan etmiş oluyordu.

Tabii kapitülasyonlara son verdim demek yetmiyordu. Bir de bunu karşı tarafa kabul ettirmek gerekiyordu. Oysa birbirlerinin milyonlarca evladını öldürmeye başlamış olan

Avrupa devletleri, bu kanlı mücadeleyi unutarak, İstanbul'daki temsilcileri vasıtasıyla bir örnek protesto notası ortaya çıkarıp, Babıâli'ye verdiler. Bunda Osmanlı Devleti'nin bu tek yanlı davranışını kabul etmediklerini bildirdiler. Böylece garip bir durum ortaya çıktı. Savaş boyunca Osmanlı orduları İtilaf devletlerinin ordularıyla cephelerde çarpışırken, Osmanlı diplomasisi başta Almanya, kendi müttefiklerine kapitülasyonların kaldırılmasını kabul ettirmek için uğraşıp didinmek zorunda kaldı. Büyük çabalardan sonra 1917'nin Ocak ayında Almanlar kapitalüsyonların kalkmasını kabul ettiler. Ama savaştan soma İtilaf devletleri de kapitülasyonları kaldırmayı kabul etmezlerse, Almanlar yeniden bunlardan yararlanabileceklerdi. Bunun fazla bir değeri olmadığı açıktı. Yine büyük çabalar sonunda Kasım ayında (1917) nihayet Almanlar yapılan bir antlaşmayla, Osmanlı'da kapitülasyonları öngören hiçbir antlaşmayı imzalamamayı yükümlendiler.

Kapitalistleşmenin Geliştirilmesi: Tam bağımsızlık hedefine yaklaşabilmek için, bir de toplumun toplumsal ik tisadi yapısının da çağdaş olması, yani kapitalizme geçmesi gerekiyordu. Bu alanda da, denetleme iktidarı zamanında başlayan çabalar arttırılarak sürdürüldü. Denebilir ki, savaşın olağanüstü koşullan bu sürece birçok bakımdan yardımcı oldu. Önce şirketleşme sürecine bakalım. 1913'te iki tane İT'li, Kazım Nuri ve TûpçuoğluNazmi, Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri (Üreticileri) Şirketi'ni kurdular. Kurulan anonim şirketlerin sayılan şöyledir: 1909'da 3,1910'da 13, 1911'de 22, 1912'de 8, 1913'te 5, 1914'te 15, 1916'da 15, 1917'de 29. Kurulan anonim şirket sayısının yıldan yıla çoğalması açıkça görülüyor. 1912 ve 1913'teki düşüşü Balkan Savaşı'yla açıklayabiliriz. Dikkati çeken nokta, I. Dün

ya Sav^sı'na rağmen, şirketleşmenin canlılığını sürdürme sidir. Tabii bunun yanında anonim olmayan şirketler vardır. Bunlardan da birçokları kuruldu. Savaş sırasında gıda işlerinden sorumlu olan Kara Kemal, birçok esnafı şirket olarak örgütledi. 1908'de şirket sermayesinin yalnızca yüzde 3'ü yerli iken 1918'debuoranyüzde38'eçıkmıştı. 1913'te Adapazarı İslam Ticaret Bankası (bugünkü Türk Ticaret Bankası), 1914'te Milli Aydın Bankası (Kazım Nuri ve Topçuoğ lu Nazmi tarafından), 1917'de Manisa Bağcılar Bankası kuruldu. 1 Ocak 1917'de büyük bir banka, İtibar ı Milli Bankası kuruldu. Bu bankaya yalnız Osmanlılar hissedar olabileceklerdi. Bir ticaret bankası olarak kurulmuştu, fakat daha soma Fransız İngiliz sermayeli Osmanlı Bankası'nm yürütmekte olduğu Merkez Bankası işlevlerini üstlenmesi öngörülüyordu. İstanbul işgal edildiğinde, İtilafın çablanndan biri, bu bankayı baltalamak olmuştu.

Türk toplumunun kapitalistleşmesine katkıda bulunmak üzere birtakım önlemler alındı. Daha önce, 1913'ün sonunda Teşvik i Sanayi Kanunu çıkarılmıştı. Bunda sanayi için parasız arazi, vergi bağışıklıkları, hükümetin satın almalarında öncelik tanımak gibi kolaylık getiriliyordu. Kapitülasyonlara son verildiği için gümrük vergileri az çok istendiği gibi düzenlendi. 1916 Mart'mda Osmanlı ülkesinde çalışan bütün şirketlere yazışma ve defter kayıtlarında Türkçe kullanmak zorunluluğu getirildi. Böylece şirketleri denetlemek kolaylaşacak, ayrıca Türkler şirketlerde iş bulabilecek, Türk olmayanlar Türkçe öğrenmek zorunda kalacaklardı. Ege'deki demiryollarında Türk memur yoktu. Buna olanak sağlamak üzere, İT'nin İzmir'deki yetkilisi Celal Bey (Bayar) Haziran 1915'te Şimendifer Memurları mektebi diye bir okul açtı. Savaşın getirdiği kıtlık şartlan Türk kapita

üstleri yetiştirmek için kullanıldı. Trenler genellikle askeri gereksinimlere ayrıldığından, vagon tahsisi alanlar büyük kârlar elde edebiliyorlardı. Vagonlar Türklere ve özellikle İT'ye yakın Türklere tahsis edildi.

Türklerin kapitalistleşme sürecine savaş dolayısıyla katkıda bulunan bir durum da Doğu Trakya ve Anadolu'dan birçok Rum ve Ermeninin göç etmesi ya da ettirilmesi olmuştur. Söylendiğine göre Balkan Savaşı'ndan önce Ege Böl gesi'nde Rum olmayan bakkal yok gibiymiş. Pek çok yerde ticaret çok büyük ölçüde, zanaatkârlık da önemli ölçüde Rum ve Ermenilerin elindeydi. Bunların gitmesi, zorunlu olarak işlevlerinin Müslümanlar tarafından üstlenilmesini gündeme getiriyordu.

Vehbi Koç'un anılarında Ankara'da kapitalistleşme ve şirketleşmenin öyküsünü okuyabiliyoruz. Savaşın başında Osmanlı donanması Karadeniz'e egemenmiş. Ruslar bazı yeni gemiler hizmete sokunca egemenlik onlara geçmiş. O zaman Karadeniz ticaretinin karadan yapılması zorunluğu çıkmış. Mallar trenle Ankara'ya geliyormuş, soma kervanla Samsun'a ve kıyıdan doğuya sevk ediliyormuş. Bu sayede Ankara'da iktisadi bir canlanma olmuş. Ankara'da Koç 'un da kimi zaman içinde bulunduğu ve anlaşılan çok kez ÎT'nin şemsiyesi altında birtakım şirketler kurulmuş.

Biraz da iktisadi düşüncenin gelişmelerine bakalım. Türkiye'de geniş satışı olan ilk iktisat kitabını Ahmet Mithat Efendi Ekonomi Politik (1880) adı altında yazmıştı. İktisatta himayeciliği savunmuştur. Fakat Mülkiye'de öğretim üyeliği yapan Sakızlı Ohannes ve Mikail Portakal serbest ticaretin savunuculuğunu yapıyorlardı. Öte yandan Ohan nes'in öğrencilerinden ve bir Rus lisesinden mezun olan Kazanlı Musa Akyiğit, Mülkiye'yi birincilikle bitirdikten

sonra 1910'a değin Harbiye ve Erkânı Harbiye (Harp Akademisi) mekteplerinde iktisat dersleri verdi. O, Alman iktisatçısı List'e dayanarak, himayeciliği savundu. List'e göre yerli sanayiinin gelişip tutunabilmesi için bir süre korunması gerekirdi. Hürriyetin ilanından sonra serbest ticaret düşüncesi egemen oldu. İktisat hocası ve İT'nin Maliye Nazırı olan Cavit de bu kafadaydı.

1910 'da Parvus takma adını kullanan ve bir Alman Yahudisi olan Alexander Helphand geldi ve beş yıl kadar Türkiye'de kaldı. İT'nin danışmanlığını yaptı, yazılar yazdı. Parvus Marksçıydı. İlk kez Türkleri emperyalizm, sömürü kavramlarıyla tanıştırdı. Düyun u Umumiye, Reji gibi kurumların ülkeyi nasıl sömürdüklerini açıkladı. Ayrıca köyün kalkınmasının önemini vurguluyordu.

Savaş sırasında esnaf örgütlenmesini, kooperatifçiliği, hattâ devletçiliği savunan akımlar İT'nin içinde filizlenmeye başladı. Kara Kemal'in çalışmaları bu yönde sayılabilir. Çok daha anlamlı olan özellikle savaşın son yıllarında serpilen devletçilik akımıydı. Tesanütçülük (dayanışmacılık, solidarizm) görüşlerinden güç alan bu akımlar ve özellikle devletçilik, Almanya'daki gelişmelerden besleniyordu. Ziya Gökalp ve Tekin Alp (M. Cohen) bu yönde faal olmuşlardı. Gökalp, Manchester iktisadiyatına saldırırken, Tekin Alp "içtimai (toplumsal) Darwinizm"i mahkûm ediyordu.

XIV. I. Dünya Savaşı'nda Olup Bitenler

Savaşın Ana Olayları: Burada sadece savaşın gelişme ve olaylarına, ayrıntıya girmeden değinilmekte yetinileçek tir. 2 Kasım 1914'te Rusya, üç gün sonra da İngiltere ve Fransa'nın savaş ilanıyla, savaş hareketleri başladı. 11 kasımda Osmanlı Devleti savaş, 23'ünde ise Cihad ı Ekber ilan etti. Böylece, bütün İslam âlemi İtilaf Devletleri'ne karşı yürütülecek savaşta İttifak devletlerim desteklemeye çağrılmış oluyordu. Almanlar ve Avusturyalılar, Avrupa'daki cephelerin yükünün hafiflemesi için, Osmanlı'nın bir an önce taarruza geçmesini istediler. Enver, yardımı sağlamak için Doğu Anadolu'da Ruslara karşı Sarıkamış, İngilizlere karşı da Kanal harekatını planladı. Birincisinin kumandasını bizzat üstlendi. 18 aralıkta başlayan ve parlak sonuçlar vermesi beklenen, cüretli Sarıkamış harekâtı 10 Ocak 1915'te feci bir fiyaskoyla sonuçlandı. Katılan Osmanlı birlikleri neredeyse yok oldular. Ölü sayısının 60.000'den az olmadığı tahmin edilmektedir. Ölenlerin birçoğu muharebe sonucu değil, soğuktan, yolsuzluktan, açlıktan, hastalıktan ölmüş lerdir. Sonuç belli olmaya başladığı sırada dahi, Enver, taarruzda ısrar ediyordu. Enver, sonucu kamuoyundan gizleyerek, İstanbul'a döndü. Ayrıca, Almanların istediklerinin tersi oldu ve Ruslar, karşılarında Osmanlı kuvveti kalmayınca, birçok birliklerini Avrupa cephesine naklettiler.

Enver, Sankamış'a gelirken Trabzon'a Yavuz zırhlısı tarafından getirilmişti. Yenilgiden sonra dönmek için yeniden Yavuz'u istemişti. Talat, gemiyi tehlikeye atmamak bakımından Yavuz'un tahsis edilemeyeceğini telleyince, Enver, sırtını Almanlara verdiği halde tedirgin oldu. O zaman bir süredir Sofya'dan kendisine bir komutanlık için başvurmakta olan Mustafa Kemal'i hatırladı. Aleyhinde bir akım varsa, Mustafa Kemal'i kırmak pek akıllıca olmazdı. Emretti, ona kurulmuş halinde bulunan 19. Tümen Komutanlığı'm verdiler. Rastlantı sonucu, Gelibolu'ya çıkarma yapan İngiliz kuvvetleri Anafartalar'da bu tümenle karşılaşacaklardı. Tümen komutanı olarak Çanakkale Savaşı'na başlayan Mustafa Kemal, daha soma burada kolordu, ordu ve ordular grubu komutanlığı da yapacaktır.

Öte yandan, Cemal Paşa da büyük hayallerle Kanal harekâtına girişti. Bahriye Nazırlığı görevi devam etmekle birlikte, Şam'daki 4. Ordu Komutanlığıma atandı. Mısır'ı fethedecekmiş gibi konuşuyordu. İyimserler, Türk ordusu Süveyş Kanalı boylarında görülünce Mısır'da isyan çıkacağını ummaktaydılar. 3 Şubat'ta Kanal'ı aşma girişiminde bulunulur, fakat başarılamaz. Zira, 35.000 kişilik birlik Sina Çölü'nü aşmak için develerden başka bir taşıta malik değildi. Bereket ki, işin umutsuz olduğu anlaşılınca, Cemal Paşa geri dönme emrini verdi.

Rusların, Sarıkamış muharebesi sırasında Osmanlı'nın başka bir yerden sıkıştırılmasını istemesi üzerine, İngiltere, Çanakkale harekatım planladı. Fransızların da yardımıyla 19 Şubat 1915 'te Çanakkale 'ye karşı denizden taarruz başladı. Bu arada Ruslar, İstanbul üzerindeki iddialarının İngiltere ve Fransa tarafından tanınmasını istiyorlardı. İstanbul ve Boğazlar dahil, Midye Enez ile Sakarya Nehri sınırlan ara

smda Marmara Bölgesi'nin Rus olması kabul edildi. Bu konuda rekabete tahammülü olmayan Rusya, Yunanistan' m üç tümen gönderme önerisini, hatta bir ara İtalya'nın İtilafa katılmasını veto etti. Görülüyor ki, Osmanlı Devleti'nin son saatinin geldiğine hükmeden Yunanistan ve İtalya, parsa toplamak için kollarını sıvıyorlardı. İtalya, 26 Nisan 1915 Londra Antlaşması'yla İtilafa katıldı. Bulgaristan ve Romanya da Çanakkale'deki gelişmelere gözlerini dikmiş bulunuyorlardı. Bu iki ülke bu sırada tarafsız olduklarından, Almanya'dan Türkiye'ye gelen savaş malzemesi pek azdı. Türkler, Çanakkale'de çok zor koşullarda, bulgur yiyerek ve yetersiz silah ve cephaneyle bir Ölüm kalım savaşı verdiler ve başarılı oldular. Böylece Rusya 'daki Çarlık rejiminin yardımsız kalarak çökmesine, savaşın uzamasına yol açtılar. Ayrıca, Türklerin bağımsızlık iradesi, sömürge olamayacakları kanıtlandı. Nihayet, emperyalizmin yenilmezliğinin bir efsane olduğu pek çarpıcı bir biçimde ortaya kondu. Avrupa'nın sömürge imparatorlukları bundan iyice sarsıldı. 18 Mart'ta (1915) İtilaf donanmasının denizden Çanakkale'ye girmek girişimi başarısızlığa uğradı. Onun üzerine Gelibolu yarımadasında 25 Nisan'da çıkarma yapıldı. Donanma toplarının bombardıman desteğine ve çok kanlı muharebelere rağmen, İtilaf kuvvetleri Aralık 1915 ve Ocak 1916 tarihleri arasında Gelibolu'yu terketmek zorunda kaldılar. Özellikle Ağustos 1915'te Anafartalar Muharebeleri'nde gösterdiği parlak ve yürekli komutanlıkla, Miralay Mustafa Kemal, İstanbul'u kurtaran adam olarak tanındı. Türklerin, Çanakkale'de sağlam durduklarına kanaat getiren Bulgarlar, 6 Eylül 1915'te İttifak'a katıldılar? Sonuç olarak, Sırplar savaş dışı edildiler ve 17 Ocak 1916'da Orta Avrupa'dan ilk tren Sirkeci'ye gelebildi.

29 Nisan 1916'da Türk Ordusu çok büyük bir basan daha elde eder. Irak'ta Kutülamare'de bir süredir İngiliz Generali Townshend komutasındaki bir orduyu kuşatmış bulunan Osmanlı ordusu, bunlan teslim olmak zorunda bırakır. Bu olayın da Türk maneviyatını ne kadar kuvvetlendirdiği tahmin edilebilir. Fakat bu basan geçici olacaktır, zira Enver, ülkenin kendi topraklan yeterince dağınık değilmiş gibi, İran'da da askeri harekât yaptırmaktadır. Sonuç olarak İngilizler toplanırlar ve 11 Mart 1917'de Bağdat'ı alırlar. Doğu Anadolu'da da durum hiç parlak değildir. 11 Ocak 1916'da Rus taarruzu başlar. Birkaç ay içinde Erzurum (16 Şubat), Rize (8 Mart), Trabzon (18 Nisan), Erzincan (25Temmuz) düşer. Öte yandan, 12 Haziran 1916'da, gizlice İngilizlerle anlaşmış bulunan Mekke Emiri Şerif Hüseyin, Osmanlı'ya isyan eder. Mekke'yi ele geçirir. Böylece Araplann bir bölümüyle yollann aynlmış olduğu, İttihat ve Terakki'nin ise Türk ulusçuluğunun örgütü olduğu daha da vurgulanmış olur.

Savaşın Türklerce ne denli zor şartlarda yürütüldüğünü gösteren en iyi olaylardan biri, Osmanlı demiryollannm durumuydu. Savaş başladığında Bağdat demiryolu ancak Tel Abiyat'a (Akçakale) kadar yapılmıştı. Daha kötüsü, tünel yapımım gerektiren, Toroslar'da 37, Amanoslar'da 97 kilometrelik iki bölüm eksikti. Buralarda eşya ve yolculann bazı geçici dağ yollanndan ve daha çok hayvan sırtında aktarma edilmesi gerekiyordu. İstanbul'dan Bağdat'a en iyi şartlarda 22 günde gidilebiliyordu. Mütareke'den ancak 21 gün önce, 9 Ekim'de Halep ile İstanbul arasında doğrudan tren seferleri başlayabilmişti. Doğu Anadolu'da ise hiç demiryolu yoktu. Doğu cephesine taşımalar, Ulukışla'dan sonra karayolu (!) ile yapılmak zorundaydı. Ruslann yeni savaş

gemilerini hizmete sokması dolayısıyla Karadeniz egemenliği kısa bir süre soma onlara geçmiş ve deniz yolundan pek yararlanılmaz olmuştu. Savaşın son yıllarında Osmanlı askeri güney cephelerinde genellikle aç ve yalınayaktı. Hayvanlar da genellikle aç olduğundan süvarilerden ve koşum hayvanlarından gerektiği gibi yararlanılamıyordu.

Buna rağmen, yine Almanların Avrupa'daki yükünü hafifletmek için, Alman von Kress komutasında Ağustos 1916 başında ikinci bir Kanal seferi yapılır ve hayli kayıp verilerek bir sonuca ulaşamadan geri gelinir. Öte yandan, en seçme askerler, en iyi araç ve gereçlerle Romanya (3 tümen), Galiçya (2 tümen), Makedonya (2 tümen) cephelerine Türk birlikleri gönderiliyordu (1916'nm ikinci yansında ve 1917 başlanndan itibaren). Kendi cepheleri dışına hiçbir yere asker vermeyen Bulgarlar, Enver'in oradaki birliklerimizi teftiş etmesine bile izin vermemişlerdir.

Gittikçe kötüleşen bu tabloda birdenbire bir ışık parlar. Mart 1917'nin ilk yansında Rus başkenti Petersburg ya da öbür adıyla Petrograd'da savaşın biriken acılan sokak kan şıklıklanna dönüşür. Bu sefer ihtilal rüzgârlan çok kuvvetlidir: 15 Mart'ta Çar tahttan çekilir. Büyük Dük Misel'in tahta geçmeye yanaşmaması yeni bir dönemin başladığına işarettir. Kurulan yeni hükümetler, Rusya'yı İtilaf Devletleri safında ve savaşta tutmaya çabalarlar. Yeni Dışişleri Bakanı Miliukof'un aklı fikri İstanbul ve Boğazlar'dadır. Onlan elde etmek için savaşı sürdürmek gerekir. Oysa, Rus halkının canına tak demiştir. 16 Nisan 1917'de Lenin, Almanlann yardımıyla Rusya'ya gelir ve banşı, halkın gıda, köylülerin toprak ihtiyaçlanm dile getirir. 7 Kasım 1917'de Bolşevikler, yaptıklan bir darbeyle iktidara gelirler. Bolşevikler il haksız, tazminatsız banş istediklerini, İtilaf Devletlerinin

gizli paylaşma antlaşmalarını reddettiklerini duyururlar. Bununla da kalmazlar, bu gizli antlaşmaları yayımlayıp hemen mütarke görüşmelerine başlarlar. 15 Aralık'ta Brest Litovsk'da Ruslarla mütareke yapılır. Daha mütareke olurken, Rus askeri, bazen silahım satarak, cepheden ayrılıp köyünün yolunu tatmuş bulunuyordu. Bu gelişmelerin müttefiklere derin bir nefes aldırdığı şüphesizdir. Ne var ki, bu geçici bir rahatlamaydı. Çünkü, bir büyük İtilaf Devleti savaştan ayrılırken, çok daha güçlü başka bir devlet, ABD de savaşa giriyordu (6 Mart 1917). Gerçi, ABD'nin savaşa hazırlıksızlığı ve bu ülkeyi Avrupa'dan ayıran Atlas Okyanusu, ABD'nin ağırlığını hemen duyurmasına engeldi. Ama bu da bir zaman meselesiydi. Akıbet kaçınılmaz sayılmak gerekirdi. Almanya 'da Nisan 1917 'de başlayan grevler ve Temmuz 1917 'de donanmada bir ayaklanma, savaş bıkkınlığının orada da etkili olmaya başladığını göstermekteydi.

Fakat bir süre için olsun, İttifak'm Doğu cephelerinde şenlik vardı. 12 Şubat 1918'de Türk ordusu ilerlemeye başlar, o ay Erzincan ve Trabzon; martta Erzurum, Ardahan; nisanda Sarıkamış, Van, Batum, Kars alınır. Alındı diyorum, çünkü Rus ordusunun yerini Ermeni birlikleri alıyor ve inatçı bir direnme gösteriyorlardı. 3 Mart 1918'de imzalanan Brest Litovsk Barış Antlaşması'yla 93 Harbi'nde kaybedilen Kars, Ardahan, Batum sancakları geri almıyordu. Fakat, Osmanlı ordusunun harekâtı bununla kalmaz. 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan bağımsızlığını ilan eder. Kurulan hükümet, kendini Ermeniler, Ruslar ve İngilizler yönünden tehdit altında gördüğü için, Osmanlı hükümetinden yardım ister. Böylece, Osmanlı ordusu üç sancakla yetinmez, Azerbaycan yönünde ilerlemeye devam eder. 15 Eylül'de Bakü İngiliz işgalinden kurtarılır. Osmanlı ordusu bununla da ye

tinmez. Daha kuzeye, Dağıstan'a müdahale edip, 6 Ekim'de Derbent'e girer.

Oysa, savaşın sonu gelmişti. 14 Eylül'de Avusturya, İtilafa barış için başvurdu. 18'inde Bulgar cephesi yarıldı. Almanya'nın Batı cephesinde ve ülkenin içinde durum kötüydü. 20 Eylül'de Almanlar 14 madde esaslarına göre Wilson'a başvurmayı kararlaştırdılar. 30 Ekim'de Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesi'ni imzaladı. Osmanlı ordusunun Kafkasya'daki başarılarına karşılık, Güney cephelerinde durum bir süredir hayli kötüydü. Irak cephesinde İngilizler Bağdat'ı aldıklarından beri (11.3.1917), yavaş yavaş Musul yönünde ilerlemekteydiler. Sina cephesinde de İngilizler demiryolu ve su boruları döşeyerek ve esaslı hazırlıklar yaparak ilerlemeye koyuldular. 21 Aralık 1916'da El Ariş'i aldılar. Mart ve Nisan 1917'de Osmanlı Ordusu Gazze'de İngiliz taarruzlarını durdurdu, fakat 6 Kasım'da cephe yarıldı. 9 Aralık 1917'de Kudüs düştü. Buna ve bu cephede çekilen büyük yokluklara rağmen, 18 Eylül 1918'e değin Filistin cephesi dayandı. O tarihte İngilizlerin büyük taarruzu başladı. Arapların da desteklenen ve üstün kuvvetlerle yapılan bu taarruz, Osmanlı cephesini allak bullak etti. Yeni cephe ancak Halep'in kuzeyinde ve mütarekeden birkaç gün önce Mustafa Kemal'in komutanlığı altında oluşturabildi. O noktada Anadolu'nun savunması başlıyordu artık. Şunu da belirtmeli ki, 1918 yılında Enver, Osmanlı ordusunun hemen bütün olanaklarını Kafkas cephesine tahsis etmiş bulunuyordu. Almanların birçok sızlanmalarına yol açan bu tutum, herhalde geçici dahi olsa, Arapları gözden çıkaran ulusçu bir karan yansıtıyordu.

Ermeni Tehciri: Cihan Savaşı başlayınca ve Türkiye de buna kanşmca, Ermeniler arasında büyük umatlann uyan

dığı anlaşılıyor. Balkan Savaşı'nda Balkan orduları karşısında bile çözülüveren Türk ordularının Rus, İngiliz, Fransız orduları karşısında hiç tutunamayacağı, savaş sonucunun kısa zamanda alınacağı hesap ediliyor olmalıydı. Nitekim, 10 Ocak 1915'te Sarıkamış hezimeti vukubuldu. Ertesi ay Çanakkale vuruşmaları başladı. 18 Mart zaferine rağmen, 25 Nisan'da Gelibolu'ya çıkarma yapıldı. Fakat, Ermenilerin hesaplan bir kez daha yanlış çıktı. Ruslar, başanlanna rağmen, Doğu Anadolu'nun işgalini çok ağırdan aldılar. Türk ordusu da Çanakkale'de çözülmedi. Üstelik savaş 4 uzun yıl sürdü, 3. yıl Rusya'da ihtilal oldu ve Rus cephesi tamamen çöktü. Bütün bunlan hesap edemeyen Ermeniler, Ruslara yardımcı olmak için 15 Nisan'da Van bölgesinde ayaklandılar. 18'inde Bitlis, 20'sinde Van içinde kanlı ayaklanmalar düzenlediler. Van'daki Ermeni mahallesi uzun süre direndi ve mayıs ortasında Rus Ermeni birlikleri kenti ele geçirdiler. Burada da Müslümanlar, toptan kılıçtan geçirildi ve Rus himayesinde bir Ermeni devleti kuruldu. Van bölgesine 250.000 kadar Ermeni toplandı. Ağustos başında Van bir kez Osmanlı eline geçtiyse de, tekrar Ruslar geri aldılar.

Türkiye, bu ölüm kalım mücadelesindeyken Ermenilerin bu davranışlan, savaşın başanlması için onlann zararsız hale getirilmesi gerektiği kanısını verdi İttihat ve Terak ki'ye. Böylece Ermenilerin savaş süresince cepheleri etkileyebilecek bölgelerden, yani özellikle Doğu Anadolu ve Mersin İskenderun bölgesinden çıkanlarak, Irak ve Suriye'nin içlerine yerleştirilmeleri (tehcir) tedbirlerine başvurulmaya başlandı. Ermeni isyanı nisan sonlannda başladığına göre, mayısta tehcir başlatılmış olmalıdır. 27 Mayıs 1915'te çıkanlan bir muvakkat kanunla orduya tehcir yetkisi verildi. 30 Mayıs günlü Meclis i Vükelâ (Bakanlar Kuru

lu) kararıyla tehcir süresiz oluyordu. *Ermenilerin boşalttığı* yerler muhacirlere verilecek, buna karşılık Ermenilere mal ve mülklerinin karşılığı ödenerek, yerleştirildikleri bölgede eski düzeylerini bulmaları sağlanacak, yoksul olanlara da iskân imkânları sağlanacaktı. Fakat daha sonra, 26 Eylül 1915 'te çıkan diğer bir muvakkat kanuna göre tehcir edilenlerin mal ve mülkleri komisyonlarca hazırlanacak mazbatalar üzerine mahkemelerce tasfiye olunacaktı. Taşınmazların evkaf ve hazinece bedelleri ödenecek, taşınırlar satılacak, elde edilen paralar sahiplerine verilecekti.

Ermeni tehcirinin en kötü yönü, yolda başlarına gelenlerdi. Açlık, hava şartlan, hastalık, sefalet yüzünden birçok ölenler oldu. Aynca, yağmacılık ve intikam gibi amaçlarla bazı yerlerde kendilerine kötülükler yapıldı, öldürüldüler. Ölen Ermenilerin sayısı konusunda çok çeşitli tahminler vardır. Ermeniler ve yandaşlan bu sayıyı adamakıllı abartarak, bir milyona kadar vardınyorlar, Shaw'lar ise 200.000 olarak hesaplıyorlar.

Savaş Sırasında Toplumsal Değişmeler: Savaş sırasında İttihat ve Terakki diktatörlüğünün varlığı, daha önce de değinilmiş olduğu gibi, İttihat ve Terakkimin programının birçok yönlerinin serbestçe uygulanmasına imkân verdi. Yalnız muhalefetten çekinilmediği için değil, din taassubunun da baskı altına alınması sayesinde bu serbestlik elde edildi. Hele Şerif Hüseyin isyan bayrağını açıktan ve genel olarak, Araplann savaşa karşı tavırlannm pek olumlu olmadığı anlaşıldıktan sonra, dinsel duygulan incitmekten ve bu yüzden savaş gayretini kırmaktan çekinilmemeye başlandı. İslamcı Sait Halim'in çekilmesi ve Musa Kâzım gibi geniş fikirli bir Şeyhülislâmın varlığı da herhalde bu gelişmeyi kolaylaştırmış olmalıdır. Savaşın sonraki yıllannda haftalık

Sebilürreşat dergisinin iki yıl kapalı tutulması bu diktatörce tavrın bir örneğidir. Böylece, 1916 İttihat ve Terakki Kongresi'nin karan üzerine bütün Şer'iye mahkemeleri Meşihattan (Şeyhülislâmlık) aynlıp Adliye Nezareti'ne bağlandı (25.3.1917'de kanun çıktı). Şüphesiz ki bu, laikleşme yönünde çok önemli bir adımdı ve İttihat ve Terakki'nin çağdaş, burjuva zihniyetinin bir sonucuydu. Yalnız şuna işaret etmek gerekir ki, işin bu yönü kadar, bu davranışta kapitülasyon düzeninden kurtulmak çabasını da hesaba katmak gerekir. Zira, ülkede din mahkemeleri devam ettikçe, Avrupalılara bunu ileri sürerek Türk mahkemelerinin yetkisine itiraz etmeleri kolaylaşıyordu. Buna benzer cesur bir uygulama, Hukuk u Aile Kararnamesi'dir (7.11.1917). Kararname, Müslüman olsun olmasın, bütün Osmanlılann aile hukukunu düzenleyen bir sistem getiriyordu. Bu, şeriatın dışında sayılmazdı, zira alman bir fetvaya göre hareket edilerek, dört Sünni mezhepten çağdaş hayata en uygun olan kurallar derlenmişti. Zaman zaman, kadını kayıran yeni kurallar da getiriliyordu. Müslüman olmayanlar için ise, bazı özel hükümler konmuştu. Önemli olan diğer bir değişiklik, büyük tartışmalardan soma 1917 Şubatı'nda kabul edilen bir kanunla, Rûmi takvimle Milâdi takvim arasında varolan 13 günlük farkın kaldınlmasıydı. Böylece, 1 Mart 1917'den itibaren, Milâdi ve Rûmi takvimin gün ve aylan özdeşleşiyor, fakat Rûmi yıl muhafaza ediliyordu (1 Mart 1917 'nin 1 Mart 1333 olması gibi).

Başka bir ıslahat hareketi, 2 Nisan 1917'de çıkarılan Medaris i İlmiye Hakkında Kanun'du. Bu kanun ve ona bağlı nizamnameyle medreselerin çağdaş din eğitimi kurumla n haline dönüşmesi için bir sistem getirilmeye çalışılıyordu. Ders programlanna müspet ve doğal bilimler, Batı dil

leri giriyordu. Nihayet, eski Türkçe harfleri Türkçeye daha uygun kılmak için gösterilen çabalar anılabilir. 191 l'de Türk Ocağı çevresinde Islah ı Huruf Cemiyeti kurulmuştu. Hüseyin Cahit ise Latin alfabesine gidilmesi fikrindeydi. Savaştan az önce Enver, ordu içinde, eski Türkçe harflerin bitişik değil de, Latin harfleri gibi ayrı ayrı yazıldığı bir denemeye girişti yise de, bu pek benimsenmedi ve barışta yeniden ele alınmak üzere terk edildi.

Kadınların hayatında da önemli değişiklikler oldu. Bakınca, aradaki ilişkinin "günah" olup olmadığı saptanama yacağı için, kadınla erkeğin sokakta birlikte gezemedikleri bir ülkede, savaşın getirdiği zorunluluklar yüzünden kadın iş hayatına girdi. Fabrikalarda, dairelerde, sokakta (mesela, İstanbul'da çöpçülük), tarlada, kadın ister istemez çalışmak durumundaydı. Ayrıca İttihat ve Terakki'nin de bunu teşvik ettiğini söylemeye hacet yok. Ordunun himayesi altında Kadınları Çalıştırma Cemiyeti kuruldu. Cemiyet, ordu için üniformalar, çamaşır, kum torbalan dikiyordu. Atelyelerinde 6000 7000 kadın günde 10 kuruş yevmiye alıyor ve yemek yiyorlardı. Zaman zaman 7000 8000 kadın da evlerinde Cemiyet için çalışıyorlardı. Cemiyet, para kazanır durumdaydı. Dahası var. 1. Ordu'da bir Kadın Taburu kuruldu. Bunlar tamamen asker gibi yaşıyorlardı, yalnız evli olanlar haftanın 43 akşamını evlerinde geçirebiliyorlardı. Cemiyet, 1917'nin sonunda bekâr işçilerinin evlenmesini zorunlu yaptı ve bunlann münasip kocalar bulabilmeleri için sistem getirildi. Kadınların bu yıllarda birçok okullara ve Darülfu nun'a (Üniversite) girdiklerini de biliyoruz. İstanbul gibi büyük bir merkezde çarşaf ve peçe devam etmekle birlikte, kadınlar çok kez artık peçelerini örtmüyorlardı. Bir süre soma Darülbedayi sahnelerinde ilk Müslüman kadın tiyatro oyunculan rol almaya başladılar.

XV. Savaşın Sonu ve Bırakışma (19 Mayıs 1919'a Değin)

Cephede Yenilgi: 1918 güzünde İtilaf kuvvetleri savaşa artık son verecek bir hamle yaptılar. 18 Eylül 1918'de Filistin'de İngilizler büyük bir taarruz başlattılar. Zaten Enver'in bütün ağırlığı Kafkasya'ya vermesi yüzünden güneydeki cepheler adamakıllı zayıflamıştı. İngiliz taarruzu üzerine Osmanlı cephesi paramparça oldu. Cephe Komutanı Von Sanders çekilmeyi ve Suriye'nin güney sınırına yakın olan Şam'ın güneyinde cephe oluşturulmasını emretti. Bunun olamayacağını görünce, Humus'ta toparlanılmasmı istedi. Oysa emri altındaki VII. Ordu Komutanı Mustafa Kemal, Suriye'nin kuzey sınırına yakın Halep'e çekilmek üzere emir veriyordu. Von Sanders bu açık itaatsizliğin nedenini sorunca, Mustafa Kemal Suriye'nin bir Arap ülkesi olduğunu, önemli olanın Türk olan Anadolu'yu savunmak olduğunu söyledi. Von Sanders bu tür bir gerekçeyle bir ilgisi olamayacağım söyleyerek Cephe Komutanlığı'ndan çekildi. Komutanlık önce fiilen, soma resmen Mustafa Kemal'e kaldı. Halep'e gelen Mustafa Kemal, evlerden Osmanlı askerinin üzerine ateş edildiğini görünce, yeni cepheyi Halep'in de kuzeyine aldı. Hatay'ı içine alan bu cephe İngiliz saldırılarına dayandı. Bu, Atatürk'ün deyimiyle, "Türk süngülerinin çizdiği sınır" olacaktır.

Filistin taarruzunun başladığı gün (18/9) İtilaf kuvvetleri Bulgar cephesine yüklendiler. Cephe yarıldı. Durumu çaresiz gören Bulgaristan, 26 Eylül'de mütareke (bırakışma) istedi, 29 Eylül'de mütareke yapıldı ve Bulgaristan savaştan çekildi. Osmanlı için de durum artık umutsuzdu, çünkü onun batı şaşırması Bulgar cephesiydi. O cephe kalmayınca İtilaf kuvvetleri Trakya'dan İstanbul'a fazla zorlanmadan yürüyebilirlerdi. Bu durumda ilkokullarda çocuklara belletilen "Çanakkale"de büyük bir zafer kazandık, fakat müttefikimiz Almanya yenildiği için Osmanlı Devleti de yenik sayıldı" formülünün çocuksu gerçekdışılığı üzerinde durmak gereksizdir sanıyorum. O sıralar Almanya da tükenmiş durumdaydı. Alman Genelkurmayı, Alman kuvvetleri henüz Fransız ve Belçika topraklarında savaşırken (barış sürecinde bunun ona bir üstünlük sağlayacağı umuduyla) banş yapılsın istiyordu. 4 Ekim'de Osmanlı Devleti, Almanya ve Avusturya Macaristan, ABD Başkanı Wilson aracılığıyla banş istediler. 1917 başında Sait Halim'in sadrazamlıktan çekilmesinden beri o mevkide bulunan Talat Paşa da o gün istifiasmı Vahdettin'e sundu.

3 Temmuz 1918'de Sultan Reşat ölmüş, yerine Vahdettin (VI. Mehmet) gelmişti. Vahdettin, Reşat'ın tersine, siyasetle yakından ilgili ve İT'ye düşman bir padişahtı. Abdülhamit derecesinde olmamakla birlikte, o da onun gibi kuşkucu ve kuruntalu bir insandı. Örneğin, sarayda cebinde tabancayla dolaştığı söylenmiştir.

ABD, I. Dünya Savaşı'na katılırken ülkücü bir tavırla bunu yapmış, emperyalist amaçlan reddeden ve bundan böyle uluslararası anlaşmazlıklann savaşsız çözülmesini sağlayacak bir örgütün (League of Nations, Milletler Cemiyeti) kurulmasını öngören 14 maddelik bir program ilan et

misti. İttifak Devletleri, barış isterken, Wilson'un aracılığını istemişlerdi. Wilson bu başvuruyu olumlu karşılarken, karşılarındaki militarist, yetkeci (otoriter) hükümetler yerine demokratik hükümetler olduğu takdirde, bunun o ülkelerin lehinde olacağını söyledi. Bu sözler, savaşın boşuna çekilmiş büyük acıların dolayısıyla halkların zaten kinlendikleri bu hükümetlerin içinde bir yaprak fırtınası gibi esti. Zaten Bulgaristan'da Kral Ferdinand tahttan çekilmiş, yerine oğlu Boris gelmişti (4/10). Almanya'da İmparator II. Wilhelm tahttan feragat etti, fakat bu da yetmedi, cumhuriyet kuruldu (9/11). Avusturya Macaristan İmparatoru Kari feragat etti, yerine Avusturya (13/11) ve Macaristan (16/11) cumhuriyetleri kuruldu. Demek ki saltanat düzenleri tekerlenip gidiyor, cumhuriyetler kuruluyor ya da en azından taht değişikliği oluyordu. Her iki ihtimalin de Vahdettin için son derece tatsız olduğu açıktı. Herhalde Vahdettin, 1918'de, savaşın sonundan ancak birkaç ay önce tahta geçmiş olmak itibarıyla, savaş ve savaş sırasında olup bitenlerle ilişiği olmamak bakımından kendini teselli ediyor olmalıydı. Ama sonunda, büyük bir ölçüde Vahdettin'in yanlış siyaseti yüzünden, hem Vahdettin tahtından olacak, hem de Türkiye'de cumhuriyet kurulacaktı.

İzzet Paşa Hükümeti: 14 Ekim'de İzzet Paşa Hükümeti kuruldu. Bu hükümette iki İT'li, Cavit ve Hayri Beyler ve iki eski İT'li, Rauf (Orbay) ve Fethi (Okyar) görev almıştı. Bu bir çeşit denetleme iktidarı modeline dönüş sayılabilirdi. Güneyde cephede bulunan Mustafa Kemal, İstanbul'a telgraf çekerek yine İzzet Paşa başkanlığında ve aşağı yukarı aynı adlardan oluşan bir kabine önermiş ve Harbiye Nezareti için de kendini uygun görmüştü. Oysa kurulan kabinede İzzet Paşa Harbiye Nezareti'ni kendisi üstlenmişti. İz

zet, Mustafa Kemal'i avutmak için çektiği telde, bulunduğu görevin can alıcı önemini ve barıştan soma birlikte çalışmak umudunu dile getiriyordu. Anlaşılan, Vahdettin Mustafa Kemal'i istememişti. Mustafa Kemal ise rakibi Enver'in artık devre dışı kaldığı ortamda herhalde kendisini Harbiye Nazırlığı için doğal aday görüyordu. Böyle düşünmesinin bir nedeni de, Vahdettin'le olan ilişkisiydi. Savaş sırasında (1917 sonu), henüz Veliaht iken, Almanlar Vahdettin'i cepheleri gezmesi için çağırmışlar ve Mustafa Kemal de bu gezi sırasında yaverlikle görevlendirilmişti. Bu yakınlıktan yararlanan Mustafa Kemal, Almanya dönüşü sırasında, Alman prenslerinin komutanlık yapmalarını örnek göstererek, onun da bir komutanlık, hem de İstanbul'a egemen olan I. Kolordu Komutanlığı'nı istemesini telkin etmişti. Vahdettin bu işten anlamadığını söyleyince (Almanya'daki prensler, Harbokulu dahil, doğru dürüst öğrenim görüyorlardı), Mustafa Kemal bunun sakıncası olmayacağı, kendisinin kolordunun kurmay başkanlığım yapabileceği yolunda yanıt vermişti. Bu, gerçekleşmedi, fakat belki aradaki yakınlığın bir göstergesi sayılabilecek bir söylentiye göre Vahdettin Mustafa Kemal'in kızı Sabiha Sultan'la evlenmesini önermiş, Mustafa Kemal kabul etmemiş.

Bu sırada İngiltere'de, Osmanlı Devleti için çok olumsuz hesaplar yapılmaktaydı. Britanya İmparatorluğu "üzerinde güneşin batmadığı" (çünkü dünyanın her köşesinde sömürgesi vardı) bir imparatorluktu. Yalnız Hindistan sömürgesinin nüfusu, İngiltere nüfusunun yaklaşık 10 katıydı. Böyle bir imparatorluğu ayakta tutabilmek için İngilizlerin (ya da genel olarak sömürgecilerin) kullandıkları yöntemler vardı. Bir yöntem "böl ve yönet" yöntemiydi. Örneğin Hindistan'da Hindu ve Müslüman, Filistin'de Arap ve Ya

hudi, Kıbrıs'ta Türk ve Rum birbirlerine düşman ediliyordu. Diğer bir yöntem, yoğun bir "Size uygarlık getiriyoruz, biz olmasak gerilik içinde ve kötü yönetim altında olurdunuz" propagandası yapmaktı. Üçüncü bir yöntem en ufak bir kıpırdanışı ağır biçimde cezalandırarak sömürge halkının gözünü yıldırmaktı. Osmanlı gibi "Avrupalı olmayan", "sömürge olmaya aday" bir ülkenin İngiltere'yi Çanakkale ve Kutülamare'de iki ağır yenilgiye uğratmış olması, o imparatorluğun fiyakasını fena halde bozmuştu. Onun için Osmanlıların ağır bir biçimde cezalandırılması gerekiyordu.

Türkiye'de ise bu tutumdan habersiz, bambaşka ve iyimser havalar esmekteydi. Kimileri Çanakkale zaferi sayesinde Çarlığın çöktüğünü hatırlatıyor ve demokrasiye yapılan bu "hizmet" için aferin bekliyordu. Oysa, Çarlığın yerine gelen Sovyet düzeni kapitalist dünya tarafından Çarlıktan beter görülmekteydi. Ama asıl Osmanlı iyimserliğinin gerekçesi şu oluyordu. Osmanlı Devleti, Almanya ile ittifak kurmuşta, çünkü Rusya karşı taraftaydı. Yoksa Osmanlı'nın geleneksel yakınlığı İngiltere ve Fransa ileydi. Şimdi Almanya yenilmişti, Rusya da komünist olduğu için bütün Avrupa tarafından reddedilmişti. Artık geleneksel İngiliz ve Fransız dostluğunun, hatta Kırım Savaşı'ndaki gibi bir ittifakın (Sovyetler'e karşı) zamanıydı.

Saray'ın Hesapları: Şimdi de Saray'ın durumuna bakalım. Vahdeddin daha şehzadeyken siyasetle yakından ilgilenmişti. Onun İttihad ı Muhammedi Cemiyeti ve Derviş Vahdeti ile ilişkili olduğuna dair işaretler vardır. Ayrıca Hürriyet ve İtilaf (Hİ) hareketiyle de ilişkili olabileceğini tahmin etmek zor değildir. Vahdettin'in kız kardeşi Mediha Sultan Damat Ferit Paşa ile evliydi ve enişte kaymbiraderin bir zaman yakın ilişkileri olmuştur. Hİ'nin ilk genel başka

nmın D, Ferit olduğu yukarda söylenmişti. Muhalefetle olan bu yakın ilişkiler Vahdettin'in İT karşıtlığını gösteriyordu. Hemen belirtelim ki, Osmanlı hanedanı içinde İT'den yana kimse yoktu. Sultan Reşat İT'den yana değildi. Yalnızca siyasetle pek ilgili değildi ve çekingen bir insandı. Tabii şunu da söyleyebiliriz. Osmanlı hanedanı içinde demokrasi yanlısı kimse olmamıştır bildirim kadarıyla (en azından 1922 öncesinde). Vahdettin'in İT'ye karşıtlığı ve muhalefete yakınlığı da demokratik bir öğe içermiyordu. O, muhalifliği 'siyaset gereği' İT'ye karşı olmak için yapıyordu. Yoksa bütün hanedan gibi temel tercihi mutlakiyet düzeniydi.

Vahdettin İT karşıtı olmasaydı da öyle görünmek zorundaydı. Avrupa ve özellikle İtilaf kamuoyu İT'ye önceleri sömürge imparatorlukları için dinamit olan tam bağımsızlık tutumu yüzünden düşmandı. Sonra bu büyük 'günaha' Ermeni tehciri de eklendi. Böyle İttihatçılık komünistlik gibi büyük bir bela olarak görülmeye başlandı. Vahdettin bu nedenle hem tahtta kalabilmek, hem de Osmanlı için hafif barış şartlan elde edebilmek için olduğunca İT karşıtı görünmek zorundaydı.

Yukarda Vahdettin'in kuşkucu ve kuruntulu tabiatına değinmiştim. Bunun sonucu olarak, herhalde, o akraba devlet adamlanyla çalışmayı yeğlemiştir. Bunun içindir ki, ılımlı bir siyaset gütmek istediği zaman, dünürü Tevfik Paşa'yı görevlendirmiştir. Paşa'mn oğlu, padişahın kızı Ulviye Sultan'la evliydi. Sert siyaset gütmek istediği zaman da enişte-si D. Ferit'i öne sürmüştür. Eğer Sabiha Sultan söylentisi doğruysa, ihtimal Vahdettin damatlık ilişkisini Mustafa Kemal'le çalışmanın şartı ve güvencesi olarak görüyordu.

Vahdettin'in neler düşünmekte olduğunun bir belirtisi, Ayan Meclisi üyesi olan D. Ferit'in 19 Ekim 1918 günü

Meclis'te yaptığı bir konuşma olabilir. Paşa, o konuşmada iki türlü hükümet olduğunu söylemekle söze başlamıştı: Hükümet i avam (halk hükümeti) ve hükümet i havas (seçkinler hükümeti). Paşa'ya göre birincisi kötü bir hükümet yönetimiydi, ikincisi de çok iyi. Paşa'ya göre 1909 Kanun u Esasi değişikliği Osmanlı'yı parçalayan süreçten sorumluydu. Dikkat edilirse, Paşa meşrutiyet ilkesine ve 1876 Kanun u Esasisi'ne doğrudan itiraz etmiyordu. Bunun pek içten olmadığını, yani meşrutiyete herhangi bir bağlılıktan kaynaklanmadığını sanıyorum. Wilson'un demokrasi rüzgârları estirdiği bir zamanda meşrutiyeti topyekûn hedef almak, hiç de akıllıca olmazdı.

Görülüyor ki, I. Dünya Savaşı'nm sonunda Türkiye ya da Türk toplumu iki türlü takvimi geriye çevirme çabasıyla karşı karşıyaydı. Saray, savaşın sonucu dolayısıyla İttihatçılığın ülkede ve dünyada gözden düşmüş olmasından yararlanarak, meşrutiyeti en azından esaslı biçimde budamak, başarabilirse tümüyle kaldırıp mutlakiyete dönmek niyetindeydi. Yani bir karşı devrim söz konusuydu. Öte yandan, mağrur galipler olarak Osmanlı'ya gelmeye hazırlanan İtilaf Devletleri de kapitülasyonları, belki daha da ağırlaştırarak, geri getirmek istiyorlardı. Yani, Osmanlı Devleti yeniden yan bağımlı hale düşürülecekti. Birincisi takvimi 1908'e, hatta 1907'ye, ikincilerde 1913'e, hatta 1907'ye dönüştürmek istiyorlardı. Oysa takvimler kolay kolay geri dönmez, olmuşu olmamış yapmak kolay değildir. Üstelik ki Türk toplumu 1908'den 1918'edeğin, başlangıç niteliğinde de olsa, devrimsel değişiklikler yaşamıştı. 1918'de Türk toplumu artık başka bir yere gelmiş bulunuyordu. Kurtuluş Savaşı'nm konusu, karşılaşılan bu iki takvimi geri çevirme harekâtım kan ve ateşle durdurmak olmuştur.

Mondros Bırakışması: 4 ekimde barış istenmişti. 30 Ekim 1918 günü Limni Adası'nm Mondros Limanımda bırakışma (mütareke) anlaşması imzalandı. (Mütareke sözcüğünün öz Türkçe karşılığı bırakışmadır. Bence mütareke karşılığı ateşkes sözcüğünü kullanmak uygun değildir, çünkü ateşkes, düşman tarafların anlaşarak her türlü ateşi kesmeleri durumunu anlatır. Örneğin, ortak dinsel bayramlarda, yılbaşında, ölü askerleri gömmek gibi nedenlerle ateşkes yapılabilir. Oysa mütareke ya da bırakışmanın, barış yapmak amacıyla yapılmış bir ateşkes olmak itibarıyla bir özelliği vardır.) Osmanlı tarafını Bahriye Nazırı Rauf, İtilaf adına İngiliz tarafını ise Amiral Calthorpe (birçok Türk kaynaklarında Galtrop) temsil ediyordu. Antlaşmanın birçok maddesi vardı. En önemlileri, Boğazların açılması ve İtilafın güvenliği için Osmanlı ülkesinin istediği noktalarını işgal edebilme hakkıydı (md. 7). Boğazların açılması demek, Osmanlı başkentinin İtilaf donanma (ve ordularının) denetimine girmesi demekti. Rauf İstanbul'a gelecek İtilaf donanmasında Yunan gemilerin bulunmamasını istediyse de, bunu antlaşmaya sokamadı. İtilaf, gerekçe gösterme gereksinmesini bile duymadan, başta İstanbul olmak üzere Doğu Trakya, Boğazlar, Musul, Çukurova bölgesi ve çevresi, Hatay, Antalya gibi yerleri işgal ettikten başka, önemli noktalara *küçük birlikler ve/ya da denetim (kontrol) subayı adını* taşıyan görevliler yerleştirdi (Eskişehir, Samsun, Konya, Trabzon, Erzurum gibi yerler). Osmanlı ordusuna yoğun bir terhis ve silahsızlandırma uygulaması yapıldı. Silah ve cephaneler koruma altmdaki depolara konuluyordu. Bazen de tüfek mekanizmaları, top kamaları sökülerek işe yaramaz hale getiriliyordu.

Özellikle ilk zamanlarda İngilizler ve Fransızlar Türk

lere sömürge halkı muamelesi yapmaya çalıştılar. Zaman zaman Türklere küstahça davranmakta birbirleriyle yarıştılar. Kamu binalarının, hatta özel evlerin boşaltılması için 24 saat gibi süreler tamdılar. Azınlıklardan yana olduklarını belli etmek için, onların Türklere karşı ölçüsüz davranışlarını özendirdiler. Onları Türklere karşı da kullandılar (Çukurova bölgesinde Fransız hizmetinde Ermeni Lejyonu, İstanbul'da İngiliz polisi için çalıştırılan azınlıklar gibi). Oysa bu, azınlıklara da kötülüktü. Çünkü kendileri bir gün çekip gideceklerdi ve bu toprakların insanları yine baş başa kalacaklardı. İtalyanlar'ın işgali daha uygarcaydı, hatta kendilerini Türk halkının gözünde sevimli gösterecek davranışlar göstermeye çalıştılar. Fransızlar, İngilizlerden yollan aynlınca önceki davranışlanndan vazgeçtiler. Sanıyorum, İngilizler, özellikle Sakarya zaferinden soma, daha ılımlı davranışlar benimsediler. Yunan işgali ise yeri geldikçe işaret edileceği üzere, çok zalimceydi.

Mustafa Kemal İstanbul'da: Mondros Mütarekesi imzalanınca 1 kasım gecesi İT'nin Atakımı' diyebileceğimiz, Talat, Enver, Cemal paşalar, Dr. Nazım, Bahaettin Şakir gibi kişiler bir Alman gemisiyle Rusya'ya kaçtılar. Muhalefet, kaçmalanndan hükümeti sorumlu tutarak büyük tepki gösterdi. Vahdettin de İzzet Paşa hükümetinin İtilafı karşılayacak uygun bir hükümet olmadığını düşünüyordu. İT 'den önce kopmuş olan eski komşusu Ahmet Rıza'yı araya koyarak, hükümetin istifası için yoğun bir baskı başlattı. İzzet bu baskıya dayanamayarak istifa etti. Yerine partiyle ilişkisi olmayan, yaşlılardan oluşan bir Tevf ik Paşa hükümeti kuruldu (11/11). Tevfik'in kendisi bu sıra 73 yaşındaydı. 13 kasım günü Yunan Averof zırhlısı dahil, 100 kadar büyük savaş gemisinden oluşan bir İtilaf donanması İstanbul'a ve

Osmanlı'ya gövde gösterisi halinde geldi. Rastlantı olarak, Türkiye'nin kurtuluşuna önderlik edecek adam da o sırada Haydarpaşa'da trenden inmekteydi. Cepheden yeni gelen komutana, donanmanın gelişi dolayısıyla vapur seferlerinin durdurulduğu bildirildi. Bir sandalla zar zor Rumeli yakasına geçti ve ayağının tozuyla İzzet Paşa'yı ziyarete gitti. Mustafa Kemal'e göre İzzet'in istifa etmiş olması büyük bir yanlıştı. Bu bunalımlı dönemde hükümet 'eskilerin' elinde olmamalıydı. İzzet yeniden hükümet olmalı, kendisi de Harbiye Nazın. İzzet bu görüşü kabul etti.

18 kasımda Meclis'te Tevfik Paşa hükümetinin programı okunacaktı. Sivil giyinen Mustafa Kemal Meclis'e gelerek birçok mebuslarla görüştü ve onlara güvenoyu verilmemesi gerektiğini anlattı. Görüştükleri, ona hak verir gibi görünüyorlardı. Ne var ki, oylamada hükümetin güvenoyu aldığı görüldü. Bu Meclis 1914 seçimlerinde oluşmuştu ve tahmin edileceği üzere İT'li bir bileşimi vardı. Fakat belki Mustafa Kemal'in sandığı gibi 'sahipsiz' bir Meclis değildi. İT 5 kasım 1918'de son bir kongre yapıp kendini dağıtmış ve yerine Teceddüt Fırkası kurulmuştu (9/11). Fırkanın başında da Cavit vardı. Bundan sonra Mustafa Kemal'in Cavit'le işbirliği yaptığını görüyoruz. Bu sayede bir istizah (gensoru) önergesi hazırlandı. 21 aralıkta gensoru görüşülecekti. O gün Tevfik Paşa gelip hükümetin yapıp etmelerini açıklayan bir konuşma yaptı. Sonunda tartışmaya fırsat vermeden Padişahın bir iradesini okudu. Padişah Meclis'i dağıtıyordu. Herkes dehşet içinde kaldı. Anlaşılan, böyle bir şey hiç tahmin edilmiyordu. Çünkü 1914'te seçilen Meclis 1914 Osmanlı ülkesini temsil ediyordu. Bütün Anadolu'dan ve bütün Osmanlı Arap ülkelerinden (Yemen, Hicaz, Filistin, Suriye, Irak) mebuslar vardı. Yeniden yapılacak bir seçimle

Arap ülkeleri ve büyük ihtimalle (nitekim öyle oldu) Anadolu'nun işgal altındaki yerlerde seçimin yürütülmesine izin verilmeyecekti. Başka bir deyişle, 1914 Meclis'i 'dağıtıla mayacak', dağıtılmaması gereken bir Meclis'ti, meğer ki Padişah ve/ya da hükümet meşrutiyete karşı olsun. Ne yazık ki, bu son şık doğruydu. Ama hemen herkes o zamana değin bu durumdan gafildi, zira Vahdettin gerçek niyetlerini gizlemek hususunda pek ustaydı.

Vahdettin kısa bir zaman sonra, Tevfik Paşa hükümetinden hoşnutsuz kalmaya başladı. Kabine beklendiği denli İngilizci değildi, İT aleyhinde (savaşa girmek, yolsuzluklar, tehcir başlıca suçlamalardı) kovuşturmaların yeterince canlılıkla yürümesini sağlayamıyordu, iktidar ve intikam hevesleri içinde bulunan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nm (Hİ) pek çok şikâyeti vardı. Böylece Vahdettin hükümetin çekilmesini sağladı ve yerine içinde bazı Hİ 'lilerin bulunduğu ve Hİ'nin desteklediği bir Damat Ferit Paşa hükümeti kuruldu. Yeni hükümet hem İngilizlere yaranmak, hem İT'lilerden nefret ettiği için geniş çapta tutuklamalar yaptı, ÎT'liler aleyhinde kovuşturmaları hızlandırdı. Sonuç olarak Ermeni teh cirindeki davranışlarından ötürü eski Boğazlıyan (Yozgat) Kaymakamı Kemal Bey asıldı (10/4). Bu hükümet zamanında Karadeniz'e asayiş sorunlarını çözmek için Mustafa Kemal'in gönderilmesi söz konusu oldu. Böylece hem sorunlar çözülür, hem de hükümet bakımından 'sivri' bir kişilik İstanbul'dan uzaklaştırılmış olurdu. Mustafa Kemal de zaten İstanbul'da bir şey yapılmayacağını anlamış bulunuyordu. Arkadaşları Kâzım Karabekir ve Ali Fuat (Cebesoy) bir süredir Anadolu'daydılar. Karabekir, karargâhı Erzurum'da bulunan 15. Kolordu'nun (KO) komutanıydı ki, Osmanlı kolorduları içinde savaş gücünü koruyabilmiş tek kolorduy

du. Ali Fuat, karargâhı Ankara'da bulunan 20. KO komutanıydı. Karadeniz'deki sorun şuydu: Bölgede Rum've Türk eşkıya çeteleri geziyordu. Türk çetelerini yakalamak ya da dağıtmak büyük bir sorun değildi. Rum çetelerini temizlemek ise nazik bir sorundu, çünkü işin içine İngilizler de giriyorlardı. 9 Mart 1918'de İngilizler Samsun'a 200 askerlik bir birlik çıkarmışlardı. Mustafa Kemal'e verilen görev 9. Ordu Müfettişliği'ydi (yeni bir ordu örgütlenmesi dolayısıyla kısa süre soma görevi 3. Ordu Müfettişliği olacaktı). 15 Mayıs günü, hareket etmeden önce, veda etmek üzere Babıâli'ye gittiğinde, oranın altüst durumda olduğunu gördü. Yunanlılar İzmir'e çıkmışlardı.

İzmir'in İşgali: Gerçekten de Paris Barış Konferansı'nda bu karar alınmıştı. O sırada İtalyanlar Konferansı boykot ediyorlardı, çünkü umdukları paylan Konferans onlara vermiyorlardı. İtalyanlar olsaydı, Yunanlılann İzmir'e çıkarılmasına herhalde itiraz ederlerdi, zira İzmir'de onlann da gözü vardı. Bu iş İngiliz Başbakan Lloyd George'un itelemesiyle olmuştu. İngiliz yönetimi Osmanlı'nın örnek bir cezaya çarptınlmasını istiyordu, fakat İzmir'i Türklerden almak fazla ileri gitmek olurdu. Bu durumda Türkler ayaklanabilir, Hint Müslümanlan (ve onlarla dayanışma yolunu yeğleyen hindular) hoşnutsuzluk gösterebilirlerdi. Kaldı ki, oradaki İngiliz demiryolu şirketi de Ege'nin Yunanlılara verilmesiyle pazann bölüneceğini, bundan zarar göreceğini söylüyordu. Ne var ki George, bu işte adeta kişisel bir dava güdüyordu. Gençliğinde hayli sofuydu, papaz olmak istemişti. Sonra Gladstone'un Liberal Partisi'ne bağlıydı ki, Türk düşmanlığı o partinin belirgin niteliklerindendi. Aynca, birçok Rumlarla ilişkileri var. Bunlardan biri Sir Basil Zaha roff 'tu. Muğla kökenli bu adam, tam anlamıyla "köşeyi dö

nerek" dünyanın sayılı silah ve sanayi şirketlerinden Vickers Armstrong'un başına geçmişti. Savaşın ilk bölümünde George Ordu Donatım Bakanlığı yapmış, o sırada da Zaharofî'la esaslı işler yapılmıştı. İşte George, İngiliz olmaktan çokkişisel bir siyaset güderek, Barış konferansı'nda Atina'da bulunan bir arkadaşının mektubundaki, güya Ege'de Türklerin Rumlara eziyet ettikleri dedikodusunu öne sürerek bu karan aldırmıştı.

Karann Türkleri gafil avlayarak uygulamaya sokulması için Amiral Calthorpe izmir'e gitmişti. Damat Ferit iktidara geldiğinde orada bulunan 17. KO'nun komutanı ve Vali Vekili Nurettin Paşa'ydı (Sakallı). Nurettin gayretli, kişilikli bir insandı. Ferit onu her iki görevinden alarak komutanlığa İT'lilerin zamanında işe yaramaz diye emekli edilmiş olan yaşlı Ali Nadir Paşa'yı, valiliğe de Tevfik Paşa kabinesinde nazırlık yaparken hükümet toplantılannda olup bitenleri İngilizlere yetiştirdiği söylenen İzzet Bey'i (Kambur) getirmişti. Calthorpe İzmir limanında bulunan İngiliz donanmasının komutanı olarak 14 mayıs sabahı İzzet'e bir nota vererek İzmir tabyalannın İtilaf kuvvetleri tarafından işgal edileceğini bildirdi. İzzet buna olumsuz tepki göstermediği gibi, olumlu sayılabilecek bir biçmide karşıladı. Calthorpe ilk işi pürüzsüz çözdükten soma, akşam daireler dağıldıktan sonra, ikinci bir nota vererek ertesi sabah Yunanlılann İzmir'i işgal edeceklerini bildirdi. Birinci notayı normal karşılayan İzzet, bu sefer telaşlandı. Ama telgrafla ulaşabileceği İstanbul'da da daireler kapanmıştı. İzet'in bir Yunan işgaline direnmek için ne kişiliği, ne de ideolojisi elverişliydi. Ali Nadir'in de öyle. Nurettin Paşa'nm her iki görevden alınıp yerine bu tür adamlann gönderilmesi İzmir'i bir işgal durumunda 'yumuşak' bir hedef haline getirme niyetini sez

diriyor. Evet, muhtemelen İzmir bu biçimde 'yumuşatılmak' istenmiştir, ama bir İtilaf işgali için mi, yoksa bir Yunan işgali için mi? Önce İzzet'in, sonra Ferit'in telaşlan, ikinci olasılığı pek beklemediklerini gösterir gibidir.

Yunan işgalinin önemi abartılamaz. Güneyde İngiliz, Fransız, İtalyan, Doğu Trakya'da Fransız, İstanbul'da ortak bir işgal durumunu Türkler görmüşlerdi. Ne denli sömürücü ve haysiyet kinci olursa olsun, Avrupalılann işgalleri, hatta sömürgeleri genellikle yerli insanlann yaşam haklanm ve ilerisi için kurtuluş umudunu tümden kaldırmıyordu. Oysa Yunan işgali ya da yönetimi bambaşka bir şeydi 19. ve 20. yüzyıl Balkan ulusçuluğu tarihi, bu ulusçuklann gölgesinde Müslümanlann yaşayabilmelerinin, bannabilmelerinin ne denli zor olduğunu çok çeşit örnekleriyle göstermişti. (Günümüzde "etnik temizlik" uygulamalan bölgedeki aynı zihniyetin uzantısı sayılabilir.) Türkler bunlan yaşamışlardı ve ne denli savaş yorgunu olurlarsa olsunlar, böyle bir tehdit onlan yeniden silaha sanlmaya götürebilirdi. Atatürk'ün İzmir'in işgalinden önce ne gibi planlar kurduğunu bilemiyoruz. Ama şu muhakkaktır ki, bu olay, bütün kurtuluş sürecini hızlandırıyor, durumunu, tabir caizse, 'olgunlaştınyordu'. İzmir'in işgali olmasaydı herhalde çok daha sabırlı ve uzun vadeli bir mücadele yolu seçilecekti.

Necip Fazıl Kısakürek'in Vatan Haini Değil, Vatan Dostu Vahidüddin adlı kitabında yazmış olduğu bir iddia vardır. Güya Vahdettin, Mustafa Kemal'i ulusal bir mücadele yürütmek için görevlendirmiş, hatta eline bir hatt ı hümayun ve 20.000 lira vermiş. Bir kez hatt ı hümayunu gören yok. Olsaydı, Mustafa Kemal Ulusal Mücadele'nin özellikle ilk dönemlerinde, bundan yararlanmaz mıydı? Atatürk ve arkadaşlannm bol paralan olduğuna dair bir işaret de

yoktur. Nitekim Erzurum'dan Sivas'a giderken para bulmakta zorlanmışlardır. İkincisi, Vahdettin söylenenleri yapmış olsa bile bu onun kişiliğini ne denli kurtarabilir? Zira daha sonra yaptıkları meydandadır. Ziya Paşa'nm dediği gibi "âyinesi iştir kişinin, lafa bakılmaz." Atatürk, Vahdet tin'e 15 mayıs günü veda için gittiğinde, kendisine "Paşa, bu memleketi sen kurtaracaksın" dediğini anlatır. Bunu, Mustafa Kemal'in Karadeniz'de asayişi sağlayarak oraya da bir Yunan çıkartmasının yapılmasını önleyebileceği biçiminde anlamak gerekir sanıyorum.

15 mayıs sabahı Yunanlılar İzmir'e çıktılar. Bir yunan birliği Kordon boyunda yürümeye başlıyor. Konak Meyda nı'na geldiğinde Hasan Tahsin (asıl adı Osman Nevres) birliğin başında yürüyen sancaktan vuruyor, kendisi de orada vurulup ölüyor. Hasan Tahsin eski Teşkilat ı Mahsusacı bir silahşordu. Balkan devletlerinin ittifak kurmalan için çalışmış olan İngiliz Buxton kardeşleri Romanya'da vurup yaralamıştı. Hasan Tahsin kendini feda ederek, herhalde, silahlı mücadeleden başka yol olmadığım anlatmak istemişti. Fakat Yunan askeri onu orada öldürmekle kalmadı. Her türlü disiplini bir yana atarak, İzmir'in Müslüman mahallelerine daldı, iki gün süreyle her çeşit rezaleti yaptı. O gün 2000 kadar Türkün öldürüldüğü öne sürülmektedir. Ali Nadir bütün askerini kışlaya toplamış, bekliyordu. Yunan askeri geldi, kışlayı ateşe tuttu. Kışladan beyaz teslim bayraklan çıkanl dığı halde uzun zaman ateşi sürdürdüler. Ondan soma, başta Ali Nadir, askeri elleri havada Kordon boyundan yürüterek bir geminin ambanna attılar. Yolda Türk subaylara "Zi to Venizelos" (Yaşasın Venizelos) diye bağırtıyorlardı. Ba ğırmadığı için, Kurmay Albay Süleyman Fethi Bey'i dipçik ve süngüyle öldürdüler. Bütün bunlar Hasan Tahsin yüzün

den mi olmuştu, yoksa Yunan askeri bunları yapmak üzere mi şartlandınlmıştı?

İkinci olasılık daha baskın görünüyor. İzmir olaylarından sonra Yunan işgalinin Ege Bölgesi'ne yayılışı sırasında bir süre büyük olay çıkmadı. Hatta bazı Akhisarlılann, ihtimal Yunan işgalinde hayatlarını, işlerini güçlerini eskisi gibi sürdürebilmek umuduyla işgal askerini Yunan bayraklarıyla karşıladıkları söylenir. Ama Yunan askeri Bergama'ya gelince, oralılar silahla karşı koydular ve kasabalarına sokmadılar. Yine İzmir'deki gibi bir tepki oluşta. Yunanlılar o hırsla Menemen'e gidip, oranın eşrafından 10 kişi bulup öldürdüler. Kentte de birtakım rezaletler yaptılar. Menemenlilerin Bergama'yla, Süleyman Fethi'nin ve İzmir'de öldürülen insanların Hasan Tahsin'le ne ilişkisi vardı? Galiba Yunan askerinin gözünde hepsi Türktü ve hepsi en kötü muamelelere layıktılar. Bu birçok bakımdan ırkçı sayılabilecek bir davranıştı. (Yunan davranışının şu ya da bu ölçüde dinsel yobazlıktan kaynaklanmış olabileceğini de hesaba katmak gerekir.) İzmir uluslararası ticaretin önemli bir kentiydi. Limanda İtilaf devletlerinin gemileri vardı. Olaylar dünyanın gözü önünde cereyan ettiği halde, İngiltere'nin en ciddi gazetesi sayılan The Times günlerce bu olaydan hiç söz etmedi. İtilafın tepkileri sonucu Yunanlılar bir disiplin soruşturması açmak gereği duyunca, ancak bu haber The Times'da yer aldı. Bu da ırkçı bir darvanış sayılabilir.

Egeliler Yunan işgaline karşı örgütlenmek ve silahla mücadele etmek gerektiğini anlamışlardı. Alaşehir ve Balıkesir'de kongreleri yapılan Redd i İlhak Cemiyeti ve şubeleri kuruldu. Eşrafın girişimleri ve maddi katkılarıyla Ku va yı Milliye (Ulusal Güçler) birlikleri kuruldu. Ayvalık'ta Ali (Çetinkaya) komutasındaki 172. Alay, Nazilli'de Şefik

(Aker) komutasındaki 57. Fırka (Tümen) gibi birlikler, bizzat savaşarak, ya da Kuva yı Milliye'yi destekleyerek, önemli roller oynadılar. Yörük Ali Efe gibi efeler de mücadeleye katıldılar. Yunanlıların işgal edebildikleri yerlerin karşısında bir Kuva yı Milliye cephesi kuruldu.

İzmir'in işgali üzerine ülkenin birçok yerlerinde başlamış olan mütafaa i hukuk (haklan savunma) örgütlenmesi hızlandı ve yayıldı. İzmir'in işgalini protesto etmek için birçok yerlerde mitingler yapıldı. İtilaf İstanbul'da birkaç miting yapılmasına ses çıkarmamayı daha doğru buldu. İstanbul'daki mitiglerin en büyüğü Halide Edip'in de konuştuğu ünlü Sultanahmet Mitingi'dir (23 Mayıs 1919). Damat Ferit de istifa etti, yeniden kurduğu hükümette Hİ'nin adamlan yoktu.

XVI. Samsun'dan Damat Ferit Hükümeti'nin Düşmesine Değin

Atatürk Bandırma vapuruyla Samsun'a giderken, gördüğümüz üzere, memleket İzmir'in işgali haberiyle çalkalanıyordu. Bu arada Ferit, Meclis olmadığı için, Şûra yı Saltanatı toplamak gereksinimini duydu (26 mayıs). Bilindiği üzere bu, çeşitli kesimlerden çağrılan 'ileri gelenlerden' oluşuyordu. Herkes derin üzüntülerini dile getirdi. Hİ temsilcisi Sadık Bey ise büyük bir devletin koruması altına girmek gerektiğini bildirmişti. Balkan yenilgisinin maneviyat düşkünlüğünün bir devletin koruması altına girme düşüncelerine yol açtığı gibi, şimdi de buna benzer tutumlar ortaya çıkıyordu. Saray ve Hİ İngilizlere sığınmanın yandaşlığını yaparken, meşrutiyetçi kesimin kimi çevreleri de, demokrattır diye ABD'ye sarılıyorlardı.

Atatürk Samsun'a çıktığının ertesi günü, 'ayağının tozuyla' Ferit'e İzmir işgalinin doğurduğu tepkileri dile getiren 4 cümlelik bir tel çekti. Bu 4 cümleden 3'ünde "millet ve ordu", 1'inde "devlet ve ordu" deyimleri geçiyordu. Ferit bu ifadelerden rahatsız olmuş olmalıdır. Kemal daha sonra Havza'ya geçti. Karabekir, Ali Fuat, Refet'le haberleştikten sonra 3 haziranda 5 komutan, 6 vali ve mutasarrıfa (mutasarrıf, vilayetten küçük, kazadan büyük bir yönetim birimi olan sancak ya da livanın yöneticisiydi) bir genelge gön

dererek Ferit'in, göstermiş olduğu bazı tutumları dolayısıyla Barış Konferansı'nda ülkenin çıkarlarını temsil edemeyeceğini ileri sürdü. Gerçi yalnızca güvenilen 11 kişiye gönderilmişti ama, bunun gizli kalması zordu ve beklenemezdi. Herhalde Atatürk de bunun bilincindeydi. Dolayısıyla Atatürk bu davranışıyla bayrak açmış bulunuyordu. Nitekim İngilizler de Mustafa Kemal ve arkadaşlarının gitmesine izin verdikleri için pişman olmuşlar, Babıâli'den geri çağrılmasını istemişlerdi. Buna uygun olarak hükümet de ona 8 haziranda geri dönmesini emretti. Hükümetle mücadele başladı. İki gün sonra (10 haziran) Atatürk bir genelge daha çıkarttı. Bunda, çeşitli Müdafaa i Hukuk ve Redd i İlhak örgütlerinin kendisine ulusal mücadele hareketinin önderliğini önerdiklerini, kendisinin artık bu yola baş koyduğunu bildirdi. Atatürk, böylece önderlik konusunda "Ben varım" demiş oluyordu. Aynı gün bazı komutan arkadaşlarını Amasya'ya toplantıya çağırdı, kendisi de Havza'dan oraya hareket etti. Atatürk, kutsallığına inandığı davasına baş koyduğu sırada 38 yaşındaydı.

Amasya Tamimi: Amasya Toplantısı 19 haziranda başladı. Atatürk dışında 3 kişi daha katılıyordu: 20. KO (Ankara) Komutanı Ali Fuat (Cebesoy), 3. KO Komutanı Refet (Bele), Rauf (Orbay). Ayrıca bütün görüşmeler boyunca telgrafla danışılan, bu bakımdan toplantıya katıldıkları var sayılabilecek 2 kişi daha vardı: 15. KO (Erzurum) Komutanı Kâzım Karabekir ve Konya'da 2. Ordu Müfettişi Cemal (Küçük, ya da Mersinli Cemal Paşa). 21 haziranda Amasya Kararlan oluştu. Özet olarak, kararlarda şunlar dile getiriliyordu: Vatanın bütünlüğü ve ulusun bağımsızlığı tehlikededir, fakat hükümet sorumluluklanm yerine getirmemektedir. Ulusun bağımsızlığım yine ulusun azim ve kararı kur

taracaktır. Bu amaçla en kısa zamanda (belli bir tarih verilmiyordu) Sivas'ta her livadan seçilecek üçer temsilciden oluşan ulusal bir kongre toplanacaktır. Fakat ondan önce Erzurum'da bir bölge kongresi yapılacaktır. Amasya Kararları 'nm bir bölümü bir gün somaki (22/6) tarihi taşıyan Amasya Tamimi'nde (genelgesinde) yer almış, ülkenin dört bir yanma gönderilmişti. Ama kararların son iki maddesi, özellikle en son olan 6. madde Tamimde yer almamış ve gizli tutulmuştur. Bu son maddeye göre a) askerî ve ulusal örgütler kaldırılmayacak, sürdürülecekti; b) askerî birliklerin komutanlıkları hiçbir suretle devredilmeyecekti; c) silah ve cephane kesinlikle elden çıkarılmayacaktı; ç) bir yerin düşman işgaline uğraması, yalnız oradaki askerî birliği değil, tüm orduyu ilgilendirecekti.

Demek ki, 6. maddeye göre hükümetin bir askerî birliği dağıtma ya da ulusal bir örgütü kapatma kararma karşı gelinecekti. Hükümetin birlik komutanlıklarına yapacağı atamalar geçersiz sayılacaktı. Bırakışma gereğince İtilafın el koymak isteyeceği silah ve cephaneler teslim edilmeyecekti. Ordu bir bütün halinde davranacaktı. Görülüyor ki, 6. madde Osmanlı hükümetine ve Mondros bırakışmasına, yani İtilaf devletlerine karşı bir isyan maddesidir. Bir şey daha var. Amasya'da bir örgüt kurulmuştar. Biri bahriyeli, beşi karacı olan askerî bir örgüt söz konusudur. Buna Amasya Askerî Örgütü diyebiliriz. Cemal Paşa dışında örgütün rütbe ve kıdemce en üstünü Mustafa Kemal'di. Zaten Cemal Paşa herhalde bu duruma tahammül edemediği için çok kısa bir zaman sonra, Konya'daki görevini terk ederek İstanbul'a gitmiş, dolayısıyla örgütten ayrılmıştır. Rütbe ya da kıdem bir yana, Mustafa Kemal' in zekâ, kültür, irade gücü bakımından öbürlerinden üstün olduğu muhakkaktır.

Ulusal mücadelenin somaki yıllarında 5 kişilik örgütün üyeleri arasında ayrılıklar başgöstermişti. Atatürk Nutuk'ta cumhuriyetçi bir devrim düşüncesini baştan açıklaması halinde başarısız olunacağını, onun için bunu bir "millî sır" olarak saklayıp sırası geldikçe bununla ilgili adımları açıkladığım, o zaman da kimi arkadaşlarının ufukları elvermediğinden kendisinden ayrıldıklarını söylüyor. Burada öncelikle Amasya Askerî Örgütü'ndeki arkadaşlarını amaçladığı açıktır. Ayrıca arkadaşlarının katkılarının da sanıldığı denli çok olmadığını söylüyor. Buna karşı Karabekir, İstiklal Harbimiz kitabının başlığında kullandığı 1. çoğul şahısla muhtemelen büyük ölçüde Amasya Askerî Örgütümü amaçlamakta ve başta kendisi, Atatürk dışındakilerin katkılarının önemini vurgulamak istemektedir. Hatta Karabekir'in iddiasına göre, Fevzi Paşa (Çakmak) Bursa'da ona İsmet Paşa ve kendisinin (Fevzi'nin) Mustafa Kemal'i diktatör yapacaklarını söylemiş. Burada Atatürk'ün, sırf arkadaşlarını devre dışı bırakmak ve diktatör olmak için devrimi yaptığı ima edilmektedir. Devrimin kapsam ve büyüklüğü karşısında, böyle bir iddianın en azından önemsiz, hatta çocuksu olduğu söylenebilir.

Bu tartışma bir yana, belki sorulabilecek bir soru da şudur. Acaba Amasya Askerî Örgütü bir cunta mıdır? Çünkü askerî kişilerden oluşan, iktidar olma niyetleri taşıyan gizli bir örgüt var karşımızda ve bu da cuntanın tanımına uymaktadır. Bence buna rağmen örgüt cunta sayılmamalıdır, zira Erzurum, Sivas gibi kongrelerde kendine demokratik bir taban arayan, Meclis seçimlerinin yapılmasını isteyen ve bunu yaptırtan bir kuruluştur. Cuntalar hiçbir zaman iktidara gelmeden önce, demokratik bir destek peşinde olmazlar. Ancak, kimi cuntalar iktidarı aldıktan sonra halkın desteği

ne talip olabilirler. Demek ki Amasya Askerî Örgütü'nün cuntaya benzer özellikleri olmakla birlikte, iktidarı almadan önce demokratik taban edinmek istediği için cuntalardan ayrılır. Şunu da söyleyebiliriz: Amasya Askerî Örgütü cunta sayılsa da, mutlakiyetçi (ve feodal) bir Padişah'a ve Saray'a karşı özgürlük ve eşitlik adına mücadele etmesi, onu kendiliğinden 'daha demokratik' bir hareket kılar.

Damat Ferit Barış Konferansı'nda: Bu sıralarda İtilaf cephesinde Osmanlı'dan yana bazı kıpırdanmalar oldu. Fransızlar Yunanlıların İzmir'e çıkartılmasıyla ileri gidildiğini düşünüyorlardı. Ayrıca Hindistan halkı da hoşnutsuz olmuştu. Bu yüzden öbür Müttefik devletlere tanınmamış olan bir olanak, Osmanlı'ya tanındı. Gelip görüşlerini Paris Barış Konferansı'nda açıklayabileceklerdi. Bunun üzerine haziranda Damat Ferit Paris'e gitti. Burada yaptığı konuşmada birçok bakımdan sakıncalı kimi görüşler açıkladı. Toros Dağlan'ndan Türklüğün sının diye söz etti. Arap ülkeleri üzerinde iddialarda bulundu. İttihatçılan Bolşeviklerden daha kötü diye nitelendirdi, Ermeni tehcirindeki ölü sayısını Ermenilerin o sıra ileri sürdükleri rakamdan bile daha abartılı olarak verdi. Zaten Lloyd George Osmanlı'nın çağınl masmdan yana değildi. Fransızlar ilerki dönemlerde bir Alman intikam savaşma karşı bir İngiliz garantisi peşindeydiler ve o sırada henüz bunu elde edebileceklerini umuyorlardı. O yüzden İngilizlerin kendileri için uygunsuz birçok isteklerine boyun eğiyorlardı. Örneğin, savaş içinde Arap ülkelerini aralannda paylaştıran Sykes Picot Antlaşması'nda Musul Fransa'ya düştüğü halde, sonradan İngiltere'nin orayı sahiplenmesine ses çıkaramamışlardı. Şimdi de George'un isteğine uygun olarak Fransız Başbakanı Celemenceau, Ferit'e hakaret dolu sert bir cevap verdi. Türklerin gir

diği her yerde uygarlığın gerilediğini, tehcirinde olup bitenleri İttihatçılara yıkarak sorumluluktan kaçamayacaklarını söyledi. Sonra da Osmanlı heyeti Paris'ten kovuldu.

Bir süre sonra, belki Osmanlı'ya yapılan muamelede kantarın topuzunu kaçırdıklarını düşünmüş olduklarından, 18 temmuzda iki karar aldı Barış Konferansı. Birincisine göre Yunan işgalinin sınırlan yeniden saptanacaktı. Aslında Yunanlılar İzmir' e çıktıktan sırada bazı sınırlar saptanmıştı. A ma Yunanlılar bunlara hiç aldırmamışlardı. Bir de Osmanlı'nın Yunan zulmü ile ilgili iddialan söruşturulacaktı. İkinci karann uygulamasında İstanbul'da ABD Yüksek Komiseri (temsilcisi) olan Amiral Bristol başkanlığında, bir İtalyan, bir Fransız, bir İngiliz subayından oluşan bir komisyon kuruldu. Komisyon Ege'ye gitti, herkesi dinledi. Soruşturma sonunda çıkan yazanak (rapor) 15 mayıs öncesinde Rumlara herhangi bir baskı uygulanmadığını, Yunanlılar'm asayişi sağlayacak bir güç olarak değil, bir istila ordusu gibi davrandığını saptadı. Fakat George'un Yunanlılan Ege'ye gönderirken ileri sürdüğü gerekçeyi açıkça yalanlayan Bristol Yazanağı'nın, göebildiğim kadanyla, Konferansın çalışma lan üzerinde hiçbir etkisi olmadı.

Erzurum Kongresi: Bundan sonra Atatürk'ü Erzurum'da görüyoruz. Arada, hükümetin onun geri dönmesini isteyen buyruklan yinelenmişti. Mustafa Kemal'in söz dinlemek niyetinde olmadığı anlaşılınca, devreye Padişah girdi. 2 Temmuz 1919'da çektiği telde, Mustafa Kemal'in 2 ay hava değişimi izni kullanmasını istiyordu. Bu sırada resmi işlerle meşgul olmayacaktı. Bu çözüm Mustafa Kemal'in de aklına yatmışken, 8 temmuzda gelen tel onun görevinden az ledildiğini bildiriyordu. Ordu Müfettişliği ağırlığı, etkisi olan bir mevki ve sıfattı. Fakat azledilmiş bir paşanın ne ağır

lığı olabilirdi? Üstelik acılarla dolu bir savaşın yenilgiyle sonuçlanması, subayların toplumda olumsuz olarak değerlendirilmelerine yol açıyordu. Bu yüzden kararını verdi ve askerlikten istifa etti. Asker ocağı ile ilişkisini kesmek herhalde duygusal bakımdan zor bir karardı. İstanbul'daki hükümet acaba neden hava değişimi çözümünden vazgeçti diye merak edilebilir. Bunun bir nedeni Refet'in Samsun'a gelen ek İngiliz birliğini karşılama biçimiydi. Refet Türk askerlerini kentten çekmiş ve eğer hükümetin izni olmadan Samsun'dan içeri girmeye kalkışırlarsa, karşı koyacağını bildirmişti. İkincisi, Sivas'ta toplanacak milli kongre, milli Meclis biçiminde duyulmuşta. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının bu davranışları muhtemelen İstanbul'da çılgınlık, maceracılık diye algılanarak, ona karşı yumuşak davranışların yersiz olacağı düşünülmüş olmalıdır.

Erzurum Kongresi'nin 10 temmuzda başlaması öngörülmüştü. 10 temmuz rastgele bir tarih değildir. Rumeli'de Hürriyet Rumi takvime göre 10 Temmuz 1324'te ilan edilmiş ve en büyük bayram olarak yerini almıştı, günümüzdeki 29 ekim gibi. Ne var ki, Vahdettin'in karşı devrim harekâtının bir parçası olarak, bayram olmaktan çıkarılmıştı. Dolayısıyla kongrenin başlangıç tarihi çok anlamlıydı. Fakat 10 temmuz günü geldiğinde delegelerin bir bölümünün *henüz gelmemiş oldukları görüldü. Onun üzerine bir ertelemeye* gitmek gereği doğdu. Böyle bir durumda erteleme birkaç gün olur. Oysa Erzurum Kongresi 13 gün, yani hemen hemen iki hafta sonraya, 2 temmuza ertelenmiştir. Zamanında ya da az soma gelen delegeler, onları ağırlayan konuksever Erzurumlular için kolay olmayan bir durum! Peki, neden? Tahminim o ki, 23'ün 10 temmuz gibi anlamlı bir tarih olmasındandır. Çünkü Hürriyet'in ilanı Miladi Tak

vim'e göre 23 Temmuz 1908'dir. Bu simgesellik üzerinde bu denli ısrar edilmesi, Vahdettin'in karşı devrim niyetlerinin anlaşılmış ve buna karşı demokrasi bayrağını açma gereğinin duyulmuş olduğunu bize anlatır sanıyorum. Salt buna bakarak, Erzurum Kongresi'nin demokratik ulusçu bir ideolojiye sahip olduğunu, bu bakımdan da İT'ye benzediğini söyleyebiliriz. Mustafa Kemal de, bu ideolojinin içinde olmakla birlikte, onun sol kanadında ve köktenci bir noktadadır. Çünkü o, diğerlerinden farklı olarak cumhuriyet ve laiklik yandaşıdır.

Şimdi Erzurum Kongresi kararlarını özetleyelim:

1) Vilayat ı Şarkiye Müdafaa i Hukuk u Milliye ve Trabzon Muhafaza'i Hukuk'u Milliye Cemiyetleri birleştirilerek Şarkî Anadolu Müdafaa i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur.

2) Doğu Anadolu birbirinden ve Osmanlı camiasından ayrılmayacak bir bütündür. Bütün Müslümanlar öz kardeştir. Bırakışmanın imzalandığı günkü sınırlar içinde yaşayanların ezici çoğunluğu Müslümandır, bölünemez. Her türlü işgal ve müdahale Rumluk ve Ermenilik teşkil etmek amacına yönelik sayılacaktır.

3) Hıristiyan unsurlara siyasal egemenliği ve toplumsal dengeyi bozacak yeni ayrıcalıklar tanınmayacak, önceki haklarına saygılı olunacaktır.

4) 30 Ekim 1918 bırakışma sınırlan içinde milliyet esas lanna uyan ve ülkemize karşı istila emeli beslemeyen herhangi bir devletin fennî, sınaî, iktisadî yardımı memnunlukla karşılanacaktır.

5) Hükümet baskı sonucunda Doğu Anadolu'yu terk ve ihmal zorunda kalırsa, geçici bir yönetim kurulacaktır. Osmanlı hükümeti dağılırsa, öbür illerle, olmazsa tek başına savunma ve direnme yoluna gidilecektir. Bu Kongre karar

lamia karşı kötü yorum ve telkinler millete ve vatana ihanet sayılacaktır.

6) Bu bir İttihatçı hareket değildir. Seçimler en kısa zamanda yapılıp Mebusan Meclisi toplanmalıdır.

Bu kararlarda gerekirse bir yönetim (yani hükümet) kurma, savunma mücadelesi düşüncesi dikkati çekiyor. Ayrıca, işgallerin iyi ya da kötü diye ayrılamayacağını, hepsinin kötü ve Rumluk ve Ermenilik kurmak olarak algılanacağını görüyoruz. Bir başka nokta, seçimlerin yapılması ve Meclis'in toplanması, yani demokrasi talebinin öne sürülmesidir. Son olarak imparatorluğun Arap topraklan ile ilgili bir talebin dile getirilmemesi, tersine bırakışma smırlannın belirtilmesi de göze çarpıyor. *Bu, imparatorluktan vazgeçme kararıdır.* Ne yazık ki Erzurum Kongresi'nin özet olarak da olsa, tutanaklan yoktur. Kongremin, o denli uzun bir ertelemeden soma, 2 hafta sürmüş olması şaşırtıcıdır (23 Temmuz 7 Ağustos 1919). Günümüzde parti kongrelerinin 1 ya da en fazla 2 gün sürdüklerini hatırlayalım. Kongrenin böyle uzaması, çok hararetli ve uzun tartışmalann cereyan ettiğine işaret sayılmalıdır. Çünkü imparatorluk kültürüyle yetişmiş bu insanlann imparatorluktan vazgeçme karan almalan kolay iş değildi. Ama ağır bir yenilgiye uğramış ve parçalanmak, sömürgeleştirilmek istenen bir devletin tam bağımsız olabilmek için mutlaka ağır bir fedakârlıkta bulunması gerektiği düşünülmüş olmalıdır. Hem tam bağımsızlığı, hem Arap ülkelerini istemek gerçekçi olamazdı, ciddi bir talep de sayılamazdı. Zaten Wilson ilkeleri Arap ülkelerinin Osmanlı'dan kopanlmasım öngörmüş, Damat Ferit Arap ülkelerini istediği için ağır hakarete uğramıştı. Ama ne olursa olsun, duygusal olarak bu karan almak uzun ve acı tartışmalara yol açmış olmalıdır. Atatürk'ün Kongre başkanlı

ğının ve üstün yeteneklerinin verdiği olanaklarla Kongre kararlarının oluşmasında çok önemli bir payı bulunduğunu varsayabiliriz. Kongre Şarkî Anadolu Müdafaa i hukuk Cemiyeti'nin yönetim kurulu niteliğinde bir Heyet i Temsiliye (Temsil Kurulu) seçmiş, başkanı da Mustafa Kemal olmuştur.

Atatürk ve arkadaşlarıyla yani demokratik ulusçu hareketle Vahdettin, yani Saray arasındaki farkın basit bir görüş farkı olmayıp, derin bir anlayış ve ideoloji, hatta çağ farkı olduğunu gösterebilmek için 30 Mart 1919 tarihinde Damat Ferit'in Vahdettin adına Amiral Calthorpe'a sunduğu bir barış planını özet olarak vermek istiyorum:

1) *Arap olmayan ülkeler* doğrudan Padişaha bağlı olacak. Arap ülkelerine geniş bir özerklik verilecek ama din bakımından Halife'ye bağlı olacaklar, Padişahın parası kullanılacak, hutbe Padişah adına okunacak, Osmanlı bayrağı kullanılacak. *Hicaz* eski yöneticilerinin elinde olacak ama yanında 100 askeri olan bir Osmanlı temsilcisi Hicaz dış siyasetinin Osmanlı ile uyumunu sağlayacak. Medine'de bir Osmanlı generalinin komutasında bir garnizon bulunacak. Yemen, savaş öncesindeki gibi yönetilecek. *Ermenistan* büyük devletlerin kararma göre özerk ya da bağımsız bir cumhuriyet olacak.

2) 15 yıl boyunca İngiltere, iç asayişi sağlamak ve dışa karşı Osmanlı bağımsızlığım korumak üzere, gerekli gördüğü noktalan (özerk bölgeler de dahil) işgal edecek.

3) Avrupa'da sınırlar Burgaz yakmlannda Emine Bal kanlar'dan başlayıp Samakof'a, oradan Enez'in batısında Ege Denizi'ne kavuşacak.

4) Karadeniz ve Çanakkale boğazlannda bütün istihkâmlar yakılacak, Boğazlar'ı İngiltere işgal edecek.

5) Yönetimde, İngiltere, Padişah'm gerekli gördüğü nezaretlere İngiliz müsteşarları atanmasını kabul edecek. Her vilayete 15 yıl süreyle, valilerin yamnda müsteşarlık da yapacak olan İngiliz başkonsolosları atanacak. Yerel ve Mebu san seçimleri İngiliz konsoloslarının denetimi altında yapılacak.

6) Başkent ve taşrada İngiltere maliye üzerinde denetim kuracak.

7) Doğu halklarının yeteneklerine uygun olarak Ka nun u Esasî yalmlaştınlacak (Damat Ferit'in 15/2/1910'da Ayan Meclisi'ne sunduğu yazanak çerçevesinde). Mebusan Meclisi bütçeyi oylayıp merkezî hükümete yerel gereksinimleri duyuracaktır.

8) Dış siyaseti yönetmekte Padişahın "mutlak" serbestisi olacak.

İngiliz arşivlerinde bulduğum bu prorgam çok ilginçtir. Bir kez, İmparatorluk arazilerinin küçülmesine kesinlikle razı değildir. Arap ülkelerinin ve hatta İngiltere'nin sevgili Hicaz'ının dahi yakasını bırakmamak istemektedir. En umutsuz olan Ermenistan konusunda bile bir özerklik almaşığı öngörülmüştür. Üstelik Bulgaristan'ın düşkünlüğünden yararlanarak, onun aleyhinde geniş bir arazi genişletmesine gitmek istenmektedir. Buna karşılık İngiltere'ye her çeşit ayrıcalık tanınmaktadır. Boğazlar (dolayısıyla İstanbul) ve ülkenin maliyesi, yönetimi (nezaretlerde müsteşarlar, vilayetlerde konsoloslar) onlara teslim edilmekte, 15 yıl süreyle istedikleri noktalan işgal etme hakkı tanınmaktadır. Bütün bunlardan sonra Padişahın dış siyasette mutlak serbesti sahibi olmak istemesi hayli ilginç bir"çelişkidir. Bu arada meşrutiyet konusunda da herhalde adamakıllı bir kısıtlama öngörülmektedir. Ne yazık ki, Ferit'in söz konusu raporunubu

lamadım. Ama bütçenin tartışılması ya da yapılması yerine oylamasından söz edilmesi, yasama ve hükümeti denetleme etkinliklerinden hiç söz edilmeyip yerel gereksinimleri duyurmaktan dem vurulması, neler düşünüldüğünün bir işareti sayılabilir. Şunu da belirteyim ki, Vahdettin'in milliyet sorunu hiç söz konusu olmadan toprak üzerindeki bu ısrarı feodal bir tatumdur ve bütün Osmanlılar için tipiktir. Toprak uğruna kapitülasyonları sürekli kılma (1740), Mısır'ı alt edebilmek için İngilizlere çok kapsamlı ticaret ayrıcalıkları tanıma (1838), padişahların süregelmiş tutumlan olmuştur. Burada da topraklan muhafaza edebilmek uğrunda Vahdettin bağımsızlıktan tamamen vazgeçebilmektedir.

Erzurum Kongresi 'nin, demokratik ulusçu hareketin yaklaşımı ise çok daha çağdaş, kapitalist zihniyetine uygun bir yaklaşrmdır. (Çünkü kapitalizmin, yani kapitalist bir sınıfın bağımlılık çerçevesinde gelişmesi olanaksızdı, bunu deneyimler göstermişti). Tam bağımsızlık uğruna Arap top raklanndan vazgeçebilen bir anlayış söz konusudur. Yineleyelim, arada bir görüş farkı değil, bir zihniyet, bir çağ farkı vardır.

Sivas Kongresi: Şimdi de Sivas Kongresi'ne bakalım. Kongre 4 Eylül 1919 günü başladı, 11 eylülde son buldu. Kongre başkanlığına Atatürk getirildi. Daha Kongre başlarken işlerin yolunda gitmediği anlaşılmıştı. Bir kez Amasya Tamimi'ne göre bir an önce toplanması öngörülen Sivas Kongresi gecikmişti. Atatürk ve Heyet i Temsiliye Erzurum Kongresi bittikten soma Erzurum'da 3 hafta kadar kalmışlardı. İkincisi, delege (murahhas) sayısı pek azdı. Erzurum Kongresi yerel bir kongre olmasına rağmen, 56 kişiyle toplanmıştı. Sivas yurt çapında bir kongre olmasına rağmen, 3 8 kişiyle toplanmıştı. Bunun başlıca nedenlerinden biri, Batı

Anadolu'daki (Ege ve Marmara bölgeleri) ulusal örgütlerin tutumuydu. Onlara göre ulusal örgütlerin yurt çapında birleşmesi gereksizdi, çünkü sorunlar farklıydı. Doğudakilerin başında Ermenistan, batıdakilerin başında Yunanistan sorunu vardı. Soma doğudakiler her türlü işgale karşı çıkarken, batıdakiler Yunanistan olmamak kaydıyla itilaf devletlerinden birinin işgaline razıydılar. Nihayet doğudakilerin seçimlerin yapılması, Mebuşan Meclisi'nin toplanması yolunda demokratik talepleri varken, batıdakilerin böyle bir sorunları yoktu. Bu görüş farklılıklarının biraz da doğuda önderliğin ağırlıklı olarak subayların, batıda önderliğin ağırlıklı olacak eşrafın elinde olmasından kaynaklandığı tahmin edilebilir. Batıdaki ulusal hareketin doğudakine göre ılımlılığını gören Babıâli, birinciye sıcak bakmaya başlamıştı.

Aslında her sancaktan 3 temsilci hesabıyla Sivas'ta 183 murahhas bulunması gerekirdi (61x3). Eğer Şarkî Anadolu MHC'nin Heyet i Temsiliyesi'nin doğuyu (21 sancak) temsil ettiğini düşünürsek, o zaman doğunun dışındaki sancaklardan 120 murahhas gelmesi gerekirde (40x3). Bu denli az katılımı görünce Mustafa Kemal ve arkadaşları başarısız olunduğuna hükmederek, yeni bir kongre toplamaya karar verdiler ve "Büyük Anadolu Kongresi" diye adlandırdıkları bu kongre için çağrılar gönderdiler. Ne var ki, olaylar öyle bir gelişti ki, başarısız olarak başlayan Sivas Kongresi büyük bir başarıya ulaştı ve Büyük Anadolu Kongresi'ne gerek kalmadı.

Gelen murahhasların bir bölümü de Amerikan mandası düşüncesini Kongre'ye kabul ettirmek için gelmişlerdi. Bırakışmanın ilk zamanlarında İstanbul'da Wilson ilkeleri diye bir grup oluşmuş, fakat arkası gelmemişti. Yunan işgalinin yarattığı şokla meşrutiyetçi kesimde ABD mandacılığı

düşüncesi tutunmaya başladı. (Saray ve Hİ çevrelerinde İn gilizcilik revaçtaydı. Sait Molla başkanlığında İngiliz Mu hipler (Sevenler) Cemiyeti kurulmuştu.) ABD Yüksek Komiseri olan Bristol bu gibi kimseleri elçiliğe çağırıp onları bu yönde özendiriyordu. Bazı Osmanlı aydınlan için bun lann başmda Halide Edip (adıvar) ve Ahmet Emin (Yalman) gibi kimseler vardı ABD mandasının çekiciliği Suriye ve Irak gibi birtakım Arap ülkelerini elde tutabilmek umudundan kaynaklanıyordu. Bunlar, imparatorluk hayalinden vazgeçemeyenlerdi. Yalnız, ABD'nin boyunduruğuna girince, Doğu Anadolu'da bir Ermenistan'ın kurulmasını sineye çekmek gerekiyordu. BristoPün davranışı aslında pek dürüst değildi, çünkü Türkiye'yi mandası altına almak konusunda ABD hükümetinin henüz bir karan yoktu. Bu, daha çok Bristol'ün kişisel düşüncesiydi.

Mandacılar birbiri ardına Kongre'de kürsüye gelerek ABD mandasının güzelliklerini ve kaçınılmazlığını anlatıyorlardı. Halide Edip de bunu destekleyen bir mektup yazmış, Filipinler'in ABD yönetimi altında nasıl adam olduğunu ballandırmıştı. (Gerçekte ABD yönetiminin Filipinler'i adam ettiği söylenemezdi.) İşin ilginç yönü, Mustafa Kemal ya da yakmlan bu düşünceye karşı çıkmamışlar, yalnız Erzurumlu Raif Hoca, Doğulu olduğu için, itiraz etmişti. Mustafa Kemal ve Rauf doğrudan karşı çıkmaktansa ilginç bir soru sorarak konuyu 'atlatmışlardı'. Soru şuydu: Biz belki ABD mandasını istiyoruz ama, acaba ABD bizim mandamızı istiyor muydu? Anlaşılan kimsenin aklına bu soru gelmemişti. Bunun üzerine ABD Senatosu'na, bu konuda ABD'nin niyetini soran bir mektup yazılması kararlaştınl dı. Manda önerisine neden cepheden karşı çıkılmadığının açıklaması, Kongre'de bir Chicago gazetesinin muhabiri

olan Brovme'un hazır bulunması olabilir. Saray ve Hİ İngiliz desteği peşindeyken, cepheden bir karşı çıkışın ABD'ye sevimsiz geleceğinden ve bu yüzden desteğinin yitmesinden çekinilmiş olabilir.

Kongrede alman bir karara göre, işgal ve istila hareketlerine karşı düzenli ordu değil, fakat Kuva yı Milliye karşı çıkacaktı. Bu sayede bırakışmayı bozmak suçlamasından kurtulunmuş olacaktı. 9 Eylül'de alman kararla Ali Fuat Paşa Umum Kuva yı Milliye Kumandanı oluyor, yani bütün Kuva yı Milliye'nin başına geçmiş oluyordu.

Kongre başladığı sıralarda hükümet, Sivas Kongresi'ne karşı bir fesatlık planlıyordu. Sivas Kongresi yasal bir Kongre'ydi, fakat hükümet bunu dağıtmak ve murahhasları yakalamak için yasadışı bir zorbalık planlıyordu. Bunun için yaman bir muhalif olan ve o sıra Mamuretülaziz ya da Harput (Elazığ) Valisi olan Ali Galip'ten yararlanılacaktı. Bu amaçla Ali Galip Malatya'ya gelmiş ve orada İngiliz Binbaşısı Noel'le buluşmuştu. Noel çok iyi Kürtçe bilen bir Kürt uzmanıydı. Yanında Kürtçü hareketin mensuplarından Celadet Ali Bedirhan, Kâmuran Ali Bedirhan ve Ekrem Bey vardı. Ali Galip Kürt aşiretlerinden 150 kadar atlı ile Sivas'ı basacak ve Sivas Valisi olacaktı. Baskının etkili olması için Ankara Valisi Muhittin Paşa da Batı'dan harekete geçirilmişti. Fakat Ali Galip'in hükümetle pazarlığı vardı. Olağanüstü ve yasadışı hizmetine karşılık askerî paşalık ve para da istiyordu. Bunun için de İstanbul'la telgrafla haberleşiyordu. Fakat hat, Sivas'tan geçiyordu ve durum telgrafçıların dikkatini çekmişti. Gerçi teller şifreliydi ama bu, devlet şifresiydi ve Sivas'ta çözülebilirdi. Sonuç olarak 7 eylülde Mustafa Kemal komplodan haberdar oldu. Sorumluların yakalanması için askerî önlemler alındı. Muhittin Paşa yaka

landı, diğerleri kaçabildiler. Atatürk olan biteni 9 eylül günü Kongre'ye bildirdi.

Kongre, yasal bir toplantıya karşı zorbalık olan bu çirkin davranışa büyük tepki gösterdi. Padişaha hitaben yazılan yazıda, Damat Ferit'in bu marifeti anlatılarak görevden alınması istendi. Telgrafla gönderilen yazıya, Padişaha bunun sunulmayacağı yolunda yanıt geldi. Böylece Padişah durumdan 'habersiz' olduğu için bir şey yapması gerekmiyor ve Ferit hükümeti yerinde kalıyordu. Bunun üzerine Kongre ağır bir karar aldı. Ferit hükümeti çekilinceye değin taşranın İstanbul'a resmi telgraf haberleşmesinde son verilecek, başkent yerine Sivas geçecekti. Ülkenin dört bir yanına bildirilen bu kararın askerî ve mülkî (sivil) görevlileri ne denli zor durumda bıraktığı düşünülmelidir. Karara uyulursa hükümete başkaldınlmış oluyor, uyulmazsa Ferit'in davranışı onaylanmış oluyordu. Sıvas İstanbul mücadelesi 3 hafta sürdü. Bütün KO Komutanları Sivas'tan yana oldular. Karara muhalefet eden Trabzon, Konya valilerine, Eskişehir Mutasarrıfına karşı zor kullanıldı, mücadelede sonuncusu öldü. Bu arada Browne'a iki mektup verildi. Biri ABD Senatosu'na manda konusunda yazılmış olan mektuptu. İkincisi, Padişah'a olan şikâyetnameydi. Browne bu son mektubu İstanbul'a götürünce Vahdettin'in "haberim yok" diyecek hali kalmadı. 20 eylülde bir bildirge çıkararak iki yanın anlaşmasını salık verdi . Araya birtakım insanlar sokulmak istendi. Ferit Eskişehir'e 2000 asker göndereyim diye İngilizleri yokladı, fakat bu umutsuz bir davranıştı ve zaten İngilizler kargaşalık istemiyordu. Umudu kalmayınca, Ferit 30 eylül gecesi istifa etti.

Böylece başarısız başlayan Sivas Kongresi parlak bir başarıya ulaşmış oldu. Büyük Anadolu Kongresi'ne gerek

kalmadı. Sivas Kongresi Erzurum'da alman kararlan aynen benimsedi ve yurt ölçüsünde bir örgüt kurdu: Anadolu ve Rumeli Müdafaa i Hukuk Cemiyeti (ARMHC). Erzurum'da olduğu gibi, yönetim kurulu işleviyle, başkam Mustafa Kemal olan bir Heyet'i Temsiliye oluşturuldu. ARMHC seçimleri yaptırtacak, seçimlerde ağırlığını koyacak ve Mebusan Meclisi'nin toplanmasını sağlayacaktı.

XVII. Üçüncü meşrutiyet

Neden Üçüncü Meşrutiyet? Çünkü Vahdettin Mebusan Meclisimi dağıttıktan sonra, Kanun u Esasimin 4 ay içinde seçimlerin yapılması yönündeki hükmünü de çiğneyerek Meşrutiyet'ten adamakıllı uzaklaşmıştı. 31 Mart'ta olup bitenler, İT'nin ağırlığını duyuramadığı zaman, meşrutiyetin Saray'ın güdümüne gireceğini işaret etmişti. Vahdettin belki meşrutiyeti toptan kaldırmaya cesaret edemezdi (bu, İngilizlere sevimsiz görünürdü). Ama onu kuşa çevirmek, tamamen güdümüne almak isteyeceği muhakkaktı. Dolayısıyla Vahdettin'in duruma egemen olmasıyla birlikte II. Meş rutiyet'in son bulduğunu kabul edebiliriz. Sivas'ın bastırması sonucunda, meşrutiyet yeniden doğuyordu. Fakat bir yıl kadarlık farklı bir ara rejim (mutlakiyet) olduğu için, buna üçüncü meşrutiyet diyebiliriz. İlk kez tarihçi Mahmut Go loğlu, 23 Nisan'da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni "III. Meşrutiyet" diye tanımlamıştı. TBMM Padişahı tanıdığı ve onu kurtarmak amacını güttüğü için, ilk önceleri bu tanımlamayı benimsemiştim. Fakat şimdi, Padişahla olan iç savaş durumunu, TBMM ve onun büyük önderlerin devrimci niteliklerini hesaba katınca, bunun biraz zorlama olduğunu düşünüyorum. Buna karşılık, İstanbul'daki son Mebusan Meclisi'yle bir III. Meşrutiyet yaşandığını söylemek bana olanaklı görünüyor.

Yeni hükümeti Ali Rıza Paşa kurdu. ARMHC açısından Paşa "zararsız"dı. Üstelik yeni hükümetin Harbiye Nazırı bir ara Amasya Askerî Örgütüne üye olmuş olan Mersinli (Küçük) Cemal Paşa'ydı. Bahriye Nazın da, mektepli olmak itibanyla demokratik ulusçu harekete yatkın sayılabilecek Salih Paşa'ydı. Atatürk yeni hükümete Erzurum ve Sivas kararlannm benimsenmesini, Mebusan Meclisi oluşuncaya değin ülkenin yazgısıyla ilgili hiçbir yükümlülüğe girilmemesini, Banş Konferansı'na gidecek temsilcilerin ulusun isteklerini bilen ve onun güvenine sahip kişiler olmasını şart koşmuştu. Hükümetle ARMHC arasındaki anlaşmanın aynntılanm saptamak üzere Mustafa Kemal'le Salih Paşa Amasya'da buluştular (Amasya Mülakatı, 20 22 Ekim 1919). Aralarındaki uyuşma 5 protokol halinde somut laştınldı. Görüşülen en önemli sorun Meclis'in nerede toplanacağı konusuydu. Atatürk'e göre İstanbul düşman işgali altında olduğuna göre, Meclis'in orada toplanması çok sakıncalıydı. Salih Paşa bunu kabul etti. Ne var ki, İstanbul'a döndüğünde, hükümetin de, Padişahın da böyle bir çözüme karşı olduklan ortaya çıktı. Onlara göre, Meclis'in İstanbul dışında toplanması, Meclisin hükümetle ilişkilerini çok zor laştırabileceği gibi, bu durum Osmanlı'nın İstanbul'u terk etmeye hazır olduğu izlenimini verebilirdi.

Böyle bir zorluk çıkınca Mustafa Kemal ARMHC'nin genişletilmiş bir Heyet i Temsiliye toplantısını düzenledi. Başta Karabekir, Amasya Askeri Örgütü'nün üyeleri bu toplantıya katıldılar. Atatürk herhalde bu yüzden, bu toplantıyı Nutuk'ta "Kumandanlar Toplantısı" diye anar (16 28 Kasım 1919). Sonuç olarak Heyet i Temsiliye de Meclis'in İstanbul'da toplanmasını uygun gördü. Yalnız, İstanbul tehlikeli olduğu için Mustafa Kemal ve Rauf, mebus da olsalar,

İstanbul'a gitmeyeceklerdi. Seçilen mebusları yönlendirmek ve eşgüdümü sağlamak için bunlar İstanbul'a gitmeden önce Anadolu'da toplanacaklardı. Seçimler 2 dereceli olduğundan, uzun sürdü ve hemen hemen tümüyle ARMHC'nin egemenliği altında cereyan etti. Müslüman olmayanlar ve Hİ seçimi boykot ettiler. Hükümet çelişik bir tutum sergiliyordu. Bir yandan ARMHC'nin seçimlere karışmasını istemiyor, bir yandan da İtilaf karşısında zor durumda kalmamak için eski İT'lilerin seçilmesinin önlenmesini (yani seçimlere karışılmasını) istiyordu. 27 Aralık'ta Mustafa Kemal ve Heyet i Temsiliye İstanbul'a ve Meclis'e daha yakın olabilmek için Ankara'ya geldiler. Atatürk'ün Ankara'ya gelmesinin ve orada kalmasının başka bir nedeni vardı. O gelmeden de önce kent, demokratik ulusçu çizgiyi benimsemiş ve Padişahın yöneticilerine kafa tutmuştu. (Ankara yüzyıllarca Osmanlı egemenliği altında kalmış olmasına rağmen, belki de Ahi Cumhuriyetçiliğinin ruhunu yaşattığı için bu tutamdaydı.) Seçilen mebuslarla tek bir toplantı yapılmadı. Seçilenler Ankara'ya geliyor, Atatürk bunları gruplar halinde toplayıp onlarla konuşuyordu.

Atatürk mebuslardan şunları istiyordu: 1) Demokratik ulusçu hareketin barış hedeflerini belirleyen ve adı Misak ı Millî olacak olan programın kabul edilip ilân edilmesi. 2) Mebusan Başkanlığı'na kendisinin seçilmesi. Gerçi kendisi İstanbul'a gelmeyecekti ama, sandığı gibi, Meclis'in başına bir şey gelirse, o zaman başkan sıfatıyla Meclis'i İstanbul dışında toplantıya çağırması kolay olurdu. 3) ARMHC'den seçilenler, yani büyük çoğunluk, Müdafaa i Hukuk Grubu diye bir Meclis grubu kurmalıydılar. 4) Ali Rıza Hükümeti demokratik ulusçu harekete birçok zorluklar çıkarıyordu. Onun için hükümeti devirip harekete daha

yakın bir hükümetin oluşturulmasına çalışılmalıydı. Meclis 12 Ocak 1920'de açıldı. Vahdettin hasta olduğunu ileri sürerek açılışa gelmedi.

Misak ı Millî: 28 ocakta Misak ı Millî kabul edildi. Şöyle özetlenebilir:

1) Mütereke sınırlan içinde ve dışındaki yerler bir bütündür. Arap ülkelerinde, Kars, Ardahan, Batum bölgesinde, Batı Trakya'da halk oylamasına başvurulabilir.

2) İstanbul ve Marmara Denizi'nin güvenliği sağlanmak şartıyla, Boğazlar'm dünya ticaretine açık olması için bütün ilgililerce karşılaştınlacak esaslar kabul edilebilir.

3) İtilafın müttefik devletlerdeki azınlıklar için kabul ettiği esaslar, aynısı komşu ülkelerdeki Müslüman halka uygulanmak şartıyla kabul edilebilir.

4) Ulusal ve iktisadi gelişmemiz için tam bağımsızlık gerekir. Onun için kapitülasyonlara karşıyız. Hissemize düşen Osmanlı borçlanmn ödenmesi de bu esasa uygun olacaktır.

Atatürk'ün mebuslara hazırladığı metinde, Erzurum ve Sivas kararlanna uygun olarak, mütareke sınırlan içindeki yerlerin bir bütün olduğu belirtilmişti. Oysa, İstanbul'da mebuslar, imparatorluk hayalinin çekiciliğine dayanamamışlar ve bırakışma imzalandığında düşmanişgali altındaki yerlerde de hak iddia etmişlerdir. Somaki yıllarda birçok tarihçilerimiz Misak ı Millîyi Arap ülkeleri (mütareke sınırlan dışındaki yerler) üzerinde hak iddia edilmemiş gibi göstermişlerdir. (Bunun bir çeşit sansür olduğu ve bilimsel tarihçilikle pek bağdaşmayacağı açıktır).

Misak ı Millî demokratik ulusçu hareketin dünyaya duyurulan programı olmuştur. Arap ülkeleri üzerindeki iddia dışında (fakat buralarda öngörülen halkoylamasıyla bu yan

lış hafifletilmiştir) gerçekçi, ciddî, ağırbaşlı bir programdır. Meclis bunu kabul etmekle, Atatürk'ün isteklerinden birini yerine getirmiş bulunuyordu. Fakat ilginçtir ki, Atatürk'ün isteklerinden öbür üçü yapılmamıştır. ARMHC'den seçilen mebuslardan büyük bir bölümünün oluşturduğu gruba, nesebini reddeder gibi, Müdafaa i Hukuk adı verilmemiş, fakat bambaşka bir isim, Felah ı Vatan adı verilmiştir. Reis olarak Mustafa Kemal değil, fakat Felah ı Vatan üyesi bile olmayan Reşat Hikmet ve o ölünce yine Felah ı Vatan dışından Celalettin Arif seçilmişlerdir. Son olarak hükümete güvenoyu verilmiştir. Oysa somadan alman bir kararla, mebusları çekip çevirmek için Rauf İstanbul'a gelmişti. Anlaşılan o, İstanbul'daki havaya uymuş ya da onu mebuslar umursa mamışlardır. Somadan Nutuk'ta Atatürk, mebusların bu tu tumunu ağır bir dille eleştirmiştir. Onun da belirttiği gibi, öyle görünüyor ki, mebuslar İstanbul'daki Saray, İtilaf ve Hİ ağırlıklı havadan etkilenmişlerdir. Bu yüzden ARMHC'ye bağlılığı aşın, maceracı, tehlikeli bir tutum olarak değerlendirmişler ve böylece örgütlerini ve dolayısıyla önderleri Mustafa Kemal'i umursamamak, hatta reddetmek noktasına gelmişlerdir.

Mustafa Kemal belki aşın bir noktadaydı ama, onun aşı nlığı durumdan, karşısmdakilerin aşınlığmdan kaynaklanıyordu. 22 23 Aralık 1919'da Londra'da İngilizler ve Fransızlar Osmanlı banşı konusunda bir toplantı yapmışlardı. Toplantıda İstanbul'un da Türklerden alınması kararlaştınl mış ve iş, yeni Osmanlı başkentinin neresi olabileceği noktasına kalmıştı. Fransızlar Konya'yı uygun görürken, İngilizler donanma gücüyle erişilebilir bir kent olması bakımından Bursa'yı daha uygun görmüşlerdir. Karar basma sızdı ve 4 ocakta İstanbul basınında yer aldı. Bunun nasıl bir ma

tem havası yarattığı tahmin edilebilir. Vahdettin bile buna isyan etti. Amerikalılara, Fransızlara yakınlıklar göstermeye başladı. Bu sırada İtilaf (İngilizlerden kaynaklanan bir girişimdi bu), Kuvayı Milliye'ye yardım ettikleri gerekçesiyle Harbiye Nazın Cemal ve Genelkurmay Başkanı Cevat paşalann istifa etmeleri için bir ültimatom verdi. Paşalar, Ankara'ya danışmadan istifa ettiler (21 Ocak). Durumu öğrendiğinde, Mustafa Kemal büyük tepki gösterdi. Ona göre istifa edilmemeli, direnilmeliydi. Bir yandan İstanbul'u Türkler'den almak karan, bir yandan ültimatom, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını karşı hamleler yapmak için harekete geçirdi. 25 Ocak'ta Çukurova Bölgesi'nde genel gerilla savaşma girişilmesi için emir verildi. Maraş, Antep, Urfa'da etkili bir mücadele başladı. 11 şubatta Fransızlar dayanamadılar ve Maraş'ı terk etmek zorunda kaldılar. Öte yandan Biga'da bulunan Kuvayı Milliyeci Köprülüm Hamdi Bey, 27 ocak gecesi Gelibolu'da Fransız koruması altındaki Akbaş cephaneliğini basarak pek çok silah ve cephaneyi Anadolu'ya kaçırdı.

İtilaf bir kez daha ileri gittiğini anladı. Yine bir Londra Konferansı toplandı ve İstanbul'un Türklere bırakılacağı açıklandı (14 şubat). Bunun üzerine Vahdettin yeniden İngiltere'nin safına döndü. 16 şubatta, İstanbul'un Osmanlı olacağının açıklanmasından 2 gün soma 2. Anzavur Hareketi (isyanı) başladı. (Ahmet Anzavur, Çerkez kökenli, alaylı bir subaydı. Şeriat ve "Fırka yı Muhammedi" İttihad ı Muhammedi gibi? adına hareketettiğini söylüyordu). Anzavur yandaşlan Köprülülü Hamdi ve arkadaşlannı yakalayıp öldürdüler. Cesetlerine hakaretler ederek Biga'ya getirip halka teşhir ettiler, İngilizlere gösterdiler. Daha soma Akbaş'tan getirilmiş olan silah ve cephanelerin bulunduğu Ye

nice'ye saldırdılar. Üstün kuvvetler karşısında Hamdi'nin arkadaşları silah ve cephaneyi imha edip kaçmak zorunda kaldılar. Oysa bunlarla Yunanlılara karşı bir taarruz harekâtı yapılması düşünülüyordu. Böylelikle Vahdettin'in Batı Anadolu'daki Kuvayı Milliye'yi arkadan Luçaklamış olduğunu söylemek abartma olmaz sanıyorum.

Saraydan, İtilaftan, Ankara'dan gelen baskılar karşısında şaşkına dönen Ali Rıza Paşa 3 Mart 1920'de sadaretten istifa etti. Ankara'ya adeta sırtını dönmüş olan mebuslarda şimdi, ya Vahdettin Damat Ferit'i iş başına getirirse diye bir telaş başladı. Güç kaynağı Anadolu'ydu, ARMHC idi. Nitekim, Atatürk'ün deyimiyle, Heyet i Temsiliye yurt çapında bir "telgraf fırtınası" düzenledi. Çok sayıda telgrafla baskı kurma tekniği Hürriyetin ilanında, 31 martta da kullanılmıştı. Muhtemelen bu baskı sayesinde Vahdettin demokra tik ulusçu harekete ters bir darvanış gösteremedi. Hayli tereddütten sonra, Sadarete Salih Paşa'yı getirdi (8 mart). Harbiye Nazın Fevzi (Çakmak) Paşa'ydı.

İstanbul İşgalinin Şiddetlendirilmesi: Bu sırada Osmanlı banşımn hazırlıklan ilerliyordu. İstanbul güya Osmanlı'da kalacaktı ama, banş şartlan çok ağır olacaktı. Onun için demokratik ulusçu hareketin önünü kesmek, ona ağır bir darbe indirmek, bu sayede Türkleri yıldınp sindirmek, çok ağır bir banşı kabule hazır hale getirmek gerekiyordu. Demokratik ulusçu harekete vurulacak darbeyle dolaylı olarak Padişah güçlendirilmiş, desteklenmiş olacaktı. Bu amaçla 16 Mart 1920'de İstanbul'da İngilizlerin yürüttüğü bir darbe düzenlendi. İstanbul zaten işgal altında olduğundan, buna "İstanbul'un işgali" ya da "resmen işgali" demek zordur. "İşgalin şiddetlendirilmesi" denebilir belki. Ama baskın ya da darbe tarzında düzenlendiği muhakkaktır. Gemiler o gün er

ken saatte toplarını kente çevirdiler, kimisi Galata Köprü sü'ne yanaştı, binaların üstüne makineli tüfek yuvalan yerleştirildi, başta Harbiye Nezareti olmak üzere o güne dek işgal edilmemiş bazı binalar işgal edildi. Asıl önemlisi, siyaset adamı, *gazeteci* o/an önceden *belirlenmiş demokrat ulus* çular, sabahın çok erken saatlerinde evleri basılarak, çok kez gecelik kıyafetleriyle tutuklanıp götürüldüler. Bu bildirgeyle halka, idam cezası tehdidiyle gözdağı verildi. Bu arada Şehzadebaşı Karakolu basıldı. Çatışma çıktı ve kimi ölenler oldu. O gün İtilaf, Saray'a adam yollayarak, Vahdettin'e darbenin kendisine yönelik bir yanı olmadığı güvencesini verdi.

Bu kadar zorbalık yapan İngilizler, hükümeti ya da Meclis'idoğrudanhedefalan davranışlar göstermediler. Yalnız Salih Paşa hükümetine dayattıktan koşul, Kuvayı Milli ye'yi kınayan bir bildirge çıkarmasıydı. Hükümet, çekildiği takdirde büyük ihtimalle Damat Ferit'in geleceğini tahmin ettiğinden, çekilmemeyi, iktidara asılmayı bir yurtseverlik görevi bildi. Oturdu, Yunan zulmü karşısında meşru savunma haklannı kullanmak üzere halkın silaha sanldığı nı ama bu arada birtakım aşınlıklann, kanunsuzluklann yapıldığı yolunda bir bildirge hazırladı. İtilaf temsilcileri bu bildirge metnini hafif bularak, reddettiler. Hükümet daha ağınnı kaleme aldı, yine reddedildi. Hükümetle İtilaf arasında bildirge, tenis topu gibi, fakat gitgide ağırlaşarak birkaç kez gitti geldi istifaya değin.

Evlere, dairelere sabah karanlığında dipçikle giren İngilizler, Meclis'e öğleden soma ve "terbiyeli" bir biçimde geldiler. Başta Rauf olmak üzere, bazı mebuslan götürmek istediklerini kapıdan bildirdiler.

Rauf içerdeydi. Mustafa Kemal darbenin istihbaratını

almış ve Rauf'tan kaçıp gelmesini istemişti. Oysa Rauf Meclis'ten süngülü askerler tarafından, İngilizlerin parlamentoya, demokrasiye saygısızlıklarını, tecavüzlerini belgeleyen tarihsel bir sahne sonucunda, belki yaka paça götürülmeyi arzu ediyordu. Bunun için kaçmamıştı. İngilizlerin terbiyeli gelişleri onun bu tasavvurunu bozmuşta. Sonuç olarak gelen memurlara, kendisini zorla götürdüklerine dair bir belge imzalattıktan sonra, teslim oldu. Oysa o anda dahi kaçması çok zor değildi. Atatürk, herhalde bu yüzden, kimilerinin uygar bir ülkenin hapishanesini ulusal bir mücadelenin tehlike ve belirsizliklerine yeğledikleri yolunda bir sözü Nutuk'a yazmaktan kendini alamayacaktı.

Daha önceki saatlerde iki küme mebus, birinin başında Hüseyin Kâzım, ötekinin başında Rauf, Damat Ferit'in sadarete getirilmemesini Padişaha söylemek üzere Saraya gitmişlerdi. Vahdettin ikisini de terslemişti. Hüseyin Kâzım'a "Ben istersem Rum patriğini de Ermeni patriğini de getiririm, Hahambaşıyı da getiririm!" demişti. Rauf'a söylediği şuydu: "Rauf Bey! Bir millet var, koyun sürüsü. Bana bir çoban lazım. O da benim." Yani Rauf'a, siz kim oluyorsunuz diyordu. Bu, tipik ortaçağcıl devletlilerin ya da din önderlerinin görüşüdür. Halkı, cemaati koyun sürüsüne, kendilerini çobana benzetirler. Zaten "reaya" sözcüğü hem sürü, hem halk anlamına gelir.

Mebusan Meclisi İtilafın davranışlarını protesto etmek için genel kurul çalışmalarına ara verdi. Fakat ilginçtir ki, bu davranış, Saraycı ve muhaliflerin ağır bastığı Ayan Meclisi'nde, hiç anlayış görmedi. Böyle bir darvanışa gerek yokta, onlara göre. Hatta İngilizlerin tutukladıkları bir Ayan üyesi için girişimde bulunulmasına Rıza Tevfik karşı çıkmış, büyük bir devletin haksızlık yapamayaacığını söylemiştir. En

basit bir dayanışma duygusunu dışlayan bü tutum, Türk halkının kutuplaşarak iki cepheye bölündüğünü, oydaşmanm yitirildiğini gösterir. Bu artık bir iç savaş ortamıdır. Nitekim iç savaş başlamış, ya da başlamak üzereydi.

Atatürk darbenin gelmekte olduğunu biliyordu. Zaten *çok önceden böyle bir tehlikeye işaret etmişti. Hemen harekete* geçti ve 7 genelge çıkarttı, bir "tel fırtınası" başlattı. Bunlarda İtilaf protesto ediliyor, Meclis'in yeniden Ankara'da toplanması için önlemler almıyor ve Sivas Kongresi sıralarındaki, Anadolu'nun İstanbul'la resmî telgraf haberleşmesini kesmesi isteniyordu. Ne var ki, bu son istek zorluklara uğradı. Zira yurtsever sayılan Salih Paşa hükümeti daha 17 gün işbaşında kalacak, bu dönemde genel kurul toplantıları yapılmasa da Mebusan Meclisi yan çalışır durumda olacaktı. Bu yüzden Harbiye Nazın Fevzi Paşa, ordunun Nezaretiyle ilişkiyi kesmemesini istedi. İki KO Komutanı bu isteğe uydu: 12. KO Komutanı Fahrettin (Altay) ve 14. KO (Bandırma) Komutanı Yusuf İzzet. Böylece Eylül 1919'da sorunsuz kurulabilmiş olan KO Komutanlan cephesi, Mart 1920'de kurulamıyordu. Öte yandan, 1909'da 31 Mart olayından sonrasını hatırlatırcasma (Hareket Ordu su'nu İstanbul'a girmekten vazgeçirmek için Mebusan Mec lisi'nin Ayastefanos'a gönderdiği heyetler) haberleşmenin kesilmemesi için hükümetin girişimiyle 4 kişilik bir mebus heveti (Heyet i Tenviriye, yani Aydınlatma Heyeti adında) gönderildi Ankara'ya. Aykırı davranan KO Komutanlannı yola getirmek için zor kullanıldı. Ama zaten Salih Paşa 2 nisanda daha fazla dayanamayıp istifa etti. Bazı Hükümet üyeleri dayakla tehdit ediliyor, İtilaf, hükümetin Kuvayı Milliye'yi kınayan bildirge metinlerini bir türlü yeterince kuvvetli bulmuyordu. 4 nisanda Damat Ferit sadrazam oldu. Böy

lece ak koyun kara koyundan ayrılmış oluyor, insanlar iki cepheden birine katılmak zorunda kalıyorlardı. Bu arada Fevzi Paşa da Anadolu'ya kaçıyordu. 11 nisanda Mebusan Meclisi dağıtıldı. Zaten birçok mebuslar İstanbul'dan kaçmış bulunuyorlardı. Kısa süren III. Meşrutiyet böylece son buldu.

Birinci Cildin Sonu

http://genclikcephesi.blogspot.com